Ára: 1250 Ft

9 770324 460002 23004

Dalos György *Három Berlin* című könyve a második világháború után szektorokra szabdalt, majd 1961-ben a Fallal kettévágott és 1990-ben újraegyesített városról szól, amelynek fiatal turistaként előbb keleti felét ismerte meg, majd első nyugati útján eljutott a Fallal körülzárt városrészbe is.

A szerző önéletrajzi keretben helyezi el és dokumentálja a „három Berlin" történetét.

Dalos György személyes élete és írói pályája újra meg újra Kelet- és Nyugat-Berlin, s a megosztott Németország körül forgott, és ugyanehhez a földrajzi térhez kapcsolódtak szellemi értékválasztásai is a romantikus szocializmustól a demokratikus ellenzékiségig. 1979 őszétől, hosszú hazai publikációs szünet után Nyugat-Berlinben jelentette meg első német nyelvű könyvét. Ugyanakkor Kelet-Berlinben szövődtek szoros kapcsolatai az NDK ellenzéki köreivel és rendszerbíráló íróival; velük együtt élte meg a Fal lebontását, majd a kilencvenes években, akkor már a berlini Magyar Ház vezetőjeként a két városrész bonyolult újraegyesülési folyamatát.

A kötet a Napvilág Kiadó webshopjában és Villányi úti szerkesztőségében kedvezményes áron kapható! >>> **www.napvilagkiado.eu**

NAPVILÁG KIADÓ BUDAPEST

2023/4

4

MOZGÓ VILÁG

MOZGÓ VILÁG

2023/4

Mihályi Péter tanulmánya az 1953 és '89 közötti eredeti tőkefelhalmozásról • Romsics Ignác: Két Magyarország • Lator-tanya – Képek egy albumból • A spekuláns – részlet Balzac vígjátékából • Gergely Ágnes visszaemlékezése • Wittinghoff Tamással Rab László beszélget

Bognár Róbert • Bozók Ferenc • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Halasi Zoltán • Kemény Aranka • Kőrizs Imre • Láng Eszter • Majtényi László • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Végel László • Vörös István

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával a Mozgó Világ folyóirat kiadását! ***Adószámunk:*** *19650414 2 41*

Mozgó-lexikon
A–Z

BALZAC, HONORÉ DE (1799--1850).

BOGNÁR RÓBERT 1947-ben született Braunau am Innben. Fordító, dramaturg, lapunk volt főszerkesztőhelyettese. József Attila-díjas.

BOZÓK FERENC 1973-ban született Gyöngyösön. Költő, esszéista, tanár, piarista szerzetes. Legutóbbi könyve: *Magyar költők Jézusa* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Endrődön. Költő, prózaíró, esszéista, műfordító. Legutóbbi könyve: *Zsoltár női hangra* (2022).

HALASI ZOLTÁN 1954-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Bella Italia* (2016).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KEMÉNY ARANKA 1973-ban született Kapuváron. Muzeológus, filológus, a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti, Relikvia- és Fotótárának munkatársa.

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versekről prózában* (2022).

LATOR LÁSZLÓ 1927-ben született Tiszasásváron. Kossuth-, József Attila-díjas, a Nemzet Művésze, a Magyar Érdemrend Középkeresztje kitüntetettje. Költő, műfordító, esszéista. Legutóbbi könyve: *Szabad szemmel* (2016).

LÁNG ESZTER Korondon született 1948-ban. Tanár, költő, képzőművész, a Képírás online művészeti folyóirat szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Mintha nyitott ajtóból* (2022).

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2020).

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, az MTA levelező tagja. Legutóbbi könyve magyar nyelven: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RAB LÁSZLÓ 1957-ben született Pélyen. A Népszabadság volt főmunkatársa, lapunk olvasószerkesztője. Legutóbbi könyve: *A pokol tornácán* (2021).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

ROMSICS IGNÁC Homokmégyen született 1951-ben. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Legutóbbi könyve: *Hetven év – Egotörténelem 1951–2021* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spirituszonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Él-e még Petőfi?* (2023).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Czene Márta munkái

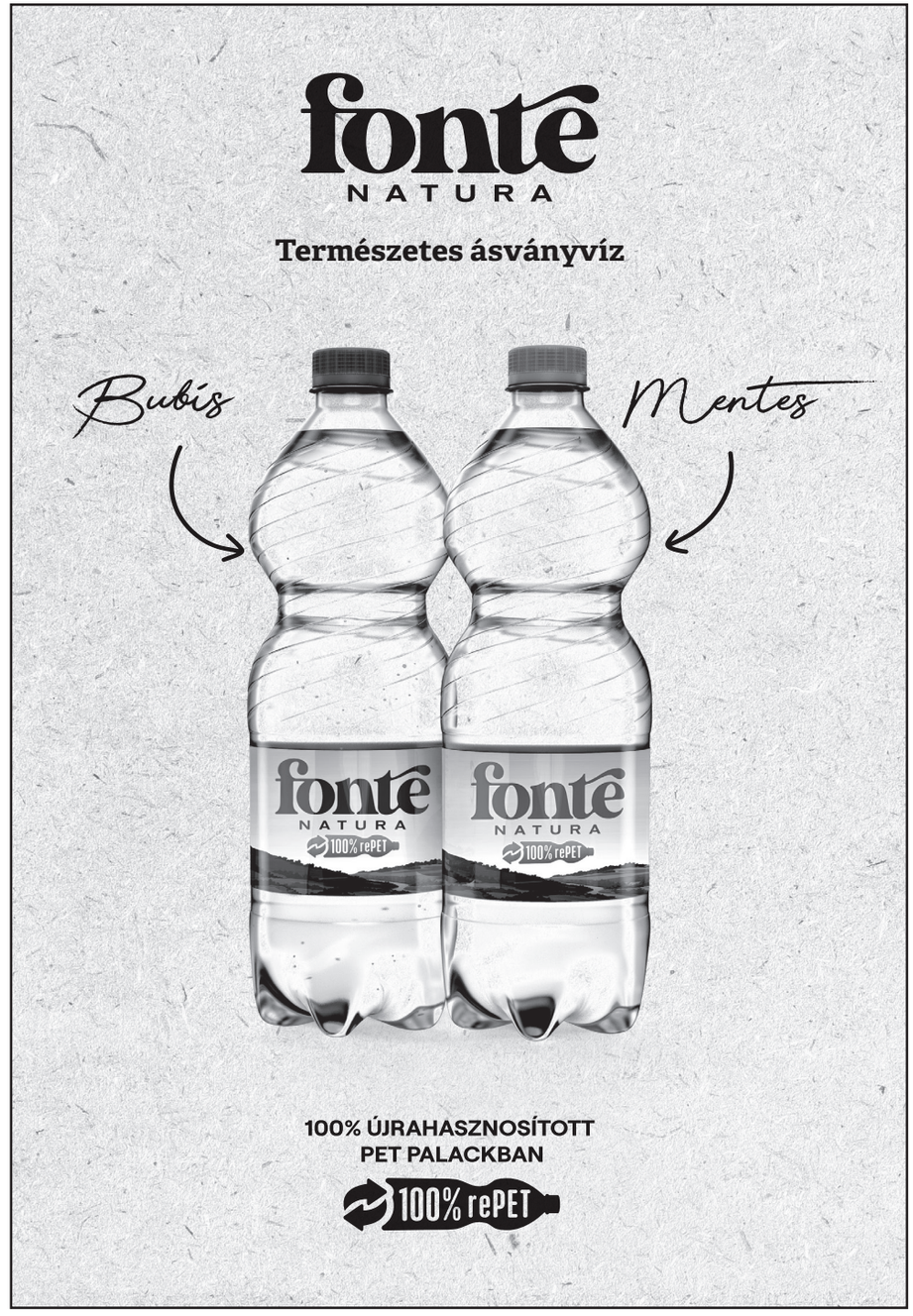

MOZGÓ VILÁG

2023/4

Mihályi Péter	**3**	A második eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon 1953–1989 *Tanulmány*
Romsics Ignác	**14**	Két Magyarország? *Esszé*
Kemény Aranka	**22**	Lator-tanya – *Lator István* fényképei Lator László kommentárjaival – Részletek egy készülő képeskönyvből
Honoré de Balzac	**36**	A spekuláns *Drámarészletek* (Fordította: Bognár Róbert)
Gergely Ágnes	**45**	Töredékek *Visszaemlékezés*
Halasi Zoltán	**49**	A portya – Részlet az 1688 munkacímű szövegből
Bozók Ferenc	**54**	Kötélmászás; Hollósírás *Versek*
Láng Eszter	**55**	Régi telek *Vers*
Vörös István	**56**	Születésnap Prágában; Forgó idők; A minden-semmi per *Versek*
Gárdonyi László	**60**	Szembenézés, elengedés – ***Czene Márta*** *munkáiról*
Rab László	**68**	Ami ma van, tömény csalódás, mást gondoltunk a rendszerváltásról *Beszélgetés* ***Wittinghoff Tamással***

Hónapló

Dalos György	**79**	Két szomszédvár – Tűzeset Berlinben
Hargitai Miklós	**82**	Észak, Dél, Kelet, Nyugat
Parászka Boróka	**85**	Ellen-Erdély
Végel László	**88**	Ki lesz a nemzetáruló?

Reflex

Majtényi László	**92**	Két tavaszi és közéleti bagatell
Révész Sándor	**97**	A meleg szeretet évszázada

-ról, -ről

Csepeli György	**107**	Tekintetek játéka
Kőrizs Imre	**110**	Értékbecslés
Pető Iván	**115**	Történelem, utópia, disztópia
Stuber Andrea	**119**	Minek van hatalma fölöttünk
Csengery Kristóf	**121**	Szent egykedvűség
Vadas József	**124**	Marótival Velencében

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.
A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.
Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

SUMMA ARTIVM

Új Köztársaságért Alapítvány

CONCORDE

LENTUS Kft.

B BRAUN
SHARING EXPERTISE

Bojár Gábor
Felcsuti Péter
Horn Péter
Janikovszky János
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Salusinszky András
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

Mozgó Világ 2023/április **negyvenkilencedik évfolyam**

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna
A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Votisky András (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H–1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig
Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu
Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Mihályi Péter*

A második eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon 1953–1989

Városon és falun…

1945 és 1952 között Magyarországon totális elitváltás történt. Jogi, gazdasági és ideológiai értelemben radikálisabb és gyorsabb, mint a magyar történelem megelőző ezer évében bármikor. Az új elit szinte korlátlan politikai hatalmat koncentrált a kezében, de anyagi értelemben nem vált az átlagtól nagyon elkülönült módon és mértékben tehetőssé. Ezt követően azonban – kezdetben egy igen-igen szűk, statisztikailag nem is mérhető társadalmi körben – megkezdődött a második eredeti tőkefelhalmozás. Lényegében mindenki a nulláról indult városon és falun egyaránt. De a gazdagodás különböző csatornákon keresztül zajlott.

Az 50-es és 60-as évek szocialista hiánygazdaságában a fővárosban és a nagyobb településeken

- a maszek[1] szerelő,
- a kis boltok (pl. trafikok és butikok[2]) tulajdonosai,
- a Nyugaton élő rokonoktól kapott IKKA-ajándékcsomagok,[3] IKKA-utalványok[4] és ajándék autók kiárusítása,
- a kiemelt gázsival honorált művészi teljesítmény,
- a borravalós/hálapénzes (pl. fodrász, kozmetikus, taxis, benzinkutas, felszolgáló, szállodaportás, autószerelő, orvos, nővér) állások szaporodása,
- a szűk körben engedélyezett, másodállásként gyakorolt magánorvosi praxis,
- a külföldre járó élsportolók, a hivatalból rendszeresen külföldre utazó „külkeres”-ek s ezzel szoros összefüggésben a seftelés,[5] vala-

* Részlet a szerző készülő, négykötetes monográfiájából, *Privatizáció és államosítás Magyarországon*.

[1] A „maszek” kifejezés eredetileg a „magánszektor” ironikus rövidítése volt, amit az 50-es és 60-as évek népszerű konferansziéja, Kellér Dezső honosított meg nyelvünkben.

[2] Az első, közfigyelmet keltő butikot a 70-es években egy magánlakásban nyitotta meg Bácskay Kitty, aki egy külkereskedelemi vállalat tolmácsa volt. Ennek volt a folytatása a Kitty Lauro butik, amely ruhaboltként a Régiposta utca 2. szám alatt üzemelt a 80-as évektől kezdve. Őt közvetlenül Pataky Ági követte, aki a modellkedést cserélte fel egy Váci utcai butik vezetésével. A rendszerváltás után mindketten áttértek az ingatlanbusinessre. Kóczián (2021).

[3] Az IKKA (teljes nevén IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) ajándék-, illetve segélyközvetítő intézmény volt, amelynek segítségével 1956 után nyugati rokonok és ismerősök ajándékcsomagot vagy pénzt küldhettek Magyarországra, amit egy nyugati fogyasztási cikkek importjára specializált bolthálózatban költhettek el. Ezt a bolthálózatot a Konsumex Külkereskedelmi vállalat üzemeltette. A csomagok után nem kellett sem vámot, sem kezelési költséget fizetni. A budapesti megajándékozottak az V. kerületi Tükör utca 4. szám alatti csomagkiadóban vehették át az „ajándék”-ot, a vidékieknek a Magyar Posta kézbesítette a pakkot (https://infovilag.hu/az-ujsagiro-archivumabol-ikka-csomagot-kaptam/).

[4] Ehhez dollárt, német márkát és hasonló konvertibilis fizetőeszközt kellett átutalni egy magyar lakos IKKA-számlájára, megnevezve a küldeni szánt ajándékot (pl. Marlboro cigaretta).

[5] Az 1960-as évektől kezdve, közel négy évtizeden át sok ezer vállalkozó szellemű polgár azzal tudta kiegészíteni jövedelmét, hogy a hiánygazdaság létét kihasználva az egyik országban olcsón hozzáférhető árucikkeket (pl. Trapper farmert és Fecske cigarettát Ma-

mint az arany- és a műkincscsempészet

volt a szabad szemmel is látható, relatív gazdagodás útja. Ezzel párhuzamosan még az állampárt elitjéhez való tartozás jelentett átlagon felüli életszínvonalat pár tízezer családnak főként természetbeni juttatások (bérlakás, szolgálati lakás, üdülés, gyógykezelések stb.), de nem pénz formájában).[6] A Kádár-rendszer hangulatjavító intézkedéseként 1957 márciusában vezették be a mai ötös lottót, majd többfajta szerencsejátékot is, melyekkel zömmel tárgyi nyereményeket sorsoltak ki (üdülő, öröklakás, gépkocsi). A köznyelvben „bolondok adójaként" meghonosodott lottó első öttalálatos szelvényére csupán hat hetet kellett várni. Egy idősebb asszony 855 ezer forintot nyert (2022. évi áron kb. 146 millió), az akkori 1442 forintos havi átlagfizetés majdnem hatszázszorosát. Egy lottószelvény ára 3 forint 30 fillér volt, pontosan ugyanannyi, mint a totó esetében, amely akkor már közel tíz éve működött.

A felsoroltak miatt az anyagi elit gazdagodásának inkább csak olyan jelképei lehettek, hogy ki lakhat a budai nagypolgári lakásokban, ki ehet déligyümölcsöt, és ki kóstolhat francia konyakot. A 70-es és 80-as években a sport és a kiküldetés mellett/helyett már vállalkozói, ezen belül is főleg kisvállalkozói gazdagodási utak is megnyíltak. Olyan körök vagyonosodtak, amelyeket a politikai, de az értelmiségi elit is kicsit lesajnált, a butikos, a zöldséges, a sikeresebb gmk-k alapítói, vagy éppen a balatoni lángossütő. Jelentős részben ez a társadalmi réteg volt a tulajdonosa annak a 94 ezer üdülőnek, amely 1970 után épült.

Az 1960-as évek elején végbement téeszesítés nyomán faluhelyen az egyéni gazdálkodás teljesen visszaszorult, a szövetkezeti tagok és az állami gazdaságok alkalmazottai csak fél hektárnál kisebb földet kaptak egyéni művelésre. Ezt a földdarabot és a hozzá tartozó állatállományt nevezte a köznyelv – már a korai 50-es évektől kezdve – *háztájinak*. Paradox módon az állampárt az 1967-es téesztörvényben hirdette meg először széles körben, hogy szükség van erre a konstrukcióra, ugyanabban a törvényben, amely jogi értelemben annulálta az 1945. évi földreformot. Az *1976. évi 33. tvr.*-rel és a hozzá tartozó végrehajtási rendelettel[7] vezették be a tartós földhasználatot, valamint a háztáji üzemág fogalmát, ami lehetőséget adott a téeszek és a háztájik szerves együttműködésére. Ez többnyire azt eredményezte, hogy a téeszek szubvencionálták a háztájit. A falu jövedelmi viszonyainak meghatározó eleme volt az *ingázás* is, amely százezreket juttatott városi (többnyire ipari) munkahelyhez. A két folyamat úgy kapcsolódott össze, hogy a naponta vagy hetente ingázó, falun élő „munkások" – fér-

gyarországon, nejlonharisnyát, zsilettpengét, orkánkabátot Ausztriában) „szolgálati" célú vagy turistautazás alkalmából egy másik országban eladott, és ott olyan árucikkeket szerzett be, amelyeket otthon lehetett a feketepiacon jó áron értékesíteni (pl. orosz kaviárt vagy Szovjetunióban gyártott Junoszty televíziót). A 80-as években a seftelés egyik fő formája a COCOM-listás termékek féllegális importja volt. Számos későbbi magyar milliomos ezen a módon kereste meg az első 1 millió forintját. Szakonyi (2021a).

[6] Konrád–Szelényi (1978).

[7] *1006/1976. (III. 16.) minisztertanácsi rendelet a háztáji és kisegítő gazdaságok fejlesztéséről.*

fiak és nők egyaránt – fennmaradó idejükben mezőgazdasági munkát is végeztek, akár a háztájiban, akár a téeszben. Tulajdonképpen a kétlaki élet két műszaknyi ledolgozott munkának felelt meg.[8] Az illegális jövedelemhez jutás csatornái szűkösek voltak – csak a tanyavilágra jellemző pálinkafőzés és a háztájiban termelt bor „pancsolása" kecsegtetett elfogadható mértékű kockázat mellett viszonylag nagy jövedelemmel. Ezt és a bögrecsárdák működését elnézték a hatóságok, mert az állami és szövetkezeti nagyüzemek hasonlóan cukorból csinálták a bort Budafokon és egyebütt „nagybani" kivitelezésben, főként szovjet exportra. Erről a 70-es években a Bács-Kiskun megyét jól ismerő szociográfus, Zám Tibor írt többször is.

A háztáji intézményéhez kapcsolódóan 1967-ben alkották meg a személyi földtulajdon intézményét. Ezekre a földterületekre nem vonatkoztak a magántulajdont érintő korlátozások, aminek az eredményeképpen a pártállami elit bátrabb és vállalkozóbb tagjai egyre-másra több fürdőmedencés „tanyát" építettek maguknak. Az ún. munkásellenzék tiltakozása nyomán a kormány 1971-ben gátat vetett az „új földbirtokosok" efféle terjeszkedésének. Ettől fogva jogszabály is kimondta azt a korábbi gyakorlatot, hogy egy családnak (valójában egy személynek) a birtokában csak egy lakás/lakótelek és egy üdülő lehetett. Persze ez a jogszabály is könnyen kijátszható volt – például úgy, hogy a tulajdonosok (férj és feleség) papíron elváltak.

A tőkés piacgazdasághoz való visszatérés csak az 1980-as években indult meg. A mezőgazdaság termelőszövetkezetekben (mgtsz) sorra alakultak meg a gazdasági munkaközösségek (gmk) és a bérleti vagy szerződéses alapon működő más szervezetek. Az 1967–68-as reformok fontos eredménye volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek radikálisan megnövekedett önállósága, amely az ipari és szolgáltatási tevékenységre szakosodott ún. melléküzemágak és szakcsoportok gomba módra való szaporodásához vezetett. Ezek a vidéki, kvázi magánvállalkozások részben a vagyonosodást segítették, részben menedzserképző iskolaként funkcionáltak. A mezőgazdasági szövetkezetek kibocsátásában a nem mezőgazdasági termelés súlya 1965–71 között 9,6 százalékról 22,8 százalékra nőtt.[9] A megnövekedett falusi jövedelmek fő felhasználási terepe a családi házas építkezés volt. Ez mindenki számára nyilvánvaló volt, titkolni sem kellett, nem is lehetett volna.

Az 1968-as reform nem csupán a nagyvállalatok és a nagyvállalati menedzsment számára jelentett cezúrát, egyre tágabb teret kapott mindenféle magánkezdeményezés is. Olyanok is, amelyek már kivételes, elszórt formákban korábban is léteztek. Előbb ezrek, majd tízezrek választották a kisiparosságot, a szellemi szabadfoglalkozású státuszt, a maszek életformát, miköz-

[8] Konrád–Szelényi (1971) becslése szerint a családtagokkal együtt a népesség negyede élte ez az önkizsákmányoló életformát. Évekkel, évtizedekkel később ennek súlyos egészségi állapotromlás és/vagy korai halál lett a következménye – különösen a férfiak körében. Bizonyára ez is az egyik oka volt annak, hogy a 60-as évek közepén váratlanul meredeken csökkenni kezdett a férfiak születéskori várható élettartama, és ez a tendencia csak a 90-es évek elején fordult vissza kedvező irányba.

[9] Idézi: Laki (2011) 23. o.

ben százezrek ingáztak az alkalmazotti és a fél-alkalmazotti lét határán. Fusizás,[10] fizetővendég-látás,[11] gebin,[12] önelszámoló vendéglátóipari egység,[13] ktsz,[14] pjt[15] – aki ezt a kort átélte, annak aligha szükséges ezen fogalmak bemutatása. Nagyságrendekkel bővültek a legális külföldi munkavállalás lehetőségei. Kétoldalú államközi megállapodások alapján szakmunkások tízezrei vállaltak munkát – a magyarországi fizetések többszöröséért – a Szovjetunióban[16] és az NDK-ban.

Vgmk és gmk – két elfelejtett rövidítés

A 80-as évek reformjainak egyik fontos fejleménye volt, hogy az állami nagyiparban is megjelenhettek a vegyes tulajdonosi formák.[17] Gyorsan nőtt a vállalati gazdasági munkaközösségek (vgmk) és a gazdasági munkaközösségek (gmk) száma.

A vgmk-t a vállalaton *belül*, egy alegységében (brigádban, műhelyben stb.) dolgozók alapították. Munkaidő után többnyire ugyanazokon a gépeken, berendezéseken ugyanazokat a termékeket állították elő, ugyanazokat a szolgáltatásokat végezték, mint munkavállalóként a főmunkaidőben. A vállalattal azonban nem mint bér-

[10] Főállású munka mellett (illegálisan) mellékállásban vagy titokban folytatott munka, amelynek végzője gyakorta saját munkaadóját is (erkölcsileg és/vagy anyagilag) megkárosítja. A szó német eredetű, alapesetben a gyáriparra volt jellemző ebben a korszakban.

[11] A belkereskedelemről szóló 1978. évi törvény nyitotta meg az utat a legális szoba- és lakáskiadásnak, amely a nagyvárosokban és az üdülőkörzetekben 100-120 ezer család számára tette lehetővé a „Fizetővendéglátó igazolvány" kiváltását. Először a monopolhelyzetben lévő *IBUSZ*, később az *Express* és a *Cooptourist* koordinálta, illetve ellenőrizte ezt a hálózatát. Ezen a körön kívül még kb. 200 ezer család illegális szobakiadással is foglalkozott. Koziel (2010).

[12] A gebines rendszer az 1957-től 1981-ig kivételezett személyek (pl. élsportolók) számára engedélyezett bérleti konstrukció volt. A szó eredete a német „*Gewinn*" (nyereség) kifejezésre vezethető vissza. A rendszer hivatalos neve „szabadkasszás rendszer" volt. A gebin olyan presszó, cukrászda, étterem, lángossütő, zöldségbolt stb. volt, ahol az üzletvezetőt nem terhelte szoros elszámolási kötelezettség. A bérlő a feltételezett vagy bevallott nyereség alapján fizetett bérleti díjat. Jellemzően ezek a kedvezményezettek nem rendelkeztek szaktudással, azonban szükség esetén folyamatosan jelentettek a belügynek. Egy másik nagy előnye volt a gebines konstrukciónak, hogy az üzleteket a Belkereskedelmi Minisztérium vagy a felettes nagyvállalat nem ellenőrizte. Budapest első gebines presszója a Belvárosban, a Bárczy István utcában működött. Az olimpiai vívóbajnok, Kovács Pál kapta jutalomként a „szocialista" államtól. Gebines vállalkozás volt a jelentős forgalmú hűvösvölgyi Hársfa vendéglő is. 1981 után a gebinest szerződéses üzletvezetőnek hívták. Burget (2008) 88. o. Havadi–Majtényi (2011), Dezső (2020) 132–133. o.

[13] Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy versenytárgyalás (későbbi kifejezéssel: aukció) után, egy előre rögzített szerződés alapján az adott étterem közvetlenül érdekeltté vált bevételeinek növelésében. Innen a korabeli hivatalos elnevezés: szerződéses üzem. A 60-as években már számos reprezentatív vendéglátóipari egység (pl. a Gundel étterem) így működött. Az étterem vezetői ennek megfelelően építették fel a vállalat „üzletpolitikáját". A nyári hónapokban, amikor megsokszorozódott a forgalom, felduzzasztották a személyzetet, a szezon végén azonban elbocsátották az alkalmazottak jó részét, mivel a téli hónapokban alig volt vendég. A szerződéses konstrukció a 80-as évek elején terjedt el igazán, nagyjából a gebines rendszerét helyét foglalta el a vendéglátóiparban. Tamás (1988), Havadi–Majtényi (2011).

[14] A kisipari termelőszövetkezeti (ktsz.) és a háziipari szövetkezeti formát a *96/1951, (IV.17.) MT rendelet* engedélyezte.

[15] A Ptk. módosítása 1978 márciusától tette lehetővé, hogy polgárjogi társaságok nagy számban kerüljenek bejegyzésre. Az elsőként bejegyzett Pjt.-k között volt a Rolitron Pjt. (4. helyen), amely a későbbiekben Synergon Informatikai Zrt. néven működött. A 16.-ként jegyzett Cortex Pjt. volt a Graphisoft elődje.

[16] Így – például – 1986-tól a Vegyiműveket Építő és Szerelő Vállalat (a későbbi Vegyépszer) egyidejűleg 5-6 ezer munkást vitt ki a kazahsztáni tengizi kőolaj és gázmezőkre vezetéket építeni.

[17] Laki (1998) alapján.

Magánvállalkozási formák a 80-as évek végén

Működési forma	Szervezetek száma	Létszám (1000 fő)*
Egyéni vállalkozó	–	321
Vállalati gazdasági munkaközösség (vgmk)	15 338	286
Mezőgazdasági háztáji vállalkozás és önálló mg.-i gazdálkodó	–	240
Kisszövetkezet	2847	171
Ipari szövetkezet	400	80
Gazdasági munkaközösség (gmk)	6473	80
Szövetkezeti szakcsoport	1995	50
Polgárjogi társaság (pjt.)	–	15
Szerződéses üzlet, vendéglátóhely	kb. 10 ezer	n. a.
Összesen	–	Kb. 1,1-1,2 millió

* Fő- vagy mellékállásban, kisegítő családtagként. A táblázat adatai megbecsülhetetlen arányú halmozódást is tartalmaznak.
Forrás: A szerző becslése, KSH-adatok, Tellér (1991) 424. o., Stark (2009) 33. o., Index, 2009. nov. 29. adatai, Dezső (2020) 133. o. és egyéb források alapján.

munkások, hanem mint a vállalkozók közössége szerződtek. Nem munka-, hanem üzleti (bérleti) szerződést kötöttek. Vállalkozásuk hasznát a termelés, a szolgáltatás bevétele és a bérleti díj különbsége adta. Számuk igen gyorsan nőtt: 1981-ben alig néhány tucat ilyen szervezet működött az iparban, 1986-ban – ez az év volt a tetőpont – már több mint 14 ezer vgmk-ban 184 ezer ipari munkás 11,8 milliárd forint bruttó termelési értéket állított elő. A gyors növekedés ellenére szerepük marginális volt. 1986-ban az állami iparban foglalkoztatottak 1,4 százaléka az állami ipar termelésének 0,9 százalékát állította elő. Az építőiparban is jelentős számú vgmk alakult. 1986-ban 2682 ilyen szervezetben 29,6 ezren dolgoztak, és 1,8 milliárd forint bruttó termelési értéket, az évi építőipari termelésnek mintegy 2 százalékát állították elő.

A kiegészítő tevékenységek végzésére vállalatokon *kívül* alapított gazdasági munkaközösségek (gmk) száma is gyors növekedést mutatott. Az első ilyen szervezetek 1981–1982-ben jöttek létre, 1986-ban 3369, 1987-ben 3590 gazdasági munkaközösség működött az iparban. 1987-ben a 22 ezer tag 5,8 milliárd forint bruttó termelési értéket (az állami ipar az évi termelésének kb. 0,5 százaléka) hozott létre. Az építőiparban még népszerűbb volt ez a vállalkozási forma. Itt 1987-ben 2700 gmk működött, 23 700 taggal, és az állami építőipar évi termelésének mintegy 7,7 százalékát, 8,1 milliárd forint bruttó termelési értéket állítottak elő.

Senki sem született vállalkozónak

A magánvállalkozások kialakulása és elterjedése beindított egy tanulási folyamatot is. Nemcsak abban a körben, ahol a vállalkozás a benne élők

lételemévé vált, de a vállalkozásokkal csak külsődleges kapcsolatban álló rétegek körében is. Ha máshol nem, akkor a Hofi Géza iskolájában tanították az alapigazságot: „Olyan nincs, hogy szeretem a lángost, de utálom a lángossütőt." Pontosabban szólva, van ilyen – Hofi is éppen ezt tette szóvá –, de húsz-huszonöt év elegendő idő volt ahhoz, hogy akik felnőtt, gondolkodó polgárként jutottak el a rendszerváltás küszöbére, végül megbarátkozzanak a példabeli lángossütővel és konkrétan azokkal a falubeliekkel, utcaszomszédokkal, akik valóban vállalkozók lettek.

„Nincs ma még egy olyan ország a világon, ahol a lakosság olyan nagy hányada tanulna vállalkozni, és ez mégis úgy történik, hogy a régi kereteket nem kellett összetörni, lehetővé vált a politikai hatalom kontinuitása. Nálunk a lakosság kétharmad része igen biztonságos vállalkozói iskolába járhat. A munkaviszonyból vagy nyugdíjként megkapja a létminimumhoz szükséges biztonságos fizetést, és igénybe veheti az állam szociális ellátását. A biztos fix mellett viszont bőven van lehetősége kis vállalkozásokra. Ez a kockázat nélküli vállalkozás teljesen új a társadalmak történetében" – írta Kopátsy Sándor 1988-ban.[18]

Hasonlóképpen fogalmazott Kopátsy néhány évtizeddel később is: „A 70-es évek után a magyar nép, amely ezer éve távol tartotta magát az ipari és kereskedelmi pályáktól, gyorsan és tömegesen kezdetleges vállalkozásokba fogott. 1980 és 1990 között a magyar családok négyötödében volt jelen a vállalkozás valamelyik kezdetleges formája. Ehhez hasonlót csak a diaszpórában élő népek, mindenekelőtt Nyugaton a zsidók, Keleten a kínaiak történelme ismer. Kádár ideológiai meggyőződése ellenére eltűrte, hogy a nép megtanuljon vállalkozni. Ebből a következő generációk sokszorta több hasznot húztak, mint amennyi terhet jelentett az ország eladósítása. […] Azt, hogy ez milyen történelmi lépés volt, csak száz év múlva fogjuk reálisan megítélni."[19]

Mindez a magánvagyonok gyarapodását eredményezte. Nem kevés időről, húsz-huszonöt évről van szó. Ennyi idő alatt ingatlan, gépjármű és bankbetét formájában számottevő tőke halmozódott fel a lakosság kezén. Ha ezt a vagyont az állami óriásvállalatok értékéhez mérjük – mint ahogyan ezt sokan tették is 1990 táján –, akkor ezek a vagyonok jelentéktelennek látszanak, de ha ahhoz viszonyítjuk, hogy az idő tájt mekkora induló tőkére volt szükség egy-egy kisvállalkozáshoz, akkor másképpen kell értékelnünk egy saját tulajdonú öröklakást vagy egy gépkocsit. Budapesten is és a többi nagyvárosban is tízezrével voltak a tulajdonos által nem lakott, tehát irodaként bérbe adható lakások.

De nem csak a lakásvagyon számított! Kornai (1989) munkaidő-statisztikákra hivatkozva arra hívta fel a figyelmet, hogy a lakosság már a 80-as évek közepén is munkaidejének harmadát a magánszektorba sorolható tevékenységekkel töltötte.[20] Ebből persze nem következik, hogy az egyharmados arány a tőkevagyonra is igaz lenne, de annyit biztosan mond-

[18] Egy kéziratban maradt tanulmányból idézi Lengyel (1989) 253. o.

[19] Kopátsy (2001). Idézve az évjelzet nélkül megjelent, ún. „Olcsó kiadás"-ból, 161–162. o.

[20] I. m. 14. o.

hatunk, hogy a tetemes élőmunka-ráfordítás mögött nem állhatott jelentéktelen mennyiségű tőke.[21]

A magánvagyonok kialakulásával többé-kevésbé lépést tartott a pénzügyi és jogi infrastruktúra fejlődése is. Bár bürokratikusan és döcögve, de a bankok elkezdték komolyan venni ezeket a magánvagyonokat. Ingatlanfedezet mellett hitelt nyújtottak az új vállalkozásoknak, az építtető saját lakását „betáblázva" építhetett újabb lakásokat, személyi kölcsönnek „álcázva" vidéki bankok hitelezték a mezőgazdasági kisárutermelést stb. Addig sem volt titok, hogy az ország tízezer számra rendelkezik jogvégzett emberekkel, akik máról holnapra vállalati jogtanácsosból ügyvéddé, tanácsadóvá lettek, s elvégezték mindazt a munkát, ami az önálló vállalkozások talpra állításához és működéséhez szükséges.

Mindez persze összefüggött a vállalatok helyzetében végbement változásokkal is. 1968 óta a magyar vállalatok nem tervutasítások, hanem kereskedelmi szerződések rendszerével kapcsolódtak egymáshoz. Ahol pedig szerződést kötöttek, oda jogász is kellett. Kiderült, hogy Magyarországon tulajdonképpen rendben voltak a telekkönyvek is (ti. a többi szocialista országhoz képest). Pedig ez érthető, hiszen a korábbi évtizedek során is létezett valódi ingatlanforgalom, tehát a szocialista állam sem engedhette meg, hogy a termőföld- és ingatlan-nyilvántartás rendszere leálljon, szétessen.[22] Sok-sok év távlatából okkal állapította meg Sárközy Tamás, hogy a 60-as évektől kezdve szépen lassan Magyarországon kialakult egyfajta kvázi jogállam.[23]

Az infláció szerepe

A kelet-európai országok többségétől eltérően Magyarországon az infláció a rendszerváltás előtt is része volt a kormányzat gazdaságpolitikai eszköztárának. A központilag generált áremelések elsődleges célja mindig a lakossági reáljövedelmek és megtakarítások megnyirbálása volt. Így lehetett ugyanis politikailag viszonylag fájdalommentes módon helyreállítani a kereslet-kínálat egyensúlyát a fogyasztásicikk-piacokon. Az 1980 utáni időszakra jellemzőnek tekinthető, hogy az áremelések negatív hatását a kormányzat a költségvetési szférában és az állami vállalatoknál csak kismértékben tompította, miközben az inflációs nyereséghez jutó magánszektort meg sem próbálta adminisztratív eszközökkel visszaszorítani. Minderről nyíltan ritkán esett szó, de a pénzügypolitika minden értője – például az akkortájt pénzügyminiszteri ambíciókat tápláló Matolcsy György – tisztában volt azzal, hogy az infláció milyen irányban rendezi át a társadalom vagyoni viszonyait.

„A reálpénzmennyiséget meghatározó infláció […] valódi monetáris eszközként működött: pénzszűkét okozott az állam, döntően nagyvállalati szektorban, pénzbőséget a magánvál-

[21] Az MNB korábban már említett pénzügyi számlái szerint 1989 végén a háztartások tulajdonában álló gazdasági vállalkozások értéke 190 milliárd forint körül volt. Ennek a nagyságrendjét jól érzékelteti, hogy ugyanebben az időpontban a háztartások bankbetétállománya 320 milliárd forint volt.

[22] Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha tudjuk, hogy a nyilvántartások megbízhatósága nem volt százszázalékos. Ezrével voltak tisztázatlan tulajdoni ügyek – de sok millió telek és lakás papírjai alapjában véve rendben voltak.

[23] Sárközy (2002) 5. o.

lalkozásoknál és az adózást kikerülő tevékenységeknél."[24]

A költségvetési kiadások lefaragása, az egyes fiskális és monetáris eszközök gyenge, de mégis egy irányban történő alkalmazása nem engedte, hogy az állami szektor haszonélvezője legyen az inflációnak, míg a magánvállalkozásoknál és minden adózást kikerülő egyéni tevékenységnél a bevételek az inflációt meghaladó ütemben nőhettek. Az infláció – pontosabban szólva az infláció hatását csak alig-alig figyelembe vevő számviteli gyakorlat – nyomán a vállalatok eredménykimutatásai és mérlegadatai elszakadtak a valóságostól.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy Magyarországon az infláció – a legtöbb rendszerváltó országhoz képest – a privatizáció időszakában is mindvégig mérsékelt ütemű maradt (a 35 százalékos rekordértéket egyetlen évben érte el), s ezért a könyv szerinti érték és a reális piaci érték sohasem vált el olyan mértékben egymástól, mint például a 90-es évek elején Oroszországban, ahol az árak 11 ezer százalékkal emelkedtek, miközben a privatizáció változatlanul az 1992 januárjában megállapított könyv szerinti értékadatok alapján zajlott.

Az alvilág megerősödése

Az 1970-es évektől kezdve terjedő, fentebb már említett új vállalkozási formák (másodállás, maszek, gebin, engedéllyel rendelkező vásározó kereskedők, nyerőautomatákat működtető vendéglátósok stb.) egyfajta, korábban a szocialista tervgazdaságban nem ismert járadékszerzési lehetőséget jelentettek.[25] Az átlagemberek jelentős része úgy érezhette, hogy ezek az új típusú, *hivatásos* üzletemberek és a csempészárukkal[26] és valutával seftelő *alkalmi* vállalkozók – a szolgálati útlevéllel hivatalos útra utazó magyar állampolgárok és a külföldről hazalátogató 1956-os kivándoroltak, a népszerű élsportolók – nem szorgalmuknak, tehetségüknek, hanem a pártállam intézményeihez való kötődéseiknek és/vagy a korrupciónak köszönhetik a gyors meggazdagodást. Jórészt ez így is volt. A bundázás[27] például az élsportolók pénzkereseti lehetősége volt. A 80-as évtizedben kétszer is napvilágra kerültek ilyen ügyek. Sok évvel később pedig, Albert Flórián a 60-as évek futballsztárja már kertelés nélkül így nyilatkozott: „*Aki nem bundázott, az nem is igazi futballista! […] Persze hogy voltak bundameccseink*."[28] Kevésbé ismert,

[24] Matolcsy (1991) 29. o.

[25] Mihályi–Szelényi (2019a).

[26] A korszak kedvelt csempészáruja volt a farmernadrág, a hamisított kvarcóra, a cigaretta, később az (illegálisan másolt) videókazetta. Fenyő János, 1987-ben, éppen az efféle videók forgalmazásával alapozta meg a vagyonát.

[27] A bundaügyeknek alapvetően két típusa volt: az egyik a sportfogadásra épült, ilyen volt az 1983-ban napvilágra került totóbotrány is. Ilyenkor egy csapat futballistái is fogadtak saját vereségükre, és ha a mérkőzést tényleg elveszítették, már fel is vehették a fogadóirodában a nyeremény összegét. A másik, amikor a csapat győzelmét akarták tiltott eszközökkel elérni: a játékvezetőt befolyásolni a részrehajló bíráskodásra vagy az ellenfél játékosait arra, hogy ne teljes erőbedobással játsszanak. A hatóságok először 1982-ben kezdtek el ilyen ügyben nyomozni. Hamar kiderült, hogy 40 futballcsapat, köztük az NB II.-esek fele érintett volt. A végén 196 futballista játékjogát függesztette fel az MLSZ. Másodízben 1988-ban borult ki a bili, válogatott labdarúgók, korábbi szövetségi kapitány, klubelnökök is érintettek voltak. Több személyt elmarasztaltak, de a börtönbüntetést végül majdnem mindenki megúszta. Hasonló volt a bundázás logikája a lóversenypályákon is.

[28] *Nemzeti Sport,* 2004. okt. 26.

hogy történt bundázás a vízilabdában is – méghozzá olimpiai versenyen – úgy, hogy a teljes magyar sportvezetés tudott róla.[29]

Ezek az új megélhetési és tulajdonosi formák egyre jelentősebb egyéni többletjövedelmet eredményeztek, melynek elköltési formáit ezernyi törvény és szabály tiltotta, korlátozta. Alig volt lehetőség a cégalapításra, az ingatlanvásárlásra, egyáltalán nem lehetett legálisan pénzt külföldön befektetni, a banki reálkamatok alig biztosítottak hasznot, stb. Utólag visszagondolva az akkori helyzetre, nem volt abban semmi meglepő, hogy a vagyonfelhalmozás sok esetben rejtőzködő formákat öltött. Akinek hirtelen sok pénze lett, műkincset, régiséget, aranyat és devizát vásárolt, vagy készpénzformában otthon tartotta, ez pedig megteremtette a rablásra specializálódott szervezett betörőbandák anyagi létalapját. „Piacot" jelentett e bűnözői kör számára a gyors ütemben növekvő beutazó nyugati turizmus is: innen származott a feketegazdaságban forgó devizakészpénz túlnyomó része.

Dezső (2020) oknyomozó történeti riportkönyve szerint az 1980-as évek elején Budapesten száz-százötven egymással kapcsolatban álló, harminc év körüli bűnöző követte el az efféle rablásokat, csalásokat. Ez a bűnözői kör a 70-es évek közepén még nem vetette meg a kasszafúrást[30] is magában foglaló „hagyományos" betöréses, rablásos munkát sem. A rablók közül mások egészen alul, telefonfülkék fosztogatásával kezdték bűnözői pályafutásukat a 80-as évek *elején*, amikor már az utcai telefonfülkék nem 60 fillért érő tantusszal, hanem fémpénzzel működtek. 1989 és 2000 között évről évre több bankrablás történt – 2000-ben szám szerint 135.[31] Gyakoriak voltak a benzinkútrablások és a pénzszállító autók elleni támadások is.

A 80-as évek *végére* már általánossá vált, hogy a szervezett bűnbandák védelmi pénzt szedtek a vendéglátós magánvállalkozóktól, üzlettulajdonosoktól. Előbb csak Budapesten, azután a Balatonon és más, turisták által frekventált helyeken. Az első magántulajdonban álló őrző-védő kft.-k 1990 második felében alakultak. Miközben a bűnüldöző szervek már tisztában voltak a probléma nagyságával, a hivatalos média folyamatosan tagadta és cáfolta, hogy Magyarországon létezne szervezett bűnözés. Tették ezt azért is, mert a 80-as évek bűnözői közül sokan beépített tagjai voltak az állambiztonság hálózatának. A Magyarországra látogató külföldieket ezek a bűnözők nem csak lehúzták, kifosztották, de megbízóiknak azt is jelentették, hogy kikkel találkoznak, miket beszélnek. A szolgálatokhoz fűződő kapcsolatok nem csak valamelyes védelmet jelentettek ezeknek a magyar bűnözőknek, de egyfajta konspirációs kiképző iskolát is. A bűnözők jól ismerték üldözőik módszereit, technikáit és gondolkodását.[32]

[29] Az 1964-es tokiói olimpiáról van szó. Lásd https://kuruc.info/r/9/89674/

[30] Ilyen kasszafúró volt Drobilich Gábor (†2020), aki később az olajszőkítésre specializálódott Energol Rt. vezetője volt (6.2.10). Ez a banda, amelyet a rendőrségen belül „négy páncélos"-ként szoktak volt emlegetni, 13 megyében, illetve a fővárosban követett el összesen 117 rablásos bűncselekményt. Ekkor még élet elleni erőszak ritkán történt (*Élet és Irodalom*, 2021. máj. 21.).

[31] https://www.penzcentrum.hu/megtakaritas/veres-bankrablas-magyarorszagon-milliardokat-vittek-el-a-bunozok.1048825.html

[32] Dezső (2020) 388. o.

Széles üzleti-kapcsolati háló épült ki azok köré is, akik nem felhalmozták a vagyont, hanem látványosan költötték legális, féllegális és illegális jövedelmeiket a főváros gyorsan fejlődő éjszakai életében, a diszkókban, a legális kereteken belül működő kártya- és testépítő klubokban,[33] sztriptízbárokban,[34] kaszinókban,[35] lóversenypályákon stb. Szállodaportások, pincérek, taxisok, testőrök,[36] prostituáltak és futtatóik, hamiskártyások, megvesztegethető zsokék és fogathajtók, illegális fogadásokat szervező bukmékerek, csempészek, pénzváltók, uzsorahitelezők, sportolóból lett vendéglátós kidobóemberek, határokon át embercsempésző, a magyar állam által kibocsátott gázolajjegyekkel seftelő külföldi és magyar kamionsofőrök, illetve benzinkutasok és még sokan mások alkották ezt a hálót. Ennek a körnek a külső részén voltak azok a többnyire feketén (zsebből) fizetett ügyvédek, akik a bűnözőket védték a hatóságokkal szemben, valamint azok a műkereskedők, régiségkereskedők, használtcikk-kereskedők,[37] akik nyíltan vagy rejtett módon orgazdaként segítették a bűnözőket.

A 60-as évektől kezdve, a külföldre – elsősorban az Egyesült Államokba – disszidált és/vagy névházassággal kitelepült magyar állampolgárok egy része is közönséges bűnöző volt,[38] akik a magyar igazságszolgáltatás elől menekültek, kinn is bűnöző életet folytattak, de emellett illegális műkincsexport lebonyolításával megrendelőként is segítették az otthon maradt, egykori bűntársakat is. Esetenként hamis dollárbankjegyeket is küldtek Budapestre. Némi túlzással és öniróniával a magyar rendőrség ilyen bűnszervezetnek tekintette az ún. Los Angeles-i magyar maffiát.[39] Az Amerikába kitelepülők *másik része* azonban – köztük kisebb bűncselekményeket elkövetők is – a magyar hatóságok és/vagy az FBI támogatásával érkeztek az USA-ba, azzal a céllal, hogy beépüljenek az elsőként említett körbe. Hogy ki melyik csoportba tartozott – netán mindkettőbe –, azt még ma sem lehet tudni.[40] 1990 után ezt a társaságot az amerikai hatóságok kiszorították a piacról, ami azért sem volt nehéz, mert sok magyar bűnöző honvágytól és kalandvágytól vezérelve amúgy is vissza akart térni Magyarországra.[41] Hogy kit mit terve-

[33] Az első nyugati gépekkel felszerelt férfi testépítő – mai szóval: fitnesz – szalont Tasnádi Péter nyitotta meg 1976-ban, a budapesti Lékai téren. Tasnádi a 80-as években Bécsben is működtetett valamiféle üzletet. Dezső (2020) 126–127.

[34] Az első nyugati stílusú sztriptízbár, a Rózsaszín Cica 1985-ben nyílt meg Budapesten, a Wesselényi utcában. Dezső (2020) 189. o.

35 Az első a Hiltonban nyílt meg 1980-ban.

36 A kor zsargonjában őket katonáknak nevezték, finoman utalva a létszámarányokra. Előfordult, hogy egy-egy akcióra 150-200 katonával vonult fel egy bandavezér. Dezső (2020) 317. o.

[37] Rendőrségi adatok szerint a 60-as és 70-es évek fordulóján több mint 500 ilyen kereskedő tevékenykedett Budapesten és még további 800 vidéken. Dezső (2020) 61. o.

[38] Erről részletesebben ld. Mihályi (2020).

[39] A „Los Angeles-i magyar maffia" elnevezés az amerikai helyi sajtó invenciója volt. Amerikai értelemben ez a 100-200 fős kör nem volt igazi maffia (az olasz, izraeli, Puerto Ricó-i eredetű bandák versenyébe nem lett volna könnyű beszállni). Valójában az egymást jól ismerő magyarok szervezett módon, „csak" autóbiztosítási csalásokat követtek el. Dezső (2020) 101. o.

[40] Ld. Dezső András két cikkét a HVG-ben (http://hvg.hu/vilag/20060523magyarmaffia1, http://hvg.hu/vilag/20060523magyarmaffia2), majd pedig könyv alakban is. Dezső (2006, 2020).

[41] A magyar rendőrség tíz Los Angeles-i magyar maffiózót tartott számon, akik a 90-es évek elején véglegesen vagy időlegesen visszatelepül-

zett, és volt-e oka hazamenekülni, arról persze keveset lehet tudni. Annyi mindenesetre tény, hogy a magyar gazdaságban 1990 után sikeres vállalkozóként kiemelkedő üzletemberek között több egykori Los Angeles-i emigráns *is* volt, név szerint és ábécésorrendben: Bodnár György, Dóri Sándor,[42] Fenyő János (†1998), George F. Hemingway (Szabó György), Simon Csaba,[43] Andy Vajna (†2019) és Várszegi Gábor.

*

Tömör és találó a rendszerváltás utáni első magyar külügyminiszter, Jeszenszky Géza (2011) utólagos helyzetértékelése arról, hogy miért nem forradalmi úton ment végbe a rendszerváltás: „*Forradalmakat csak elkeseredett nép csinál, azok, aki úgy érzik, már nincs veszteni-valójuk. Magyarországon 1989-ben az embereknek már volt kis tulajdonuk, bankbetétjük, úgy érezték, sok a veszteni-valójuk.*"[44]

tek Magyarországra, Dezső (2020) 345. o.

[42] Amikor a rendszerváltás után hazatért, Dóri beszállt a kaszinóbiznisbe. 1997-ben kétszer is merényletet kíséreltek meg ellene. Ezeket túlélte, majd ismét külföldre távozott.

[43] Simon Csaba – bűntársával, Szendrő Istvánnal – 19676-ben a hazai bíróság ítélete elől menekült el az Egyesült Államokba. Simon neve egyébként kevéssé ismert, de tárgyunk szempontjából fontos, mert hazatérése után Simon Azulai néven részt vett a zalaegerszegi ruhagyár privatizációjában. https://hvg.hu/vilag/20060523magyarmaffia2

[44] I. m. 189. o.

Hivatkozások

Dezső András [2020]: *Maffiózók mackónadrágban. A magyar szervezett bűnözés regényes története a 70-es évektől napjainkig*, Bp.: 21. Század Kiadó

Havadi Gergő – Majtényi György [2011]: „Haverok, buli, Politikai Bizottság, Vendéglátás, éjszakai élet és luxus a szocializmusban", *Forrás*, 43. évf. 7–8. sz.

Jeszenszky Géza [2011]: „Antall József öröksége", ld. Martin József – Széchenyi Ágnes (szerk.): *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére*, Corvina – Eszterházy Károly Főiskola. 186–195.

Kóczián Péter [2021]: „Váci utcai butikosok", *A 100 leggazdagabb magyar* 2021. 266–270.

Konrád György – Szelényi Iván [1971]: „A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai", *Valóság*, 12. szám. 19–35.

Konrád György – Szelényi Iván [1978]: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, Bern–Párizs: Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása.

Kopátsy Sándor [2001]: *Kádár és kora*, Bp.: C.E.T. Belvárosi Kiadó.

Kornai János [1989]: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*, Bp.: Heti VG Rt.

Koziel Miklós [2010]: „A magánszállásadás helyzetének áttekintése, 1997–2009", *Turizmus Bulletin*, XIV. évf. 3. sz.

Laki Mihály [1998]: *Kisvállalkozás a szocializmus után*, Bp.: Közgazdasági Szemle Alapítvány.

Laki Mihály [2011]: *A termék- és szolgáltatáspiacok átalakulása 1989 után*, Bp.: MTA Közgazdaságtudományi Intézet. KTI Könyvek 15.

Lengyel László [1989]: *Végkifejlet*, Bp.: KJK.

Matolcsy György [1991]: *Lábadozásunk évei (A magyar privatizáció)*.

Mihályi Péter [2020]: „Oligarchák nincsenek, maffiózók csak voltak (Adalékok a magyar rendszerváltás értelmezéséhez)", *Mozgó Világ*, 64. évf. 9. sz. 45–56.

Mihályi Péter – Szelényi Iván [2019a]: „A járadék szerepe a szocialista gazdaságból való átmenetben", ld. Szelényi Iván: *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról (2014–2018)*, Bp.: Corvina Kiadó. 214–243.

Sárköy Tamás: [2002]: *Jogászportrék*, Bp.: Helikon (megjelent: ifj. Korsós Antal álnéven).

Szakonyi Péter (szerk.): [2021a]: „A seftelés aranykora", ld. Szakonyi P. (szerk.): *A 100 leggazdagabb magyar 2021*. 196–201.

Tamás Ervin [1988]: *Szerződő feleim*, Bp.: Magvető.

Romsics Ignác

Két Magyarország?*

Az Osiris Kiadó felkérésére készített *Magyarország története a XX. században* című munkám, amely 1999 tavaszán jelent meg, nem várt sikert aratott. Gyurgyák János, a kiadó igazgatója ezen felbuzdulva már 1999-ben újra kiadta először 1991-ben megjelent Bethlen-biográfiámat, valamint 2000-ben Bethlen válogatott politikai írásait és beszédeit. Régi munkáim megjelentetése mellett János, aki ezekben az években lett a barátom, további lehetőségeket ajánlott. Először arra kért, hogy könyvemhez, amelyet egyetemi tankönyvként is akkreditáltatott, készítsek szöveggyűjteményt. Mivel ilyen akkor még nem létezett, és oktatóként a hiányát én is éreztem, felkérésének örömmel tettem eleget. Volt tanárom, az időközben nyugdíjba vonult és olykor betegeskedő Nagy István készséges közreműködésével, akinek ez anyagilag is jól jött, a kétkötetes és együttesen több mint 1000 oldalas szövegválogatás 2000 őszére meg is jelent. A nyolc részre tagolt munka első dokumentuma a Ferenc Ferdinánd elleni sikeres merénylettel foglalkozik, az utolsó pedig a NATO-hoz való 1999-es csatlakozásunkkal. S a kettő között további 321 dokumentum: a mindenkori meghatározó pártok jellegzetes programjai, a legfontosabb törvények és rendeletek, az országunkkal kapcsolatos nemzetközi döntések, valamint szerződések és sok egyéb. Például Horthy 1919. november 16-i Gellért téri beszéde és 1944. október 15-i felhívása; Mindszenty 1956. november 3-i rádiószózata; a TIB 1988-as felhívása Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséről vagy Bokros Lajos 1995-ös konszolidációs programja.[1]

Alighogy ezzel a munkával elkészültem, János, aki ekkortájt nap mint nap az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, ahol én is gyakran megfordultam, újabb javaslattal állt elő. A francia *Que sais-je?* sorozat mintájára 5–8 íves zsebkönyvek kiadását tervezte közérdeklődésre számot tartó témákról, kevés jegyzettel, közérthető nyelven. 2000-et írtunk, a trianoni békeszerződés aláírásának 80. évfordulóját, úgyhogy szinte magától adódott a sorozat nyitó kötetének témája. A nyár végétől minden szabad időmben ezen dolgoztam, s a téli szünet végére el is készültem. A 2001 tavaszán megjelent kis kötetről, amely – kiegészítve dokumentumokkal – azóta több kiadást ért meg, nagyon elismerően nyilatkozott Fejtő Ferenc,[2] s mellette Hahner Péter az *Élet és Irodalom*ban, Hovanyecz László a *Népszabadság*ban, Csóti Csaba a tatabányai *Limes*ben, Nándorfi Gergely a *Heti Válasz*ban és Gombócz István a né-

* Részlet a szerző *Hetven év. Egotörténelem 1951–2021* című visszaemlékezésének 2. kötetéből, amely az ez évi könyvhétre jelenik meg.

[1] Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I–II. köt. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.

[2] Juszt László: A szabadság nem sült galamb. Fejtő Ferenc a politika piacáról és humoráról. *168 óra*, 2001. július 5. 20.

metországi *Philologia Fenno-Ugrica* hasábjain. Egyetlenegy recenzensem, Keresztes Lajos azonban, aki néhány évvel korábban egyik-másik egyetemi órámon is felbukkant az ELTE-n, vitatta könyvem alapkoncepcióját és több megállapítását. Szerinte a Monarchia és a történelmi Magyarország belső problémái nem voltak olyan mértékűek, hogy a felbomlás ezekkel lenne magyarázható; nem igaz, hogy „a háború végére minimálisra csökkent a Monarchia csapatainak harcértéke", továbbá nem adok választ a „Trianon előzményei közül a legfontosabb kérdésre", „nevezetesen arra, hogy az 1918. október 31-én hatalomra jutott Károlyi Mihály miért bomlasztja fel a honvédelemre még kész alakulatokat. Érthetetlen módon e sarkalatos problémánál a szerző megelégszik a kritikus pillanatokban szinte teljes alkalmatlanságát bizonyító Jászi mentegetőzéseivel, hogy hittek Wilsonban és az antant demokratikus közvéleményében."[3]

A szerző cikkének a szemléletét, amelynek az ekkor már markánsan jobboldali jellegű és kormánypárti *Magyar Nemzet* biztosított fórumot, s amely az 1920 utáni Trianon-diskurzus felelősségáthárító jobboldali propagandaszólamait elevenítette fel, egyre többen osztották. Egy másik régi diákom, aki szöveggyűjteményemet – ugyancsak a *Magyar Nemzet*ben – egészében véve nagyon pozitívan, mint egy új, „majdani tisztességes történelemkönyv" kiindulópontját értékelte, recenziójában megjegyezte, hogy helytelen volt az első kötet címlapjára egy olyan képet tenni, amely a sapkájukat őszirózsával díszítő katonákat ábrázolja. Ez ugyanis azt sugallja, hogy párhuzamba állíthatók, illetve egyenértékűek a második kötet címlapjára került tüntető '56-os diákokkal. „A kettő egymás mellé állítása még mindig az alapvetően nem nemzeti érdekű történelemszemléletet tükrözi. 1918 ősze a következményeivel együtt legalábbis kétséges megítélésű, szemben a másik, vitathatatlanul pozitív ősszel."[4]

Az ezredforduló éveiben több más fejlemény is a bal- és jobboldali hagyomány korábbinál élesebb szembekerülését és a nemzeti múlt jobboldali átértelmezésére irányuló törekvéseknek a felerősödését jelezte. Ennek rendjén nemcsak a baloldal kommunista, hanem demokratikus irányzatainak a diszkreditálására s ugyanakkor a jobboldal antidemokratikus irányzatainak és személyiségeinek a rehabilitálására irányuló célok is egyre világosabban körvonalazódtak. A nyomtatott sajtótermékek közül ezeknek a nézeteknek elsősorban a Bencsik András által szerkesztett és 1997-től *Magyar Demokrata* címen megjelenő hetilap, a tévéműsorok közül pedig az akkori Magyar ATV-n 2001-től jelentkező *Sajtóklub* (Bayer Zsolt, Bencsik András, Lovas István, Molnár Tamás, Tóth G. László) adott fórumot. 2000-ben jelent meg gróf Edelsheim Gyulai Ilona apologetikus hangvételű memoárja apósa kormányzói működéséről, amelyet példaként állított az alig tízéves magyar köztársaság elé. A MIÉP ugyanakkor kezdeményezte Bárdossy László re-

[3] Keresztes Lajos: Két könyv Trianonról. *Magyar Nemzet*, 2001. június 9. 34.

[4] Ungvári Zsolt: Romsics Ignác szöveggyűjteménye. Tanári segédlet vagy olvasókönyv? *Magyar Nemzet*, 2000. június 17. 35.

habilitálását, míg mások Hóman Bálint akadémiai tagságának helyreállítását követelték. A 2001-ben alakult Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (Toroczkai László) és az ugyanekkor megszerveződött Magyar Revíziós Mozgalom (Budaházy György) nyíltan követelte a határmódosítást. Ugyanezt sugalmazták a különböző irredenta jelképek, például az autók szélvédőjére ragasztható Nagy-Magyarország-matricák és az ország számos településén felállított Trianon-emlékművek a „Nem, nem soha", „Így volt, így lesz", „Semmi sem örök" és hasonló jelszavakkal. Eközben készült a 2002 tavaszán átadott Terror Háza Múzeum, amely sokak szerint – szerintem is – összemosta a Rákosi- és a Kádár-korszakot, s mindkettő alapjellemzőjének a „terrort" tekintette. Egyike voltam azoknak a történészeknek, akik ezt egyoldalúságnak tartották, és nyilvánosan is helytelenítették. „Ha megelőzte volna a ház fölállítását valamiféle szakmai diskurzus – nyilatkoztam 2002 márciusában –, akkor talán nem Terror Háza épül, hanem mondjuk a Kommunizmus Magyarországon Múzeum vagy Magyarország a Szovjet Blokkban kiállítás, amelynek egyik aspektusa feltétlenül a terror és a represszió lett volna, ám nem szűkítette volna le csak erre a történelmet." „Ha rajtam múlott volna – tettem hozzá –, én egyébként az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak állítottam volna múzeumot."[5]

Az 1998 és 2002 közötti Orbán-kormány korábbiaknál hangsúlyosabb nemzeti elköteleződésével, így például a határokon kívüli magyarokat anyagilag is támogató 2001-es státustörvénnyel, amely ekkor még egyáltalán nem jelentette az Európa-eszme megkérdőjelezését és háttérbe szorítását, maradéktalanul egyetértettem, s ennek többször hangot is adtam. „[…] amíg léteznek határok – nyilatkoztam például 2002 tavaszán –, addig a határokon kívül élő magyarságnak minden segítséget meg kell adni." A „kulturális magyar nemzet újraegyesítésének a lehetőségét" – tettem hozzá – „az EU-hoz való csatlakozás" oldhatja meg, melyen belül „a határok jelentősége minimalizálódik".[6] A jobboldali sajtóban megjelenő önsajnálatot és az érzelmektől hevített, bűnbakkereső attitűdöt azonban kárhoztattam. Ehelyett azt tartottam volna helyesnek, ha történelmünknek ehhez a tragikus eseményéhez is racionális módon közelítünk, elfogadjuk adottságként, és megtanulunk „méltósággal együtt élni vele". „A szellemet – utaltam a fel-felbukkanó revizionista reményekre és a fű alatti követelésekre – igen könnyű kiengedni a palackból, visszaparancsolni azonban sokkal nehezebb." Ahogy Trianon-könyvem utolsó bekezdéseiben, úgy nyilatkozataimban is Szekfű Gyula és Bibó István 1945 utáni útmutatására hivatkoztam követendő példaként. Vagyis arra, hogy – szakítva a határrevíziós tervekkel – a magyarságnak alkalmazkodnia kell a mindenkori európai rendhez, ugyanakkor felelősséget kell éreznie és gyakorolnia „a határokon túli magyarság sorsával szemben".[7]

[5] Szále László: Csak forgunk keserű levünkben. M*agyar Hírlap*, 2002. március 9.

[6] Nagy István Attila: A kulturális magyar nemzet újraegyesítése. *Kelet-Magyarország*, 2002. március 2. 9.

[7] Gréczy Zsolt: A szellemet könnyű kiengedni, de nehéz visszaparancsolni. *Magyar Hírlap*, 2001. június 7.

Megnyugtatott, hogy Sütő András, akit egyik marosvásárhelyi előadásom után ekkortájt ismertem meg személyesen, többször biztosított egyetértéséről. 2001-es Trianon-kötetemet, amit megküldtem neki, meleg hangú levélben köszönte meg. Könyvem – írta – „alapmű, nemzeti tankönyv", „nemzetnevelő és a keserves magyar kiútkeresésben eligazító munka". Hozzátette: „roppant szakadék tátong a magyar nép és tudós történészei között. Döbbenetes az általános tudatlanság, s nem csupán a kétkezi munkások világában, hanem értelmiségi szinten is." Levelét ezekkel a lényeglátó sorokkal fejezte be: „Trianonra nincs gyógyír. A Trianon-szindróma soha el nem múlik, de lényegesen enyhíthető a határon túli magyarság számára biztosított autonómiával, az önrendelkezés megvalósításával. Számodra ebben csak az lehet talán újdonság, hogy az általános határmódosítási álmok földjén kénytelen vagyok azt mondani: más járható út a távoli jövőben sem mutatkozik." Sütő András 2006-ban meghalt; a sors megkímélte attól, hogy a magyar kormányférfiak fentiekkel ellentétes 2020-as kinyilatkoztatásaival és kegyeltjeik, köztük Erdélyből elszármazott vérei ámokfutásával kelljen szembesülnie.

Szellemi és politikai örökségünk szelektív felfogását és az ekkor már javában zajló szimbolikus kiszorításdit – miközben a konzervatív hagyomány értéken kezelésével mélyen egyetértettem – ugyancsak károsnak tartottam, és véleményemnek többször hangot is adtam. „A problémát – válaszoltam Gréczy Zsoltnak, *Magyar Hírlap* akkor még fiatal újságírójának 2000 februárjában – én inkább abban látom, hogy szellemi örökségünk számontartói hajlanak a kizárólagosságra. Vagyis abban, hogy aki Tiszára és Bethlenre esküszik, az hajlamos Jászi Oszkár és Bibó István kiátkozására, s megfordítva. Pedig ők – szögeztem le azóta sem változó véleményem – együtt alkotják szellemi örökségünk vállalható, sőt vállalandó részét."[8] 2002 tavaszán, amikorra a normális párbeszéd lehetősége már szinte megszűnt a két politikai tábor között, megismételtem emlékezetpolitikai krédóm. „Ha a politikában és egyébként is természetesnek tartjuk a pluralizmust – nyilatkoztam –, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy akinek Kossuth neve hallatán lábad könnybe a szeme, az éppen olyan jó magyar (lehet), mint akié Széchenyi neve hallatán. S nem hazaáruló az sem, aki Tisza Istvánt becsüli, és az sem, aki Károlyi Mihályt." Felvetettem, hogy állapodjunk meg egy virtuális nemzeti panteon 20. századi alakjaiban. Úgy gondoltam, hogy ebben Tiszának és Bethlennek éppúgy helye lenne, mint Károlyi Mihálynak vagy Nagy Imrének. Horthyt, Gömböst, Bárdossyt azonban Szálasival együtt éppúgy kizártam volna tiszteletre méltó elődeink sorából, ahogy Rákosi Mátyást és Kádár Jánost is.[9] Ezeket az emlékezetpolitikai meglátásaimat és javaslataimat az egyik francia lap is közölte.[10] Foganatja azonban természetesen nem lett; a magyar politikai közösség két nagy

[8] Gréczy Zsolt: A szellemi érték nem lehet kizárólagos. Beszélgetés Romsics Ignáccal. *Magyar Hírlap*, 2000. február 9. Kulturális magazin.

[9] Szále László: Csak forgunk keserű levünkben, i. m. 9.

[10] L'Histoire proie de la politique… *Courrier international*, Du 4 au 10 avril 2002, 23.

tömbjének múltképe egyre markánsabban tért el egymástól.

A 2002-es választásokhoz közeledve egyre többször hallottam: két Magyarország van, Szent Istváné és Kun Béláé. Előbbihez tartoznak a jó magyarok, akik hazafiak, utóbbihoz a rosszak, akik „idegen szívűek". A „jó magyarok" – a Fidesz felszólításának engedelmeskedve – március 15-e óta kokárdát viseltek, az „idegen szívűek" nem. A két tábor előadásaimon és szemináriumaimon is elkülönült; a racionális párbeszéd lehetősége jószerével megszűnt. Ezzel a megosztó politikával szemben alakult meg 2002 márciusában a rövid életű Respublika Kör Csaba László, Hajdu Tibor, Huszár Tibor, Kende Péter, Lengyel László, Marosi Ernő, Poszler György, Pataki Ferenc, Radnóti Sándor és Vitányi Iván részvételével, amelyhez én is csatlakoztam, és amelynek alakuló ülésén a 20. századi magyar demokratikus hagyományról beszéltem. A szokásoktól eltérően ebbe nemcsak a szociáldemokráciát, hanem a népi mozgalom demokratikus és centrista ágát, az 1945 előtti és utáni kisgazdákat, valamint a kereszténydemokratákat is beleértettem. És ekkor is megismételtem, hogy „az Apponyi Alberttől és Andrássy Gyulától Tisza Istvánon át Bethlen Istvánig ívelő – liberális és autoriter jegyeket egyaránt felmutató – konzervativizmus […] előtt nemcsak a jobboldali, hanem a baloldali demokraták is zászlót és fejet hajthatnak, még ha a 21. század körülményei között eszméik java folytathatatlan is". A kádárizmussal és személy szerint Kádárral kapcsolatban kiemeltem, hogy „világos különbséget kell tenni az 1960-as évek elejéig tartó restaurációs és durván represszív néhány esztendős időszak, valamint az ezt követő autoriter és egyre megengedőbb jellegű negyedszázad között". Félreértések elkerülése végett ehhez hozzátettem: „Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy akár az érett, akár a hanyatló kádárizmus beemelhető lenne a demokratikus hagyományvilágba. A kádárizmus mindvégig az antidemokratikus baloldaliság tradícióit folytatta, amely iránt ma valójában csak azért és csak annyiban érezhető nosztalgia, mert és amennyiben a doktrína néhány alapelvét áthágva pragmatista módon alkalmazkodott az emberek elvárásaihoz és a magyarországi adottságokhoz."[11] Álláspontomat liberális demokrata és szocialista beállítottságú alapító társaimmal együtt abban összegeztem, hogy „[o]lyan respublikát akarunk, amelytől idegenek a tekintélyelvű törekvések, idegen a múlttal és a nemzeti jelképekkel való visszaélés, a másokat semmibe vevő nacionalizmus".[12]

A választások előtti kampány finisében direkt módon is belekeveredtem a politikába. Interjút adtam a holland *NRC Handelsblad*nak, amelyet az újságírónő, Renée Postma nem teljes terjedelmében közölt, hanem csak szemelgetett belőle. Idézem összefoglalóját, amely így hangzott: „Romsics Ignác történész aggódik az országban jelentkező jobboldali trendek miatt. A szélsőjobboldali nézeteket valló Csurka István minden teret megkap a parlamentben ahhoz, hogy nacionalista és antiszemita

[11] Romsics Ignác: Demokratikus örökségünk. In uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, 2008, Osiris, 279–280.
[12] Buják Attila: A Respublika Kör. *168 óra*, 2002. március 28. 24–25.

nézeteit hangoztassa. Pártjának, a MIÉP-nek a választási mottója: keresztény és magyar. »Vannak olyan politikai csoportosulások, amelyek primitív jobboldali tradíciókhoz nyúlnak, ezek nem demokratikusak, és elfogadhatatlanok. Amikor fiatal voltam, nem gondoltam volna, hogy alkalmam lesz még egyszer ezzel a gondolkodásmóddal találkozni«, így a történész. »Antiszemitizmus létezik Magyarországon. Ezzel az USA-ban, Franciaországban és Németországban is találkoztam. A különbség azonban az, hogy ott nem tolerálják azt a fajta antiszemita hangot, ami nálunk félig elfogadott a közéletben úgy, mint a két világháború között is volt.« A történész szerint az a gond, hogy az Orbán-kormány visszanyúl a történelem néhány konzervatív, vallási és nemzeti eleméhez anélkül, hogy a baloldal tenne valamit is ellene. »A szocialisták meg vannak zavarodva, és nem mernek szembesülni a múlttal. Egyértelműen kifejezésre kellene juttatni intellektuális tradícióikat«." Valószínű, hogy nem mindent pontosan így mondtam. Az interjút angolul adtam, az újságírónő ezt áttette hollandra, majd a Külügyminisztérium sajtófigyelője magyarra fordította. A lényeget tekintve azonban hűen adta vissza a véleményemet, amivel még nyilvánvalóbbá tettem baloldali elkötelezettségemet és kritikus viszonyomat a jobboldalhoz, illetve annak kormányához. Gergely András volt egyetemi kollégám az ELTE-n, aki akkor hágai követségünket vezette, s a Külügyminisztérium sajtószemléjét megküldte számomra, erre és ennek várható következményeire vészjósló hangú magánlevelében figyelmeztetett is.

Minden igyekezete ellenére a Fidesz elveszítette a 2002-es választásokat, s májusban ismét szocialista-szabaddemokrata kormány alakult. A május 7-i népgyűlésen a Várban Orbán Viktor kijelentette: „Mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben, mert a haza akkor is van, ha idegen befolyás alá kerül, török és tatár dúlja, vagy ha nem a miénk a kormányzás lehetősége."[13] A beszéd egész hangütése és néhány kijelentése, mindenekelőtt a haza azonosítása a vesztes jobboldali ellenzékkel, megdöbbentett, és némileg meg is riasztott. Ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy a baloldal nem tartozik a nemzethez. Ez volt az első csúcspontja annak az ezredfordulótól körvonalazódó megosztó emlékezetpolitikának, amelynek különböző megnyilvánulásait interjúimban én már korábban is bíráltam, és amelynek következtében a frontvonalak egyre jobban megmerevedtek. Nemzetileg ugyan elkötelezett, ám egészében baloldali nézeteimmel én egyre inkább a senki földjén kezdtem érezni magam. A későbbiekben sajnos ennél durvább kijelentések is elhangoztak Orbán szájából. 2015 nyarán, szokásos tusnádfürdői beszédében például azzal vádolta a baloldalt, hogy „amikor csak teheti, ráront nemzetére", és „így tesz a mostani magyarországi baloldal is".[14]

Ezek a fejlemények baráti kapcsolataimat is felbomlással fenyegették. Cimboráim közül érdekes módon nem Szakály Sanyival kerültem elsősorban szembe, aki mindig kerülte

[13] https://index.hu/belfold/var0507/.
[14] https://index.hu/belfold/orbiet0723/.

a konfrontációt, hanem Dobos Laci-val, az MTV, majd 2002-től a Duna TV elnöki titkárságvezetőjével, akit hozzám hasonlóan heves vérmérséklettel áldott meg a teremtő, s aki az évek során egyre inkább jobbra, voltaképpen a MIÉP közelébe sodródott. Legalábbis ideológiai értelemben. Egyik vitánk során annyira felhergeltem magam, hogy felálltam, és bosszúsan otthagytam őket. Néhány hét után megenyhültem, hagytam magam megbékíteni, és újra elkezdtünk találkozgatni. A régi, őszinte és felhőtlen barátság azonban soha többé nem állt helyre. Bár voltak még szép együttléteink, beszélgetéseink egyre formálisabbá váltak, s végül a 2010-es évek közepére – legalábbis számomra – értelmüket vesztették.

Többé-kevésbé ugyanez zajlott le abban a társaságban is, amely Nagy Pista egykori tanítványaiból és a hozzá valamiért kötődő egykori főiskolásokból állt, s akik évente egyszer találkoztak általában Szentesen, az ottani levéltárban. Amikor nem Bloomingtonban, az Egyesült Államokban tanítottam, hanem itthon voltam, és tehettem, ide általában én is eljártam. Eleinte jókat diskuráltunk, mint az 1970-es években tanárunk irodájában, ám idővel ezek a beszélgetések is kezdték értelmüket veszteni. Egykori diáktársaim közül Sipos Jóska, Lengyel Bandi, Varga Laci, én és még néhányan egyre inkább úgy éreztük, hogy jobboldali barátaink elfogultan kormánypártiak, s minden érvünk lepereg róluk. Ők pedig valószínűleg rólunk gondolkodtak ugyanígy. A 2000-es évek közepétől ezért ritkítottam részvételemet ezeken a találkozókon, s ha elmentem, kerülni igyekeztem a vitát.

Az éles politikai konfrontáció, amelynek hatása és következményei alól, ha akartam, sem tudtam volna magam kivonni, több más téren is megmutatkozott. 2002 februárjában tartottam akadémiai székfoglalómat a sokáig virulens, de nyilvánvalóan illuzórikus magyar birodalmi gondolatról. Előadásomat így fejeztem be: „Bár az elmúlt 10-12 évben több 1945 után eltemetett avítt, sőt ordas eszméről derült ki, hogy valójában csak tetszhalottak voltak, s koporsójukból kikelve ma ismét itt kísértenek közöttünk, a birodalmi gondolat redivivusa napjainkig nem következett be. Valamennyiünk felelőssége, hogy ne is következzék!”[15] A tapsot követően Szabad György, aki a marginalizálódó MDF helyett ekkor már a Fidesz holdudvarához tartozott, gratuláció nélkül, feldúltan távozott. Hajdu Tibor viszont azt súgta a fülembe, hogy nagyon sajnálja, hogy Ránki György, akivel az 1970-es és 1980-as években sokat vitázott rólam és miattam a Horthy-korszak megítélésével kapcsolatban, nem érhette meg ezt a napot.

Néhány héttel később történt, hogy felhívott Módos Péter, az *Európai Utas* főszerkesztője, és a hozzájárulásomat kérte ahhoz, hogy két és fél éves együttműködés után levegye nevemet a lapjáról. Természetesen hozzájárultam, és indoklást sem kértem, tudtam, hogy politikai elvárásnak tesz eleget. Közvetlenül az áprilisi választások előtt ülésezett a Nemzeti Kulturális Alapprogram Könyv- és Folyóirat Kollégiuma, amely a támogatási összegekről dön-

[15] Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In uő: *Múltról a mának*. Budapest, 2004, Osiris, 158.

tött. A szakbizottságban vita alakult ki arról, hogy a markánsan baloldali beállítottságú *Mozgó Világ*, a *Beszélő* és más baloldali lapok kapjanak-e támogatást, s ha igen, milyen mértékűt. A vita egy pontján megjelent Jankovics Marcell, az alapprogram vezetője, és közölte: bárhogy dönthetünk, a *Mozgó Világ*nak nyújtandó támogatást ő úgysem fogja aláírni. Bár a bizottságban én a Fidesz-kormány delegáltja voltam, ezt az eljárást elfogadhatatlannak tartottam. Ezért Kocsis András Sándorral, a Kossuth Könyvkiadó igazgatójával együtt tiltakoztam ellene, és tiltakozásunkat jegyzőkönyveztettük is.

A fentiek világosan jelezték: az a történelemszemlélet, amelyet az 1970-es évek vége óta képviseltem, s amely a rendszerváltozás első évtizedében még széles körű elfogadásnak örvendett, az új évezred első éveire a jobboldal nacionalista csoportjainak szemében nemkívánatossá vált. Helyi értékem így akarva-akaratlanul módosult: a centrumból, amelynek a tábora egyre szűkült, balra tolódtam. S mindez négy év alatt történt. 1998-ban úgy jöttem haza Bloomingtonból, hogy örültem a Fidesz győzelmének, amelytől kisebb-nagyobb megbízásokat kaptam és fogadtam el. 2002 augusztusában úgy mentem vissza, hogy a Fidesz bukásának, amely elkönyvelt ellenfelének, ha nem ellenségének, örvendtem. Miközben én 1998-ban és 2002-ben egyaránt a magyar nemzethez tartozónak éreztem magam, és a múltunkról folyamatosan ugyanazt gondoltam.

páratlan oldal

www.es.hu

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kattintson a www.es.hu-ra! SMS-sel is előfizethet!

PUBLICISZTIKA, FEUILLETON, PRÓZA, INTERJÚ, VERS, VISSZHANG, KÖNYVKRITIKA, MŰBÍRÁLAT, GALÉRIA

Lator-tanya

Lator István fényképei Lator László kommentárjaival
Részletek egy készülő képeskönyvből
Közreadja Kemény Aranka

Lator Lászlóval 2019-ben kezdtünk el beszélgetni sásvári családi fényképalbumairól a PIM Médiatára számára. A Munkácstól délre eső, Szatmárcseke és Huszt közt a Felső-Tisza mellett fekvő falu 1920-ig magyar, azután csehszlovák (*Trsník*), 1939-től megint magyar, 1945-től 1991-ig szovjet település volt, 1991 óta Ukrajnához tartozik (*Trosznyik*). A falutól keletre elhelyezkedő birtokot az erdőmérnök atyai nagyapa, Lator István (1860–1919) kezdte építeni, akinek István fia, Lator László édesapja (1894–1975) már itt született. Mérnöknek tanult, de rossz időben: egyetemi államvizsgája előtt behívták katonának, és a frontra került az első világháborúban. Szerencsésen hazatérve, 1921-ben itt alapított családot Ujhelyi-Vitkay Eszterrel (1901–1977), Ujhelyi-Vitkay Sándor ugocsai főszolgabíró középső leányával. Két fiuk született, 1922. január 19-én István, 1927. november 19-én pedig László. Édesapjukat követve mindketten a beregszászi gimnáziumba jártak, Istvánból később agronómus lett. 1944 októberében a közeledő szovjet csapatok elől a család elhagyni kényszerült otthonát, és ezzel szinte mindenüket elveszítették. A fényképalbumokat magukkal vitték, megmaradtak.

Az itt következő felvételek a Lator–Újhelyi-Vitkay család 1921 és 1944 közötti albumaiból valók, és az édesapa, Lator István készítette őket Sásváron. Feltehetően autodidakta módon sajátította el a fényképezést. Állványról, többnyire a szabadban, üveglemezes géppel fotózott, a képeket maga hívta elő, kontaktolta, majd ragasztotta albumokba. A háromszázhatvan kép közel kétharmadát ő, a többit a harmincas évek közepétől kiskamasz fiai már filmre készítették. Lator István a családtagokat, főként feleségét, a béresei gyermekeivel télen-nyáron együtt játszó gyermekeit és saját magát is megörökítette intézői, kocsisai társaságában egy lócán vagy vadászat közben. Helyszínei a kert, az udvar, a rét, a gabonamező, a Tisza folyton változó holtágai. Közel kerül a gyep, a kavics, a homok, a fák kérge, a lovak sörénye, a nap melege, a jég öröme, a tavasszal fodrozódó ár. A gesztusok, arckifejezések, mozdulatok a gyerekek szabadságát, egymás iránti tiszteletét tükrözik; a halk szavú feleség, a mama szépsége, gyöngédsége, derűje mintha az apa komolyságát kiegyensúlyozná. Képeit a tájképfestőkhöz hasonlóan megkomponálja, az aranymetszés elvét érvényesíti. Az együttlét öröme, az egyedüllét madárhangoktól fölerősödő csendje, a harmónia, a természet élvezete sugárzik felénk (leszámítva korai és későbbi katonaportréit). A képeket fürkészve elhisszük neki, hogy a két háború közt valóban zavartalan béke volt.

Itt mondok köszönetet Lator Lászlónak, aki hozzájárult e privát felvételek közléséhez. Többről is van szó, mint személyesről. Ugyancsak köszönet a gondos fotóreprodukciókért Gál Csabának.

Nagyszőlős, 1921. április 26. – Szüleim kézfogója röviddel a házasságkötésük előtt. Apám itt 27, anyám 20 éves. Majdnem ötvenöt évet éltek együtt.

1922. szeptember 19. – Bátyám 1922. január 19-én született, itt éppen nyolc hónapos. A kertben, a járókájában ül, mögötte a kerttől a baromudvart elválasztó nyírfasor és a kas. Ez vékony lécekből épült, ősszel ide tették a kukoricát száradni, mert jól átjárta a levegő.

1928. május – Félévesen a bátyám ölében a kerti teraszon.

26

1931. augusztus – A kocsisok gyerekeivel az egész életemet együtt töltöttem. Itt szalonnát sütünk a parázsló tűznél a kert végében. Középen áll Majsi, Grün József percentes [a.m.'jószágigazgató'] legnagyobb fia – sosem tért vissza 1944 után. Tőle jobbra Verőcei Sándor, mellette a bátyám és Buttykai Erzsa sötét ruhában, akit később Erdélyben meglátogattunk, balra én egy kisszéken sötét kiskabátban. Tartásom olyan, mintha egy képzeletbeli asztalnál ülnék: előttem asztalkendő, tányér, a tányéron a szelet kenyér, kezemben, ahogy tartom, még mozog a nyárs.

[az előbbi kép nagyítása]

1930. augusztus 9. – Ezt a kis fehér pónilovat apám részben nekünk vette. Itt a kertben a bátyám fogja, engem meg anyám. Még hároméves sem voltam.

1931. augusztus – A baromfiudvarban együtt éltünk az állatokkal, ott tanultam meg lovagolni én is. Már a bátyám hajtja a pónit, itt ülök mellette belekarolva, egy sásvári fiú áll a szekér végében mögöttünk.

[az előbbi kép nagyítása]

1943. július 28. – Tíz évvel később, már megtanultam lovagolni én is. Mondták, hogy így csináljam, úgy csináljam; ha üget vagy vágtat, máshogy kell az embernek tartania a lábát. Gondoztam is a lovat. Az állatok is ott maradtak aztán, amikor el kellett jönnünk 1944-ben.

1931. május – Ha az udvar felől, a gangon keresztül léptünk be a házba, ott jött egy szabályos előszoba, ahol fel lehetett akasztani a kabátokat. Balra az ebédlő ablaka, mögötte volt egy vendégszoba. Középen volt a nappali, így hívtuk, mellette apámék hálószobájának az ablaka és mögötte, a ház másik oldalán a gyerekszoba.
Anyám olvas a nappaliban, hátrébb az ebédlő falán festmény Lator Gábor dédapámról, aki nevezetes politikus volt, képviselő, Deák Ferenc jóbarátja, a reformeszmék harcosa, a Wesselényi Miklós tiszteletére vezetett fáklyásmenet szónoka. 44 évesen hirtelen meghalt.

1925. szeptember 28. – Anyám a virágai mellett.

Ugyanott 1933. augusztus – Ferike (Lator Franciska) nagynéném könyvet lapozgat.
A nappaliból hátul ki lehetett menni egy szépen, faragott deszkalécekkel szegélyezett teraszra. Innen lépcső vitt le a kertbe. Balra a platánfa, jobbra a Paulownia (császárfa) állt, középen egy virágágyás, grupp, és a kert után közvetlenül ott volt az erdő.

1921. december – A hársfasor a kert jobb oldalán vezetett ki a mezőre. Még nagyapám telepíthette ide őket. Hat fa maradt meg belőle. Nagyon szerettem.

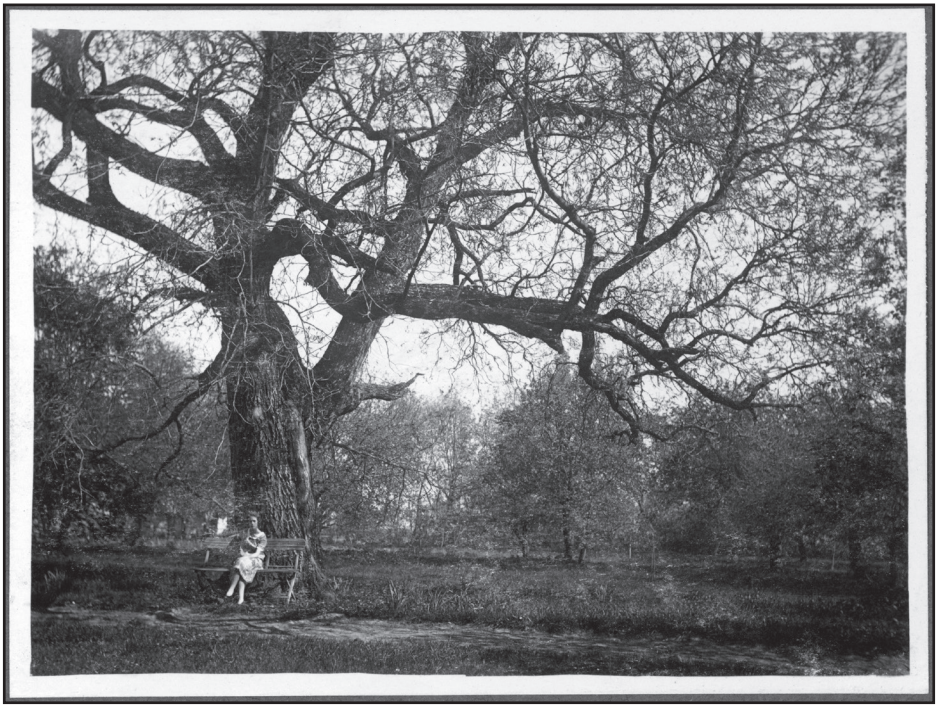

1926. április 26. – Anyám az öreg diófa alatt. Lehetett vagy százéves. Mögötte a gyümölcsös – almás. Egyre jobban látszik már, hogy hogy alakul, civilizálódik a kert. Voltak gyümölcsfák is, fenyőfélék, nyírfa, éger, mindenféle, és ha az ember kelet felé ment tovább, akkor a gyümölcsösbe jutott, amit mi almásnak hívtunk, mert csupa alma volt benne. Az almát részben elvermeltük, ástak egy mély gödröt, szalma közé tettük, de volt, hogy pl. az istálló padlásán vagy a pincében fapolcszerűekre rakták föl, és időnként válogatták, ami elkezdett romlani, azt meg kellett enni, vagy egyszerűen kidobták. Ott sok minden keveredett a levegőben.

1930. május – Ez a kert csak fákból, növényekből állt. És nekem ez a növényvilág, ez az anyagi világ – és ezt minden értelemben mondom, nemcsak úgy, hogy meg lehet fogni, hanem valahogy a mindenség anyagát láttam magam előtt –, ez nekem hallatlanul fontos volt, hogy gyerekkoromban egy ilyen kertben élhettem, ahol ott kapirgáltam kisgyerekként a bokrok közt, a bokrok alatt, és láttam állatkákat, növényeket, bogarakat, láttam, hogy hogy jönnek elő, hogy melyik mikor virágzik. A kert egyszerre kínálta a vad természet erejét és a jól gondozott kert szelídségét. Sokszor próbáltam elmondani, megírni, hogy nekem ez az állandóan pusztuló és teremtődő anyagi világ az alapélményem. Valahogy ezt próbáltam beletenni a verseimbe vagy az írásaimba.

Honoré de Balzac

A spekuláns

(részletek)

Mercadet: „Godeau!? Godeau volt, nincs,
az egy szellem, Godeau-ra hiába vártok.”

Az *Emberi színjáték* írója nem volt sikeres színjátékíró. A gyors pénzszerzés reményében huszonnégy éves korától (1823) fél tucat darabbal próbálkozott; egyet visszautasítottak, négy azonnal megbukott, egyet betiltottak (később az is megbukott). Az egyetlen kivétel *A spekuláns* (eredeti cím: *Mercadet le faiseur*, utóbb *Le faiseur*). Sikere lett, csakhogy már egy évvel Balzac halála után, 1851-ben mutatták be. Az azóta eltelt százhetven évben Balzac színpadi szerzőként is befutott: *A spekulán*s slágerdarab, de a Wikipédia számtalan regénydramatizálást és filmadaptációt is felsorol.

A vígjáték üzletember főhőse, Mercadet úgy próbálja elkerülni a csődöt, hogy a gazdagság látszatát fenntartva egy vagyonos nemes ficsúrhoz, De la Brive-hez adja (adná) feleségül csúnyácska leányát, Julie-t. (A kerítő De la Brive kebelbarátja és Mercadet-né társasági lovagja, Méricourt.) Hogy időt nyerjen, a találékony és gátlástalansága ellenére rokonszenves *mesterspekuláns* személyre szabott fortélyokkal próbálja leszerelni pénzsóvár hitelezőit – uzsorás, befektető, tőzsdealkusz, háziúr, gazdaggá tett, hálátlan barát –, és váltig kecsegteti őket, hogy hamarosan megjön Godeau, az egykori üzlettárs, aki kilenc éve meglépett a kasszával, és hatalmas vagyont szerzett Indiában.

Vajon hiábavaló-e Godeau-ra várni – vö. Samuel Beckett: *Godot-ra várva* – ? Vagy a társadalom és az emberi természet könyörtelen realistája engedményt tesz a vígjátékszabályoknak, és jön a happy end? Magyar színházi bemutatóban bízva nem árulhatom el a végkifejletet, de annyi igen, hogy Balzac a legjobb elődről, Molière-ről vesz példát: a *Tartuffe*-ben olyan kiválóan működő *deus ex machina* itt is mindent megold.

B. R.

MÁSODIK FELVONÁS

5. jelenet

Justin, Méricourt, De la Brive

Justin A hölgyek még készülődnek, és arra kérik önöket, uraim, hogy várakozzanak még egy keveset. Az úr hamarosan itt lesz. (*Kimegy*.)

Méricourt Végre! Csakhogy itt vagyunk ezen a szent helyen, ahol fordulatot vesz az életed, és megkéred Mercadet kiasszony kezét.

De la Brive Kínos, nagyon kínos.

Mericourt Vigyázz az apával, megvan a magához való esze.

De la Brive Jó, én vigyázok, de mit csináljak, ha kérdezősködik?

Mericourt Á, nem hiszem, hogy akadékoskodna. A feleségétől úgy tudom, el van ragadtatva a gondolattól, hogy olyan vőt talál, akivel közös vállalkozásokba kezdhet. Meg hát bízvást mondhatom, hogy jól előkészítettem a terepet. Mercadet hallgat a feleségére, egy negyvenéves asszony pedig mindent elhisz, amit ifjú lovagja, vagyis szerénységem, el akar hitetni vele.

De la Brive Hogy juthattam idáig?! Hogy juthattam a reménytelenség olyan fokára, hogy megnősülök? Költői kérdés, tudom a választ. Ha az úri társaság nem De la Brive néven ismerne, hanem tudná az eredeti nevemet, azt, amelyen az uzsorások és végrehajtók ismernek – Michonnin, Albert Michonnin –, már rég kipenderítettek volna a szalonokból. Kényszerből nősülök, mi más vinne rá egy magamfajta huszonnyolc éves jóképű fiatalembert, hogy elvegye egy gazdag tőzsdespekuláns csúnya lányát? Csúnya?

Méricourt Hát nem szép.

De la Brive Nem valami elegáns megoldás, de hát mit tegyek? Dolgozni kellene, azzal is lehet pénzt szerezni, csak hát rögös út, arról nem beszélve, hogy nem értek semmihez. Jól kártyázom, de hogy sokat nyerjen az ember, ahhoz hamisan kell játszani, és a csalót előbb-utóbb lefülelik. A katonaság nem nekem való, úgyhogy belevetem magam az üzleti életbe a híres-neves pénzcsináló, Auguste Mercadet oldalán. Gyerünk, hódítsuk meg a világot! Biztos vagy benne, hogy lesz százötvenezer frank az a hozomány?

Méricourt Biztos. Elnézve, amilyen elegáns az asszony…

De la Brive Én is elegáns vagyok, mégse…

Méricourt Jó, de nézz körül!

De la Brive Hát igen. Nagypolgári gazdagság. Nem az én ízlésem, de ígéretes.

Méricourt És vedd hozzá a polgári erkölcsöket. Hónapok óta cipelem Mercadet-né asszonyt színházba, operába, úri társaságba, de soha, egyetlenegyszer sem szegte meg az illem szabályait. Az ilyen erkölcsös polgárok nem verik adósságba magukat. A te erkölcseid viszont… Ha nem számítod, amivel nekem tartozol, mennyi az adósságod?

De la Brive Bagatell. Százötvenezer frank. A hozományból kifizetek ötvenezret, a maradék százezret pedig befektetem valami remek vállalkozásba. És csaléteknek még ott a De la Brive birtok Aquitániában, háromezer hold, akár tőzsdére is lehet vinni mint gazdag nemtudommi-lelőhelyet. Bejöhet belőle akár félmillió is, amúgy harmincezer a becsértéke, és fölvettem rá negyvenötezer kölcsönt.

Méricourt Na tessék! Jól hangzó név, nagybirtok Aquitániában az isten háta mögött és elegáns hintó Párizsban – ennyi elég: a világ a lábad előtt hever, és mindent elhitetsz, amit csak akarsz.

De la Brive Ne olyan hangosan, még meghallják... Különben döntöttem. Végre tudom, mit akarok. Politikus leszek.

Mericourt Vannak hozzá adottságaid.

De la Brive Politikus leszek, de előbb újságíró.

Mericourt Újságíró?! Életedben nem írtál két sort összesen.

De la Brive Nem is kell. Kétféle újságíró van. Az egyik ír és szerkeszt, húzza az igát, a másik vállalkozik: kiadja a munkát, és ügyel a haszonra. Főszerkesztő leszek, laptulajdonos. Nyakkendő, orrcsíptető, gondterhelt tekintet. „A keleti kérdés igen aggasztó, és még további súlyos fejlemények várhatók." Így zárunk le egy vitát: „Uraim! Anglia nem változik, kutyából nem lesz szalonna." Vagy tárgyalsz valakivel, hosszasan fecseg, és te már rég nem figyelsz oda: „Hát igen, nem kétséges, evolúció vagy revolúció, minden ezen áll vagy bukik." Miniszteriális ember a partner: „Én úgy gondolom, tisztelt uram, hogy ebben a kérdésben még bőven van tennivaló." Keveset beszélni, még kevesebbet mondani, folyton sürögni-forogni, tevékenynek látszani, és ha úgy adódik, elintézni, amit egy politikus maga nem intézhet, mert még kiderülne, hogy lekenyerezhető. És ha már „újságíróként" tekintélyt szereztél, és adnak a szavadra, akkor saját néven jelentess meg egy jó hosszú tudós tanulmányt, amelyet soha senki nem olvas el, de amelynek hála „komoly ember" leszel, és már a politika asztalánál is osztanak lapot. Onnantól kezdve új szabályok érvényesek. Már nemcsak az a fontos, hogy használj ennek vagy annak, hanem hogy minél többet árts amazoknak. Tudj félelmet kelteni! Mert a politikában mindenki fél valamitől, mindenkinek vaj van a fején. A vacsorákon, kártyapartikon, társaságban módom volt tanulmányozni, ki hogyan viselkedik, az volt az én egyetemem. Mihelyt megnősülök, nekem szilárd elveim lesznek és elvhű politikai nézeteim. Azt hiszem, szocálista leszek. Tetszik a szó. Nem tudom, mint jelent, de az úgyse számít, mert Franciaországban a szavak olykor pont az ellenkezőjüket jelentik. 1789 előtt az ökonomizmus volt divatban, 1805-ben a liberálizmus, holnap talán a szocálizmusnak lesz a legnagyobb ázsiója, az fog a legjobban fizetni.

(…)

7. jelenet

Voltak, Mercadet

Mercadet (*besiet*) Üdvözlöm, Méricourt barátom, találkoztak már a feleségemmel? (*De la Brive-nek*) Nahát, a hölgyek! Öltözködnek, piperézkednek, jól megváratják magukat. Uraim! Beszéljünk is komoly dolgokról, mielőtt jönnének a hölgyek. Szereti a lányomat?

De la Brive Szenvedélyesen szeretem.

Mercadet Szenvedély! Az nemigen kell a boldog házassághoz.

Méricourt A barátom szenvedélyesen szereti a zenét, és el volt ragadtatva Julie hangjától.

Mercadet Hallotta énekelni a lányomat? Hol?

De la Brive Egy bankembernél, aki korábban mással is foglalkozott…

Mercadet Aha! Verdelin.

De la Brive Ó, milyen nagy lélek lakozik Julie kisasszonyban!

Mercadet Lelke, igen, az aztán van neki. Meg eszményei! Azok is vannak. Én, uram, én haladok a korral. Elfogadom, hogy az eszmény az élet sava-borsa, így kívánja a korszellem és a generációs ellentétek törvénye. Én a tőzsdére járok, a lányom a fellegekben. Julie költői lélek, rajong, lelkesedik… Gondolom, ön is ilyen.

De la Brive Nem, uram.

Mercadet Hát akkor mi vonzza a lányomhoz?

De la Brive Az, hogy becsvágyó ember vagyok.

Mercadet Nocsak! Ezt már szeretem.

De la Brive Láttam, hogy Julie kisasszony milyen finom, szellemes, illemtudó teremtés, aki minden helyzetben feltalálja majd magát, bárhová rendeljen is a sors, márpedig egy politikus számára ez a legfontosabb szempont.

Mercadet Nagyon megértem. Feleséget könnyű találni, de ha valaki miniszter vagy nagykövet akar lenni, annak nem szépasszony kell, hanem megfelelő pár. Dicsérem az eszét, uram. És most térjünk át a gyakorlati kérdésekre.

De la Brive Minden vagyonom a De la Brive-birtok, másfél évszázada a családom tulajdona, és remélem, örökre az is marad.

Mercadet Mekkora a birtok?

De la Brive Háromezer hold egy tagban.

Mercadet Hol?

De la Brive Bordeaux közelében.

Mercadet Szőlő?

De la Brive Nem, hála istennek, mert évek óta túltermelés van, a gazdák nyakán marad a bor.

Mercadet Szóval nem szőlő. Hanem mi?

De la Brive Sós mocsár, amelyből – a szőlővel ellentétben kevés ráfordítással és élőmunkával – hatalmas készletek válnak kitermelhetővé, mihelyt a hatóság megadja a szükséges engedélyeket. Ami az ingó vagyonomat illeti…

Mercadet Egy pillanat! Üzletember vagyok, szeretek a dolgok végére járni. Szóval nézzük egyelőre csak a sós mocsarat! Megalakíthatnánk a De la Brive Sólepárló Betéti Társaságot, a vagyonbetét értéke körülbelül egymillió. Csak az a kérdés, hogy be van-e táblázva a birtoktest, mert ha igen, akkor színleg a miénk, titkon a hitelezőké.

De la Brive Őszinte leszek, uram: brive-i birtokomat negyvenötezer frank hitel terheli.

Mercadet Megkapja atyai jóváhagyásomat. (*Kezet nyújt.*) Öné a lányom, nem tudja, milyen szerencsés. Lefizetjük az illetékes hatósági embert, és nagyon gyorsan sólepárlókat létesítünk.

De la Brive Engedelmével, uram, én is érdeklődnék…

Mercadet …a lányom vagyoni helyzete felől? Mi sem természetesebb. A feleségem lemond Julie javára a saját tulajdonú vémars-i birtoka haszonélvezeti jogáról, csak kétszáz holdas a gazdaság, de itt van, nem messze Párizstól, és maga az udvarház is igen értékes, én kétszázezer frankot adok hozományba, és mindaddig biztosítom a tőkének megfelelő járadékot, amíg biztos befektetési célt nem találnak, továbbá már most jó előre leszögezem, hogy annyira rokonszenvesnek és bizalomra méltónak találom önt, hogy közös vállalkozásainkban átengedem a főszerepet, én szerényen visszavonulok.

De la Brive Önnél jobb apóst keresve se találhattam volna. Hadd szorítsam meg a kezét!

Újabb kézszorongatás.

Méricourt (*Mercadet-nak*) A barátom nem meri mondani, de olyan becsületes, hogy elhallgatni sem akarja: van egy kis adóssága.

Mercadet Arról az ötvenezer frankos kölcsönről beszél, amelyik a birtokát terheli?

De la Brive Igen, arról.

Mercadet Bagatell.

(…)

10. jelenet

De la Brive, Julie

Julie Uram, én tudom, hogy kevés csáberővel áldott meg a természet, ezért kérem, mondja meg: mi vonzót talál bennem?

De la Brive Már ez a szerénység is milyen szép erény! Hallottam, ahogy Verdelin úr szalonjában énekelt, és a hangja feltárta előttem a gyönyörű lelkét…

Julie Mit énekeltem? Emlékszik?

De la Brive Mit is? Mit is?… Azt már nem tudom, de azt igen, hogy elbűvölt, és…

Julie …és azonnal belém szeretett.

De la Brive Igen, azonnal, mert a szerelem kiismerhetetlen, és nincsenek észokai, de amúgy már korábban is hallottam, hogy ön milyen

nagyszerű teremtés, és milyen művelt és szellemes társalkodó, és mivel politikai pályára készülök, keresve se találhatnék jobb feleséget.

Julie Egyszóval meglátott, belém szeretett, mert a szerelem kiismerhetetlen, de önnek mindamellett megvannak az észokai is.

De la Brive Igen, kisasszony, nincs ennél bonyolultabb dolog a világon. A szerelem vak, de varázsütésre felnyitja az ember szemét.

Julie És nem ismer akadályokat.

De la Brive Úgy van! Az én szerelmem nem ismer akadályt.

Julie Tudnia kell, hogy csak azért megyek feleségül önhöz, hogy a vagyona révén megmentsem apámat a csődtől.

De la Brive Ha így akar meggyőződni az érzelmeim őszintesége felől, hát csak tessék, de elárulom, hogy apjával már kölcsönösen tisztáztuk a vagyoni helyzetünket.

Julie Mindent tisztáztak?

De la Brive Mindent.

Julie Azt is, hogy, tönkrement?

De la Brive Tönkrement?!

Julie Körülbelül háromszázezer frank adóssága van.

De la Brive Há… há… Háromszázezer…

Julie Nos, még mindig vonzó feleségnek talál? Úgy látom, elmúlt a szerelem.

De la Brive (*azt hiszi, átlát a szitán*) Ha az apja több millióval tartozna, én önt akkor is feleségül venném, mert szeretem. Pompásan játssza a komédiát, de ez csak még jobban megerősíti házassági szándékomat, mert látom, hogy az isten is diplomatafeleségnek teremtette önt.

11. jelenet

Voltak, Justin, Pierquin uzsorás

Justin Kisasszony! Pierquin az apja urát keresi.

Julie Ott vannak valahol. (*Mutatja, merre.*)

Pierquin Alázatos szolgája, kisasszony!

De la Brive Pierquin itt?! (*Elfordul, a festményeket lornyonozza.*)

Pierquin (*félre*) Hohó! De hiszen ez Michonnin! A fene vigye el! Pont azért jöttem, hogy visszaszerezzem az adósleveleit, de úgy látszik, ez az ördöngös Mercadet megorrontotta, hogy gazdag örökösnőt vesz feleségül, és behajtja a tartozást. Lekéstem!

Julie (*Pierquinnek*) Ismeri az urat?

Pierquin Ravasz! Nagyon ravasz! Látom, maga is benne van a kis összeesküvésben.

Julie Ki ez az ember?

Pierquin Úgy hívják, Michonnin. A hitelezői elől bujkáló váltóadós. Tartsa itt, hívok egy rendbiztost, hogy vigye az adósok börtönébe.

Julie De la Brive urat?

Pierquin Mi, a hitelezői Michonnin néven ismerjük.

Julie Nem gazdag?

Pierquin Ez?! Ez még a bútorait is a barátja nevén tartja, hogy ne lehessen elárverezni.

Julie Nahát! (*Nevet.*)

Pierquin Tartozik az apjának negyvenhétezerrel, az apja tartozik nekem még többel, ha lecsukják a fickót, vége a fogócskának, és talán ki lehet belőle szedni a pénzt, mert hogy valami szép hölgy kiszabadítja, az hétszentség.

Justin visszajön.

Julie (*félre*) Rosszul járt volna, ha feleségül vesz, és úgy csukják le, mert nem lett volna pénzem, amivel kiválthatom.

Justin (Pierquinnek) Mercadet úr sajnálattal üzeni, hogy nem tudja fogadni magát, mert Julie kisasszony közelgő házasságával van elfoglalva.

Pierquin Ki a vőlegény?

Justin (*De la Brive-re mutat*) Hát ez az úr itt!

Pierquin (*nevet; félre*) Egybekel a csőd a csőddel! Megyek, elmesélem a tőzsdén, lesz nagy röhögés.

Elsiet.

12. jelenet

Julie, De la Brive

Julie Michonnin a neve, uram?

De la Brive Igen, kisasszony, az a családnevem, de a szebb hangzás miatt már tíz éve felvettük azt a nevet, hogy De la Brive. La Brive egy szép kis birtok, amelyet nagyatyám vásárolt, és…

Julie Úgy hallom, adósságai vannak.

De la Brive Jelentéktelen összegről van szó, egyébként nem hallgattam el az apja előtt, és…

Julie Azt mondja, azért vesz el, mert szerelmes belém… És a hozomány?

De la Brive Kisasszony, én a világ legszeretetreméltóbb, legszerelmesebb hitvese leszek. Szociálista politikus lévén minden időmet és erőmet a társadalom legsúlyosabb kérdéseinek szentelem, és ön szabadon rendelkezik majd a vagyonával.

Julie Nincs vagyonom, uram.

13. jelenet

Voltak, Mercadet

Mercadet (*besiet*) Hogy süllyedhetett ilyen mélyre, Julie?! Szerelmes abba a kis Minard-ba, s ezért képes megrágalmazni a saját szülőapját!

Julie Én csak felvilágosítottam a tényekről Michonnin urat, akinek annyi az adóssága, hogy sajnos nem áll módjában feleségül venni egy vagyontalan hajadont.

Mercadet Az úr neve Michonnin?

Julie Michonnin de la Brive.
Mercadet Négyszemközt szeretnék beszélni vele.
Julie (*távozóban; halkan az apjának*) Pierquin rendbiztosért ment, hogy az adósok börtönébe csukassa.

14. jelenet
De la Brive, Mercadet

Mercadet Szégyellheti magát, Michonnin!
De la Brive Ugyan miért? Megmondtam, hogy van adósságom, nem?
Mercadet De, azt igen. Na és hol van a birtoka?
De la Brive Azt is megmondtam. Bordeaux közelében. A tengerparton.
Mercadet Értéke?
De la Brive Harmincezer frank.
Mercadet Mennyi hitel van rajta?
De la Brive Negyvenötezer.
Mercadet Sótelep?
De la Brive Apálykor a föveny.
Mercadet Tehát magára az Atlanti-óceánra vett fel hitelt. Ügyes!
De la Brive Szegény ember vízzel főz. Én sós vízzel.
Mercadet Az adósleveleit Michonnin névvel írja alá, amúgy kizárólag a De la Brive nevet használja.
De la Brive Úgy van. Na és?
Mercadet Na és kitörhetném a nyakát, uram.
De la Brive Vigyázzon, mit mond! Vendégjog is van a világon.
Mercadet Maga fondorlatos módon be akart férkőzni egy tisztességes családba, azt hazudta, hogy szerelmes a lányunkba… Maga egy…
De la Brive Ki ne mondja, mert az életébe kerülhet!
Mercadet Az életembe? Odáig nem terjed a vendégjog, uram.
De la Brive Tisztázzuk! Van hozománya a lányának?
Mercadet Tessék?
De la Brive Van kétszázezer frankos hozomány?
Mercadet A lányunk erényei olyan számosak, hogy…
De la Brive Nincs hozomány! A semmiért áldoztam volna fel a szabadságomat!
Mercadet Magának aztán van vér a pucájában!
De la Brive A szabadság tőke, addig kamatozik, amíg őrzi a férfiember. Maga visszaélt az én naivitásommal.
Mercadet Naiv? Aki hitelt vesz fel homokra?
De la Brive A kristályüveg is homokkal készül.
Mercadet Nem is rossz ötlet.
De la Brive Magunk közt szólva megérjük a pénzünket mind a ketten.
Mercadet Van egy nagy különbség: én a markomban tartom magát. A birtokomban van negyvenhétezer frank ára adóslevele, amit Pierquin sózott a nyakamba, és ha nem fizet, öt évre becsukathatom az adósok börtönébe.
De la Brive Ott is a vendége leszek.
Mercadet Ennyit ér az aláírása?

De la Brive És a magáé? Az többet ér?

Mercadet Na jó! Mondja meg, de őszintén: milyen az anyagi helyzete?

De la Brive Reménytelen. Méricourt azért akar megnősíteni, mert az hagyján, hogy minden ingóságom a nevén van, még harmincezer frankkal tartozom is neki.

Mercadet Pénzzel nem tudom kisegíteni, mert én is nyakig ülök a bajban, de idefigyeljen: van egy javaslatom!

(…)

19. jelenet

Mercadet, De la Brive

Mercadet Tegnap sajnos nem tudtuk befejezni a mi kis üzleti tárgyalásunkat.

De la Brive Ott tartottunk, hogy egyikünk sem tud eleget tenni pénzügyi természetű kötelezettségeinek. Következésképp (*kulisszahasogató hangon*) kivégeznek bennünket, lenyakaznak, felnégyelnek, kibeleznek.

Mercadet Nem olyan rossz a helyzet. Maga negyvenhétezer frankkal tartozik nekem, de ha segít, elengedem a tartozását.

De la Brive Pisztoly, kard, párbajtőr? Kit kell megölni?

Mercadet Nem megölni, életre kelteni!

De la Brive Az egy kicsit nehezebb.

Mercadet De érdemes megpróbálni, nem? Elkerülheti vele a börtönt…

De la Brive …és megszabadulok a tartozásomtól. Miről van szó?

Mercadet El kell játszania az amerikai nagybácsi szerepét. Csak nem nagybácsi lesz Amerikából, hanem a régi üzlettársam Indiából.

De la Brive Semmi akadálya. Érzek magamban színész tehetséget.

Mercadet Olcsón felvásárol egy halom részvényt, és drágán eladja őket.

De la Brive Mármint képletesen.

Mercadet Mármint valóságosan. Hivatalosan változatlanul üzlettársak vagyunk Godeau-val, úgyhogy élhetek a cégjegyzés jogával, ráadásul kilenc éve, amikor vitte a cégvagyont, aláírt helyettem, és kölcsönkenyér visszajár, nem igaz?

De la Brive De igaz. Milyen figurát kell alakítanom?

Mercadet Némát.

De la Brive Nehéz szerep. De negyvenhétezer frankos fellépti gázsiért vállalom.

Fordította Bognár Róbert

Gergely Ágnes

Töredékek

Tíz perc az nagy idő, Elemér

Aki azt hiszi, hogy a diktatúrákban nem lehet szórakozni, téved. A butaság nevettető fejlemény. Szeretett főszerkesztőm, Tardos András, a Magyar Rádióban többször elmondta: „Ha a buta és a gonosz között kell választanom, a gonoszt választom. Az néha abbahagyja."

Nem biztos, hogy igaza volt. Átéltünk hihetetlenül gonosz rendszereket, és átéltünk butákat is. Ez utóbbiakat néha meg lehetett úszni. A tanultságáról nem közismert honvédelmi miniszterről, Farkas Mihályról megírta Esterházy Péter, hogy az ötvenes években segítette az Aranycsapatot; a legtöbb focista a Honvédban játszott. Puskás Öcsi benyitott hozzá: „Misi bácsi!" – mondta. És zuhogtak az anyagi javak. A vezetők gyöngye, Révai József állítólag műveltebb volt a többinél. Szenvedélyesen tudott a kultúra ügyes-bajos dolgaiba beleszólni. A korszak filmjeiben nem szerepelt szerelmi jelenet; a párok a folyóparton sétáltak, kézen fogva, és énekeltek. *Tavaszi szél vizet áraszt…* Révai akkor cikket írt, benne ez a mondat: „Filmjeinkben tilos a csók." Jöttek a csókos filmek egymás után. Révai arról is írt, hogy a magyar filmekben nem látni más színészt, csak „Szirtest és Soóst, Soóst és Szirtest". Szirtes Ádám kibírta, az érzékenyebb Soós Imre öngyilkos lett.

Rejtély maradt számomra, hogyan születtek a korabeli dalok. Hogy történt a szövegírás? Hogy fordították le a részeg Ványa énekét, Ványáét, aki megitta a pince összes borát, s ezért seprőnyéllel verte meg a felesége? Ipari tanuló voltam azokban az években, ebédszünetben többnyire átírt magyar nótákat énekeltünk: *Csillagtalan sötét éjjel / Verem a fejedet széjjel…; Ha meghalok, ne szólj hozzám…; Gyere velem, én se megyek sehova…*

De a főszereplő, mint az iparban mindenütt, itt is a munkaverseny volt. A versenyt meg kellett támogatni, például a munkás–paraszt szövetséggel: *Nem lesz selejt! / Már hibát nem ejt, / Mert a munkás / tudja, pompás / fegyvertársra lelt!* Kedvenc slágerem a munkából való elkésést támadta, a kegyetlen bélyegzőórák indulatával: *Tíz perc az nagy idő, Elemér! / Tíz percbe mennyi munka, mennyi öröm belefér! / A műhelyből is állandóan késel, / S csodálkozol, baj van a fizetéssel…*

A népdalnak álcázott műdalokkal egyenrangú volt a néptánc, akkor *népi* tánc. Ajánlatos volt a tánccsoportban részt venni. Vezetőnket úgy kellett szólítani: „Sándor bá". Az írók a nyeglének tartott urbánusokkal szemben a *népi* írók. Egyikük a háború után honvédelmi miniszter is volt, a felvonulások vezetői között csizmában pompázott. A fogadásokon is.

Ami a versformákat illeti, uralkodott az optimizmust árasztó jambus, a mai rímtelen versekkel szemben a párrím, a félrím és a keresztrím. Prózá-

ban kizárólagos volt a realizmus, a drámákba beszivárgott a történelem. A rímek olyan tiszták voltak, mint az „Elemér – belefér” vagy az „Aladár – kalapál”. Máig él a korszak legjobb ríme: „nem vitás – semmi más”.

Sok minden máig él. Lehet nevetni, lehet sírni. Lehet kapaszkodni. És reménykedni, amíg van remény.

Hóországi történet

Megyünk bele a monszunesőbe. A madarak elszöknek a monszunég alól. Az ember ráragad a földre; féregérzete van.

A hegytetőkön apró faházak, negyedik faluk a szikla. Jól öltözött urak és hölgyek lépnek ki a kapukon; nem lehet tudni, mikor ettek utoljára.

There is no poverty that can overtake diligence – mondja mellettem Jadzsima. Nincs az a nyomor, ami leköröző a szorgalmat.

Hogy kerülök ide? Harminckét év alatt nem voltam külföldön, csak Kassán és Kolozsvárott. Most kiküldtek Japánba, angol tolmácsnak, azt hiszik, jól beszélek angolul, pedig nincs igazán nyelvérzékem, csak szorgalmam. A magyart angolra fordítom, és tolmácstársam, Jadzsima átteszi az angolt japánra. Ez közvetlenebbül nem megy, Magyarországon az 1960-as években még nincs japán nyelvoktatás.

Jadzsima huszonnyolc éves, fekete haja van, testtartása, mint a diszkoszvetőké. Holnap koncert lesz, magyar és japán dalok, ott kell majd tolmácsolnunk. Szűnik az eső. A szálloda előtt kőből kirakott folyó kanyarog.

– Augusztusban elapad a forrás – Jadzsima ráhajol a kőfolyóra –, az ember megáll a parton, és azt mondja, eloltom a szomjamat.

Nyelek egy nagyot.

– Jadzsima-szan, innék valamit.

Színes párnákon ülünk a bárban. A szálloda kimonója van rajtunk.

– Kőfolyó – mondom –, és művi szomjúság.

– Nem művi. Valódi. Csak úgy művi, ahogy a halál. – Jadzsima felhajtja a szakéját. –Tizennyolc éves koromban én is elhatároztam, hogy végzek magammal. Felvágtam az ereimet, de észrevették. Aztán felakasztottam magam, de levágtak a kötélről. Elindultam Nyugat felé, a hegyekbe. Tél volt. Azt a hegyvonulatot úgy hívják, a Japán Alpok. Az utakon térdig ért a hó. Ez Önnek talán érdektelen, ám itt a déli szigetlakók nagy része soha nem látott havat. A nyugati országrészre azt mondják: „hóország”. Egész birodalom, mérföldeken át semmi, csak hó.

– Hóország – bólintok. – Jadzsima-szan, ez gyönyörű szó.

– Az, Ágnes-szan, gyönyörű. Gyalogoltam étlen-szomjan, gondoltam, történik valami. Elérkeztem Nagano fölé. Nagano a prefektúra vallási központja, temérdek ősi templommal, templomkerttel. Nem látszott a város. Az úton semmiféle település, csak a keskeny szentély, elfért benne egy Buddha-szobor. Lekuporodtam és vártam. Eltelt egy nap. Kimentem a hegyoldalba, törtem öt-hat faágat, és meggyújtottam velük a szentélyt.

– Meggyújtotta?

– Meg. Égett a tető, olvadt a szoborról a festék. Dolgozott a tűznyaláb. Nem gondoltam semmire. Egyszer csak érzem, hogy csillapodik a füst. Kinézek,

egy parasztember fatálon havat hord, és a tetőre szórja. Addig szórja, amíg el nem alszik a parázs. Belép a szentélybe, meghajtja magát és elmegy. Hozzám nem szól. Föllélegeztem, Ágnes-szan. Leereszkedtem Nagano külvárosába, ittam egy pohár tejet. Hazamentem és beiratkoztam az egyetemre.

– Értem, Jadzsima-szan. Köszönöm.

Fölmegyünk a szobáinkba, ki-ki a magáéba. A vékony falon áthallatszik a sóhajtás.

– Három dologra figyelmeztetem – mondta még Budapesten Szepesi György, a híres sportriporter, aki előttem egy évvel járt Japánban, az olimpián. – Névjegyeket vigyen és osztogasson. Bemutatkozáskor ne nyújtson kezet, csak kicsit hajtsa meg magát. Ne feküdjön le Japánban senkivel. Mások a szokásaik.

Mások a szokásaik. Én is sóhajtok.

Már itthon vagyok, amikor Kavabata Jaszunari megkapja regényére, a *Hóország*ra a Nobel-díjat. Egy év múlva öngyilkos lesz. Neki sikerül. Nagy elődje, Akutagava Rjúnoszuke, *A vihar kapujában* zseniális írója ugyancsak öngyilkos lett. Nagy utódja, Misima Jukió regényíró közönség előtt, a háztetőn követett el *szeppukut* (harakirit).

De nekem Jadzsima az életről beszélt, nem a halálról.

Átéléssel fordítani

Joe-nak hívtuk, mert Amerikában Josephnek nevezték, de születésekor Joszif volt, és nem Brodsky, hanem Brodszkij.

1972-ben kiutasították a Szovjetunióból, tudomásom szerint még Szolzsenyicin botrányt kavaró elzavarása előtt. Csak épp körülötte csend volt; jóval később derült ki, hogy a Magyarországon is ismert „közveszélyes munkakerülés" a vétke: írni akart, költészetből próbált megélni. Elmegyógyintézetbe csukták, a mezőgazdaságban dolgozott, három infarktust túlélt. Azután kiutasították. Egy amerikai városba vagy kisvárosba költözött, folyó mellé; a víz a Néva-partra emlékeztette.

Oklahomában ismerkedtünk meg, 1978-ban; itt, azt hiszem, kétévente osztották ki az egyetem irodalmi díját, a zsűri pedig tizenkét tagból állt, „mint az apostolok", mondta helybeli elnökünk, Ivar Ivask, egy észtországi menekült. Joe ott ült a zsűriben, s valami csoda folytán én is, és az elnök kivételével mindnyájunknak volt jelöltje a díjra. Az enyém Pilinszky János; Joe jelöltje Czesław Miłosz lengyel író.

Robbanásteli időszak volt. A dániai zsűritag javasolta, írjunk levelet a tragikus sorsú Oszip Mandelstam özvegyének, aki két remekbe készült könyvet írt férje titokzatos eltűnéséről. Minden jelölt és minden zsűritag könyveit elolvastam, de Madame Mandelstam naplója az utazás előtt érkezett meg, negyven oldalt tudtam átnézni belőle, így a levelet nem írtam alá. – És ha elolvastad volna, aláírnád? – kérdezte az amerikai zsűritag. – Igen – feleltem határozottan.

De utólag eszembe jutott, hogy megy, megy a levél, eljut Madame Mandelstamhoz, akihez másnap vagy még aznap bekopogtat a KGB – ki tudja, éppen mi volt a neve a szovjet titkosrendőrségnek.

Az alaphangulat már megvolt. Két egész napig tartott a zsűrizés, a díjat Joe jelöltje, a lengyel Miłosz kapta, a szavazatok száma szerint Pilinszky lett a második, de második díj nem volt. Röstellem, az ablakfülkében bőgtem.

Az eredményhirdetéskor Joe leült mellém, majd hirtelen azt mondta: – Nem lesz bajod otthon abból, hogy melletted ülök? – Bólintottam. Nem kellett volna. Hazajövet a riportomból ki akarták húzatni Madame Mandelstam és Joseph Brodsky nevét. Nem engedtem.

Még abban az évben, 1978-ban Czesław Miłosz megkapta a Nobel-díjat. 1987-ben Brodskyt is kitüntették vele. Hamarosan visszaköltözött Európába, nem folyópartra, hanem az olaszországi Velencébe. Évekig nézte a vizet; 1996-ban meghalt. 56 évet élt.

Magyarul *Post aetatem nostram* címmel jelent meg verseskönyve az Európa Könyvkiadónál, hamar, 1988-ban, Bajcsi Cecília, Baka István és az én fordításomban; a Nobel-díj átvételekor elmondott beszédét Király Zsuzsa fordította. Joszif – most más így írjuk a nevét – kedves íróit, Anna Ahmatovát és W. H. Audent idézi benne. Egyetlen hatalmas költeményét fordítottam, még korábban Eörsi István hívta fel rá a figyelmemet, a címe: *Elégia John Donne-ért*. Ki ne szeretné John Donne verseit és prédikációit? Az eléggé gyatra angol fordítás helyett előkaptam az orosz eredetit, és szótárral végigpreparáltam a költeményt, már a szavaitól is reszketve.

Az Elégia tele van zsúfolva tárgyakkal. Először meg kellett látnom a tárgyak rendjét. Az alvásra készülő John Donne körül felsorakoznak a köznapi tárgyak: az asztal, a függöny, a mécs, az ágynemű, papírlapon egy beszéd. Mind elalszik. Majd távolabb megyünk, kandalló, kereszt, tükörmélyi fények. Még távolabb: a hófedte városrész, a boltív, a kerítés, a retesz, a zár, a börtön. Egész London alszik.

A második részben alszanak kinn a fák, a hegyoldal, a madarak, koporsókban a holtak. A folyók, a fejek fölött az ég. A harmadik részben alszanak az angyalok, az Éden, a Gyehenna. Alszik az Úr. És alszik a Sátán. És a Szent Pál-székesegyház.

Hogyan tovább? Negyedik rész, alszik a vers. Micsoda vallomás ez! A sorok, jambus, trocheus, a Léthe vize, a bűn. „*A jó a rosszat átkarolva*". Hó hull és köd hull, és semmi hang. Vagy mégis? Ötödik rész: az éjszakában sír valaki. Vékony, magányos hang. „*Őrangyalom, Te vagy?*" A költő találgat. „*Kerubok?*" Vagy maga Szent Pál? Vagy maga az Úr? Az éji lovasok? Gábriel arkangyal a harsonával?

„*Nem* – mondja az utolsó, a hatodik rész. – *Én, a lelked járok itt, John Donne*." És kiderül, hogy bűnhődik a műveibe bezárt szenvedélyért. Eszmélet és bűnök között száll a lélek, átéli az Édent, a Poklot, az Utolsó Ítéletet. Magasabbra már nem lehet menni. A vers lezuhan a szántóföldre, „*s eső kel táncra benn, a roppant fűben*".

A fordító azóta sem bír feltápászkodni onnét.

Halasi Zoltán

A portya

Hátunk mögött Észak, előttünk van Dél, jobbra a Nap nyugszik, balra pedig kél. Ezt harsogták a kölykök a réten masírozva, fakarddal a kezükben. Ezt tanulták a bátyjuktól, az apjuktól. És amikor a folytatáshoz értek: *Szegénység van északon, gazdagság van délen, helyet cserél a vagyon, megyek, elintézem!*, akkor esett be a kapun a deltavidéki követ, fellármázva a várost: Kalmükök gyülekeznek az északi határon!

Nincs is határ, pusztaság van, kopasz hegyek. Nem félünk mi senkitől, mi, hórezmiek. Csak lenne itt a kán! Vagy legalább egy főember, egy *inák* vagy egy *atálik!* De hát nincsen. Hívában nincs számottevő katonai kontingens sem. Úgyhogy a kalmüknek se kell félnie senkitől. Amint híre jött, hogy a buharai kán, városait őrizetlen hagyva, Dél felé tart seregével, a mieink lóra kaptak, és már itt se voltak.

Elvonultak, fiammal az élen, a gyülekezés mezejére. Mindenki ott volt, aki érdekelt volt a vagyoncserében, mert ha győzött, jól járhatott, a zsákmányból nem adózott kánjának, csak ötödrészben. *Mind a négy égtáj ellenséged, mégis indulsz, hogy behajtsd a pénzed*. Hórezm őrizetlen maradt. De honnan szerezhetett erről tudomást a kalmük? Csak nem a buharai kémek súgtak nekik?

Aznap éjjel álmot láttam: jó legyen, csak jó legyen! Kerestem az én fiamat, kánná serdült magzatomat, nem találtam. Jaj, csak éljen!, ezt kívántam, jaj, csak halott ne legyen! Így, rímekben, mint egy költő, kiabáltam: add, Uram, hogy meglegyen, hogy a karomba vegyem! Álmomban hajóra szálltam, táncoltam a vízhegyen, vihar dobált, ordibáltam; így ébredtem, eszem vesztve, jeges-csuromvizesen.

Nem az ország fájt nekem, hanem hogy a fiam elveszíthetem. Ne menj, fiam, mondtam neki, még mielőtt táborba szállt, kipróbáltuk; az apád is, nagyapád is, dédapád is, és nem vált be: rossz irány a Dél, halálos. *Az erős a csúcsot ostromolja, a gyenge célja a hegy alja,* felelte ő. A csúcs a rablás, a mészárlás?, vitatkoztam. *A győzelmet isten adja*, felelte ő. Hát, őrajta máris győztek, az ő eszét elrabolták a háborúpártiak.

Akik aztán, ha veszít majd, elsőként lökik félre. Mert igaz, hogy esélye semmi, de *Buharát meg kell verni!* Híva lakosai hosszú ostromra készültek, bár a könnyűlovas kalmüköket ismerve, ennek se volt sok esélye. Fogadkoztak, ők elélnek *három hónapig dinnyén, három hónapig tejen, három hónapig sütőtökön, három hónapig sózott keszegen*. Eközben nekem csak a fiamon járt az eszem. Hogy mentsem meg?

A bátyám, a bátyám! Négy lovat befogatva a fedeles díszhintómba, mint a sivatagi szél, siettem hozzá. Nem tud semmiről, de bármit megad. Akkor add a fiadat. Nincs itthon. Földre vetettem magam. Eszelős hangon sikoltoztam. Fejedelemasszony vagyok! Ha nem az volnék, csak egy nő, akkor mint idősebb

férfit neveden sem szólíthatnálak, nem ehetnék, amíg eszel, nem ihatnék poharadból. Nincs itthon.

Nem ehetnék, nem ihatnék, csak az ágylábhoz fekhetnék, és a férjem, ha még élne, egy rúgással ébreszthetne; nem léphetnék rá fegyverre, mert esetleg el sem sülne, de fejedelemasszony vagyok, és neked is parancsolok!, és mellesleg a testvéred, legközelebbi rokonod, és addig itt sikoltozok… Előhívta, otthon volt. Csak visszakapja aztán! Megígértem, vigyázok rá, megfogadtam, ügyelek rá, mintha fiam volna.

Amúgy a két unokatestvér: mint két alma egyazon fa két ágáról. Meg nem mondod, melyik honnan. Egyazon évben születtek. Mintha ikrek lettek volna. Közös volt a dajkájuk, közös a nevelőjük. Itt laktak a közelünkben, Hívában, a fővárosban. Sokszor szerepet cseréltek, átöltöztek, átváltoztak. Az én kiskánom *nojan* lett, a *nojan* meg kánfiú lett. Csak mi, anyák vettük észre. Vagy még mi sem? Később útjaink elváltak.

Velem volt fiam ruhája, az igazi fiamé, az aranyos káni kaftán, az égszínkék virágmintás, én hímeztem. Velem volt a káni süveg, azt is vittem. Csak a páncél nem volt velem, a pikkelylemezes színacél. Mondtam, hozzák utánam. Hamar utolérjük őket, nem lehetnek messze. Egész nap csak vadászgatnak, szarvasra meg antilopra, az ártéri ligetekben, csalitosban. Bevárják a többieket, az érkező csapatokat.

Nagy a víz, nagy a víz! Balról folyik, nekik jobbról. Amudarja, tartsd fel őket!, könyörögtem. Közeledik nyár közepe, negyvennapos árvizedet küldjed rájuk! Hallod, folyó? Áztasd őket, úsztasd őket, észak felé sodord őket, oda kell a férfierő, onnan támad a betörő, ahogy szokott, mert a hírek gyorsan járnak, gyorsabban a csapatoknál, és hogy a kán kalandozik, egykettőre kiszagolja vagy a kozák, vagy a kalmük!

Apósomnál hányszor volt így, a férjemnél hányszor volt így! Százszor volt így. Valahányszor kiszagolták, a szomszéd kán házon kívül, dobot vertek, harsonáztak, seregeltek, hogy a szomszéd ellenségnek, Buharának városait beportyázzák, falvait is kirabolják, kötőféken asszonyait, gyerekeit elvonszolják. A szomszéd kán máshol járva, elportyázva Horászánba vagy a kazah pusztaságba szóról szóra ezt csinálta.

Mind egykutya!, én, a szuka, én, egy halott kán asszonya, én csak tudom. Így forog a férfieszük, így forgott a nagyapámé, az apámé, a férjemé, így forog a fiamé is, így fog majd az unokámé. A férfi a kardja vége, dísz a kardon, az forgatja. A kezét a zsákmányszerzés. A harc neki, mint a cukor. Még mondani sem átallja: *a folyó is négyszer árad, ideje van a rablásnak, mozgás nélkül nincsen élet, engedni kell a hívásnak.*

Engedni kell, sietni kell, dereglyével átkelni kell. Első tábor. Ott volt látótávolságban, a folyón túl. Vagy megint egy álmot láttam? Zöld réce bukott a vízbe a túlsó part közelében. *Zöld vadkacsa a part mentén halászik, hív a kedves, jaj, nekem úgy hiányzik…* A révészek lebeszéltek. Sok a zátony, nagy a sodrás, veszélyes az átkelés most. Különben sem találnánk ott őket, a kán serege tegnap éjjel továbbállt.

Ellepett a veríték. A kocsisunk vigasztalt. Jön még néhány itatóhely, lesz még néhány átkelőhely, utolérjük őket. Felváltva hajtottak, unokaöcsém és

ő. A folyó csak áradt. Ebben az aszályban ezt senki nem várta. A levegő áttüzesedett, valóságos kemence lett. Mi, emberek, kiégtünk, eltikkadtak a lovak. Az ártéren víz gurult szét, mint a szőnyeg: füstölt. Ha felrepült egy madár, megperzselve hullott vissza.

Tőlünk jobbra sivatag, tőlük balra sivatag. Most talán épp tábort ütnek, másodszor is. Közöttünk az Amudarja, Hórezm anyja. Mögöttünk a folyódelta öntözött zöld legyezője, Hórezm földje, az ártéri erdők sávja. Azokon túl kopasz hegyek ölelése. Északabbra az Aral-tó, azon túl a füves puszta. Onnan jönnek a kalmükök, onnan a rabló kozákok. Egy napnyugta, két napnyugta, az anyának nincsen nyugta.

Nincsen még egy ilyen fiú, én neveltem! Nem bántam, ha több kell neki, mint a hárem örömei, ha két fiúpajtásával hajnalig mulat a város akármelyik bordélyában. Sírtak utána a lányok, pedig még csak tizennégy múlt akkoriban. Jobb ez, mint a háborúsdi; apával csatába menni! Inkább csatázzon az ágyban, álljon helyt a borivásban, ázzon el a pálinkától, mintsem vértől részegedjen, vesztes háborúkba menjen!

Nagy hódító volt a férjem, ült a perzsa határváros, Mesed trónján: vagy hat napig. Attól fogva sáhnak hívtuk, nemcsak kánnak. Perzsia a zsámolya lett!, mondogattuk. Soha többé arra nem járt. Ült Szamarkand fényes trónján: hat hónapig. Ott is kán lett, mondogattuk. Öt város adóját szedte, küldte haza. Buhara nagy, Hórezm kicsi, a háborút elvesztette. Saját bölcs főemberei mind a két szemét kitolták.

Füstölt a víz a holtágban, mint négy éve az a vasnyárs, amivel megvakították. Csak a fiam így ne járjon! Szarvasok és antilopok feje látszott ki a vízből. Mind az életéért úszott. Mi a fiam életéért imbolyogtunk a buckákon, mentünk Délnek. Az a néhány türkmén pásztor, aki ott a bokrok között legeltette a kecskéit, a birkáit, mutatta ugyan az utat, na de arra már a víz volt!, és maguk is menekültek mind beljebb a sivatagba.

Ti férfiak, azt mondjátok: ha öltem is, raboltam is, csak azért, hogy bosszút álljak, sértést-rablást megtoroljak. Különben az összes embert ölném meg mind, rabolnám ki: azt pedig a Korán tiltja. De a bosszút, azt nem tiltja. A folyónak van eleje? Nem látok el odáig. A bosszúnak van eleje? Senki sem lát odáig. Énbelőlem jött a fiam, én vagyok az ő eleje. De amit most benne látok, nem én vagyok, az egy átok.

Semmi hír a seregükről, egyre messzebb keveredtünk. Mi lesz velünk, mi lesz velük? Ijesztő csend nappal-éjjel. Verébrajok hangtalanul, mint a kirázott kendő morzsái, estek bokorról bokorra, szakszaulról szakszaulra, felrepülni már nem tudtak. Galambok csak kóválygotak. Az örvénylő forróságban néha feltűnt egy vaddisznó, malacoknak semmi nyoma. Engem egyszülött fiamtól messze terelt a támadó Amudarja.

Nem is igaz, hogy ránk támadt, Hórezm anyja nem áll bosszút! Nem a víz az ellenségünk, a halál az ellenségünk, azzal futottam én versenyt! Az én türkmén nemzetségem, az erszárik segítettek. A víz őket is kisöpörte, a pusztába költöztette. Felismerték díszhintómat, elénk jöttek: amit kérek, mind megadják. Szerezzenek gyorsan hajót, egypár hozzáértő hajóst, cseréljenek velünk lovat: a halállal futunk versenyt.

Messze északra sodort el a hömpölygő áradat. A túlparton, nem messze onnan, ahol hajónk megfeneklett, ott volt a harmadik tábor. Kihűlt tűzhelyek, ökörcsontok, juhkoponyák, sereg sehol, csak a zúgó döglégyfelhő. Meg a friss hír: a kalmükök elhajtják a jószágaink, kötőféken viszik el a lakosságot. Hogy majd tovább adják őket Szibériába rabszolgának: oroszoknak sót bányásznak, faerődöt ácsolhatnak.

Buharai kalmároknak adják tovább őket!, Buhara azt hiszi, minden hasznot lefölözhet, azt hiszi, minket is elnyelhet, nálunk is minden kiváltságot elnyerhet, szabadon jöhet-mehet, kereskedhet, mint az oroszoknál, azt hiszi, kezeskedhet róla, hogy Hórezm az ő kiszolgálója legyen, árudepója!, mondja a fiam. Buhara bosszulója volt az apám, a nagyapám, Buhara a családom huszonegy tagját kiirtotta, ezt is mondja, mondogatja.

Hol a bosszúm? Én nem látom. Énbelőlem, ha volt bennem, elfolyt még a magzatvízzel. Nekem ezer rokonomat mészároltatta le apósom, miután ünnepélyesen békét kötött velük és közös lakomára hívta őket. Ezret, aztán még ezreket. Csak mert a nagy testvérharcban, dzsingiszida haddelhaddban a bátyjai pártját fogták. Apósom volt a legkisebb, nem rögtön szállt rá az ország. Mint egy vallást, úgy követte a megtorlást.

Én a fiamat követtem, benne hittem, az életben. De már megint elvétettem. Ürüléket a gödrökben, azt láttam bőven, még pislákolt a parázs itt-ott, lenyúzott irhák, még párolgó állattetemek hevertek szerteszét: a negyedik tábor. Fiam azért vonult hadba, hogy az apja vereségét feledtesse, hogy Buharát megalázza és kifossza. Martalékkal sakál inalt, héja körözött, gyík tűnt el a homokban, mögötte vipera tekergett.

Sírtam. Engem, mint a szamarat, hajt körbe az akarat, hogy azt, ami menthetetlen, mint a vizet a folyóból, kiemeljem, megmentsem a fiamat. Forgatok egy kereket, az forgat egy másikat, fog hajt előre fogat, hogy a közös tengelyükön forgó kerék vödreivel mártogassa, merje ki az elmúlóból, a végzetes áradatból azt, ami az örömhöz kell, és az élet árkaiban keringesse; hogy titkunkat felnövessze, megérlelje, mindenkiét.

De az nem lehet az övé, a fiamé, egy sihederé, aki Buharára támadt, dzsingiszfi a dzsingiszfire, a vérére, a rokonára, az nem lehet az ő titka, a sajátja, hogy hazajön vesztesen, mint a dédapja meg az apja, megvakítva, ha ugyan nem hagyja ott a fogát a csatában talpig tizenhét évesen! *Minket választanak, nem mi választunk*, mondja. *Sem istent, sem népet, sem helyet. Az ország az új, a kán a nyíl, az újat a klán ereje feszíti meg.*

Porfüggöny ült a szememen, fülembe szajkó recsegett: *Fiad az ősei álma, a családfa legszebb virága. Buharának nem elég semmi, Buharát meg kell verni!* Poshadt víz fogadott hajnalban a következő itatónál, meg a kút falára vésett versezet: *Ha megállok is, a harchoz merítek erőt. Ez a tábor az utolsó pihenő. A dicsőségért rajta, előre! Aki visszafordulna, saját szívébe lőne. Ez a tábor az utolsó pihenő.*

Mire Karakölhöz értünk, már javában dúlt az ostrom, nem is ostrom, kézitusa, utcai harc. Most is szólt a szajkókórus, a betörő csapatoké, a mienké: *Buhara hegyek után kap, Buhara völgyek után kap, Buhara örökké éhes, téged is le akar nyelni; nyújtózik délre-keletre, ácsingózik a helyedre, vásik a foga a*

vizedre, a családodra, a hajódra, az erődödre, az adódra, semmivel sem tud betelni: Buharát meg kell verni!

Lova nyergében ült, még kint a kapu előtt, de már rohamra készen. Odafutottam, térdre rogytam, kengyelvasát csókolgattam. Aki teremti a szépet, aki ezzel megáld téged, mondtam neki, nem szereti, ha a művét összetörik. Fogadd el, hogy így szeretnek, így tetszel az alkotódnak. Na de ha lekaszabolnak? *Nap a zászlónk, sátrunk az Ég*, felelte ő rám se nézve, *aki meghal, az is él; illatozik, mint a rózsa, harcolt a Paradicsomért.*

És Buhara?, kérdeztem én. Nem szunnita, ahogy mi, a tieid? Buhara nem illatozik? Nézd, itt az unokatesód. Majd ő helytáll, mindent vállal. Hadd legyen ő Hórezm hőse! Cseréljetek szerepet, ahogy rég, ti gyerekek! Én beszéltem, rimánkodtam, rég otthagyott. Már a nap is lement régen, elaludt a fű a réten, a rakomány a tevéken, ő csak nyargalt arany ménen, halált osztott a hagyomány dicsőséges, szent nevében.

Most menj, mondtam unokaöcsémnek, váltsd le a tejtestvéredet! És beküldtem, be a véres kavargásba, általános mészárlásba. Felvette a káni vértet, kapott páncélozott lovat, káni forgót sisakjába, feltették a csataménre, berobogott a városba, kánhasonmás, halált osztott. *Gazdag ország Buhária, gyapjas, kövér, mint a birka. Nyírd meg jól, nyúzd meg jól, a gyapjából öltözködjél, a húsából lakjál jól!*

Mire kijött (ki jött?), már csak hunyorgott odafent a Sarkcsillag-Vaskaró, körötte pányván a Kék, a Szürke Ló – a Tejút, a Madarak Útja, az is halványuló. Nem nézte senki, csak egy daru, egy tollászkodó. Az ég alján a Nap vöröspej lovai dobrokoltak. Összefolytak élők-holtak. Kit kaptam vissza, ki ült a trónra, mit szól a bátyám, kit nevezek fiamnak azóta, kit kellett áldozatul adni, nem akarom tudni.

Czene Márta: Az én arcom a te arcod (Fotó: SimonZsuzsi)

Bozók Ferenc

Kötélmászó

Kampót akaszt az Égre
a végtelen Valóig,
elindul, és a combja
s a szíve horzsolódik.

A föld s a tág azúr közt
szúr és feszít a kender.
Magasba nézni nem tud,
de már lenézni sem mer.

Hollósírás

Fülledt nyáron, éjféltájon Poe-t olvastam: jobban fájjon
rég elporladt sok-sok álmom, ifjúság: fosztott bazár.
Nemhogy holló, de még fecske sem száll most a házereszre,
mintha még a fürge fecskék is tudnák, hogy halva már
ő, ki ezt a házat lakta, nincsen híre-hamva már.
Nem tér vissza soha már.

Bujkálsz, anyám, temetőben! Tűnt barátban, szeretőkben
ásnék, mint egy bányamélyben, szívdobogva, mérgesen!
Körmömmel vájnám a földet, elemésztő szülőföldet,
megteremtett: meg is ölhet, így dühöngtem rémesen!
Kiszakadva anyaölből, keserűen, véresen
ásom régi életem.

Láng Eszter

Régi telek

(Hommage à Binder Károly)

Most elutaznék *Nakonxipánba*,
talán ott *hull a hó* és meg is marad,
nem úgy, mint itt a poros alföldön,
ahol mostanig, ha volt is, nyomot
nem hagyott, csak latyakos sarat.

Úgy hallottam, Szeredában sem
a régiek már a téli napok, nem hull
hó vacogó kertre, nem melegíti
fehér dunna az őszi vetést.
Csak a legmagasabb hegyeket borítja
vastag takaró, látni, ha tiszta az ég.
Onnan, a Kárpátokból zúdulnak le
tavasszal, hirtelen olvadás után
a szilaj víztömegek, jönnek majd
a tarvágott lejtőkön át, semmi sem
állja útját az áradó folyóknak.

Minden változik. Szép, vad teleinknek
már csak emléke él! Mennyit fáztunk
pedig a hosszú januárban, hogy vártuk
az első rügyeket a fákon! Meg a
húsvétot is! Akkorra megenyhült az idő.

Mégis, ha eszembe jut a csillogás a téli
napsugarak fényében, vagy a gomolygó
hóvihar, amikor minden élő vackába
húzódott, a macskánk a tűzhely mellett
szendergett, a húgommal az ablak előtt
a tombolás alábbhagyását vártuk és
áfonyalekváros kenyeret eszegettünk
a sovány ebéd után, miközben Katica
rémtörténeteket mesélt a megfagyott
gyermekekről, s oly hamar esteledett,
mégis, így utólag, milyen szépek is voltak
ezek a régi telek!

De most hó sehol. Talán el kellene utazni
valahová, ahol nagy havak halmokba
hordva szegélyezik a keskeny utakat,
az emberek ló vontatta szánokon utaznak,
csengők csilingelnek az állatok nyakába kötve…
Vagy még messzebbre, ahol hatalmas
üvegportálon át néznénk, ahogy
a szállingózó hó lassan betakarja a kinti
világot, grogot innánk Bacardi rumból,
Binder Károlyt hallgatnánk, a *Dérütött rétent* és a *Madarak táncát*, s csak hullna,
hullna, hullna a hó… Hol is? Talán
Nakonxipánban…

Vörös István

Születésnap Prágában

Prágában ért a születésnapom,
éjfélkor egy sörrel ültünk az utcán.
Az időt telni többé nem hagyom,

inkább simán kézen fogom,
és felhívom pár szóra hozzám.
Prágában ért a születésnapom,

egy repedés a szállodafalon
árulja el, hogy ő már itt járt.
Az időt telni többé nem hagyom,

ha elfut tőlem, azt is vállalom,
csak mondja el egy kisebb titkát.
Prágában ért a születésnapom,

itt gólem-partit kéne tartanom,
Löw rabbi titkokból sokat kapizsgált!
Az időt telni többé nem hagyom,

a sémet fejéből kiiktatom,
úgy dolgozik, hogy orráig alig lát!
Prágában ért a születésnapom,
az időt telni többé nem hagyom.

Forgó idők

1
Sorselhagyás

Nem úgy vagyok meghatározható,
mint egy szabadelvű értelmiségi?
A ketrec az új, a stílus a régi.
De ebben nincsen semmi megható.

Aki a jelent régi szemmel nézi,
számára minden hátborzongató.
Nem úgy vagyok meghatározható,
mint aki ezt az új világot érti.

A szárnyalása félszeg dáridó,
az elbukását tévedés remélni.
A sorsformálás nem nekem való,
a sorelhagyás pompásan megéri.
Nem úgy vagyok meghatározható,
mint egy szabadelvű értelmiségi.

2
Ami nincs: sorscsere

Nem úgy vagyok meghatározható,
mint egy szabadelvű értelmiségi?
A ketrec az új, a stílus a régi.

Minden barátom belülről való,
hol vannak még a léleknek megyéi.
Nem úgy vagyok meghatározható,

mint aki meg sem szerzett helyét félti.
Zavar a hőség, eltűnik a hó.
A ketrec az új, a stílus a régi,

a vigyorgás, a mosoly biztató.
A közönyömet sok bírálat éri,
nem úgy vagyok meghatározható,

mint vidéken pesti, Pesten vidéki.
A jelen szürke, a jövő fakó.
A ketrec az új, a stílus a régi.

A lázadás még mindig csábító,
és állítólag néha meg is éri.
Nem úgy vagyok meghatározható:
a ketrec az új, a stílus a régi?

A minden-semmi per

Ez nem túl sok, de mégse semmi persze,
és nem kevés, bár nem tudom, mi az.
A mindenből lép ki a semmi lelke,

volt hely és idő, ahol fölnevelje.
Ott volt a Föld, és ott volt a tavasz.
Ez nem túl sok, de mégse semmi persze,

ha öröklétet kérek elvitelre,
mivel lesz teli majd a kék csomag?
A mindenből lép ki a semmi lelke,

talán nem azért, mert csalódott benne,
inkább másféle nemlétre szavaz.
Ez nem túl sok, de mégse semmi persze,

ki emlékszik a minden-semmi perre?
Ha bíró nincs, s az ügyvéded ravasz,
a mindenből lép ki a semmi lelke, Löw-
rabbi

de nem is jönne el még egyszer erre.
Nem élhetünk végítélet alatt.
Ez nem túl sok, de mégse semmi persze,
a mindenből lép ki a semmi lelke.

Szembenézés, elengedés

Czene Márta munkáiról

Sorsának ember néha mestere.
Nem csillaginkban, Brutus, a hiba,
Hanem magunkban, kik megbókolunk.
William Shakespeare: Julius Caesar

Czene Márta nagyapja, nagyanyja, apja is festő volt, így azt hihetnénk, hogy a festészet mint olyan természetes öröksége, problémamentes hagyaték, a szó szoros és átvitt értelmében is. Ez azonban távolról sincs így, Czene Márta öröksége a festészet mint probléma, a szembenézés a művészettel, a technikával és a kulturális kontextussal, a férfi festők és a női modellek egymáshoz való viszonyával, a férfitekintettel és saját emlékeivel, jelenkori szerepeivel.

Az *Elengedési gyakorlatok* sorozat már címében is ezt a művészi programot valósítja meg, az installációk az egyes alkotóelemeket egymás mellé rendelve, a kapcsolatokon és feszültségeken keresztül traumákat, töréseket bontanak ki a személyes regiszterektől az általános esztétikai elvekig. A *Művészcsalád* három plusz egy képből álló installáció. Az első és legszembetűnőbb egy vendégkép (a vendégszöveg mintájára) a nagyapa, Czene Béla *Művész és modell* című festménye. Alatta egy akvarell, ami a művész családját ábrázolja (*Apával*), alul pedig egy fiatalkori képről készített másolat, *Önarckép a kanapén*, és egyben magánmitológiai pátoszfóruma, ahogy a beállítás megőriz valamit az aktfestéssel foglalkozó apa, Czene Gábor munkáinak auráiból. A képet egy montázs, a művész gyerekkori képének, és gyermekének képének együttese egészíti ki (*Az én arcom, a te arcod*), mintegy megnyitva a művészcsalád történetét a jövő felé, hiszen az emberi kapcsolatok sem érnek véget, hanem folyamatosan egymásba fonódnak.

A *Nem történt semmi* is számvetés, a gyerekkori emlékek és az aktfestéssel járó félig megértett kontextusok elfojtásának vizsgálata. A halotti maszk és a mozdulatlan aktmodell közötti kapcsolatot a nyitott ajtó egészíti ki, ami nem csak belevág a modell testébe, de egyben a műterembe, azaz a gyerekkori trauma helyére való belépést is lehetővé teszi, ahogy allegorikusan az emlékeknek is szabad folyást enged.

A *Barackvirág* egy gyerekkori meseemléken és a róla készült képen keresztül a test problémájával foglalkozik. Az alvó és a tőle távolodó alak (*Már alszik*) az anya-gyermek viszony képe, ahogy a szülő empátiája segítségével fejti fel a gyermek vágyait, és így óhatatlanul azonosul is vele. Ez az érzelmi meghittség és gondoskodás éles ellentétben áll a mellette megjelenő akttal, a szexualizált női test feltárulkozásával. A függőleges tengelyen megjelenő elöntött udvar és betömött gázcsonk mintha ezt a kettősséget visszhangozná.

Gárdonyi László

Czene Márta: Ajtó

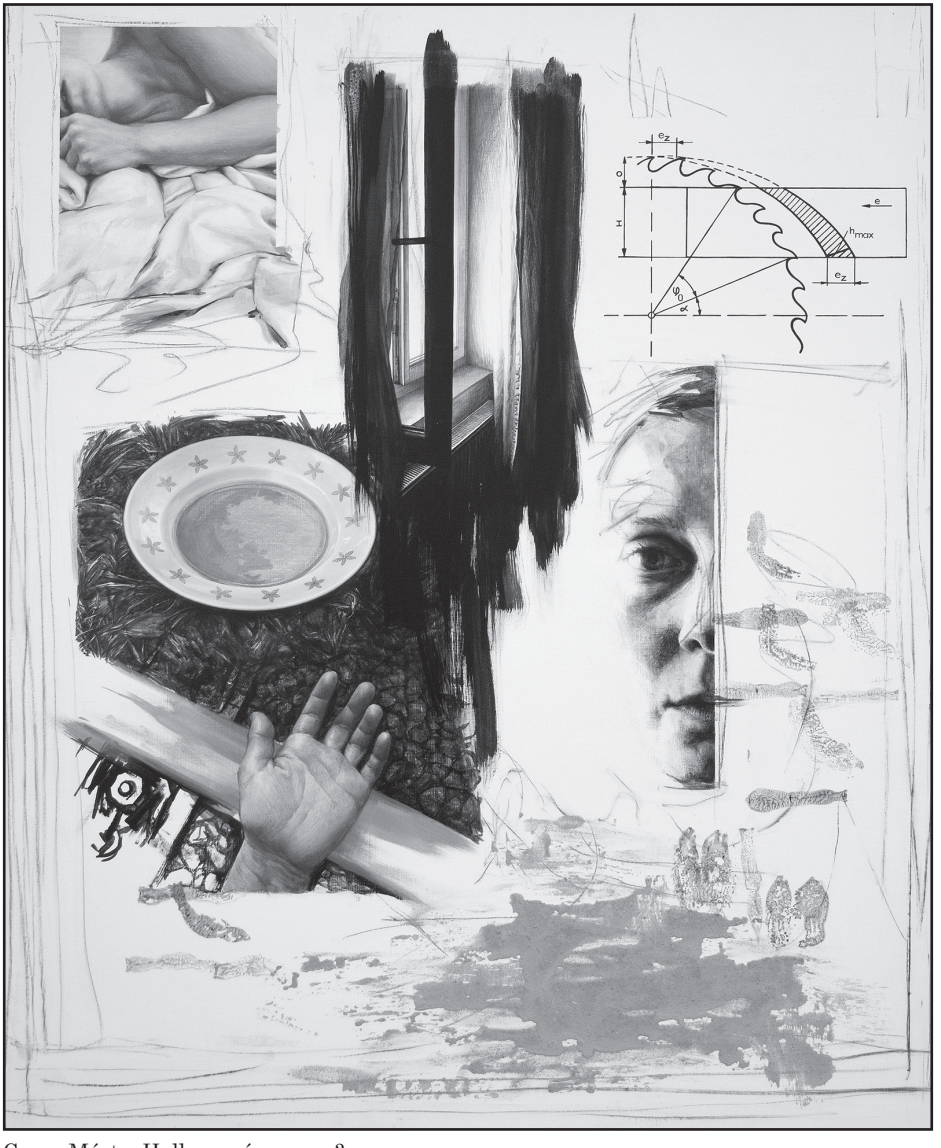

Czene Márta: Hallasz még engem?

Czene Márta: Kisérlet

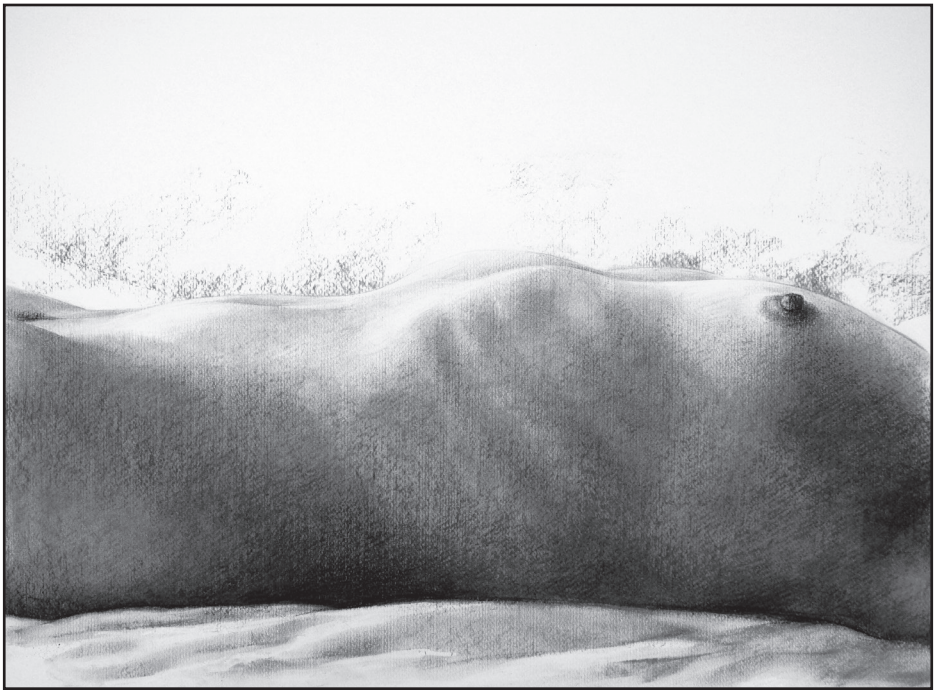

Czene Márta: Barackvirág (részlet)

Czene Márta: Függöny

Czene Márta: Elég

Czene Márta: Maszk

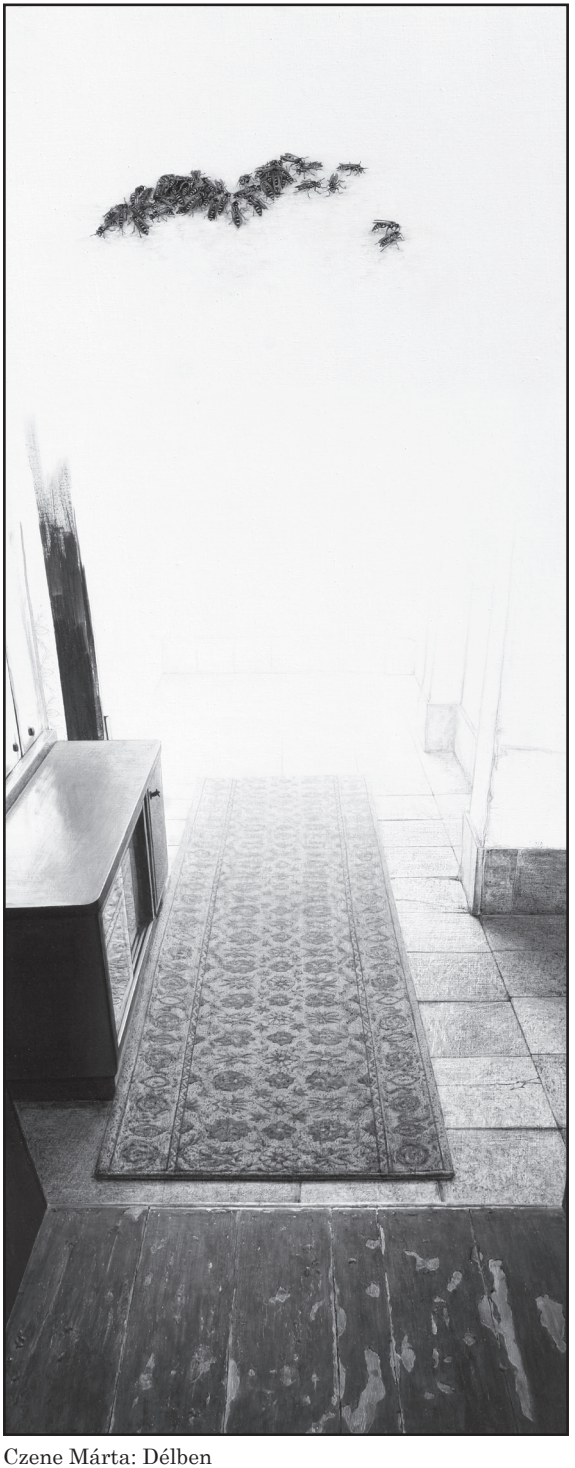

Czene Márta: Délben

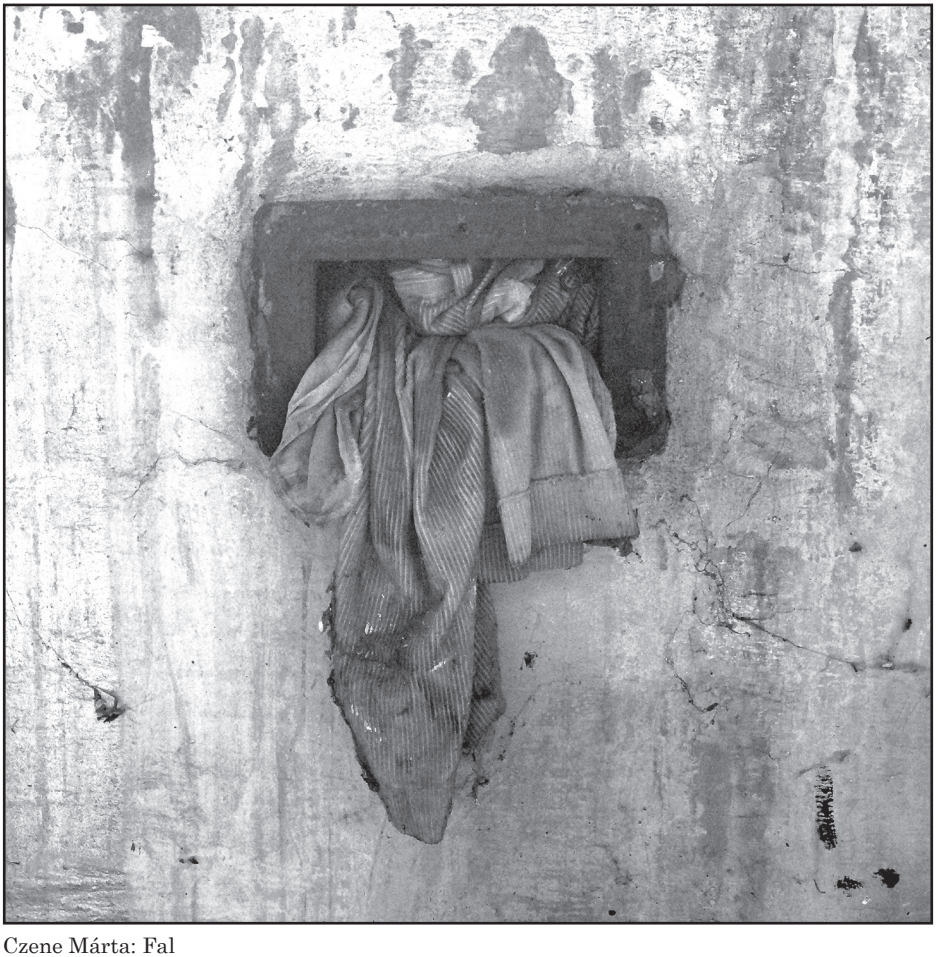

Czene Márta: Fal

Ami ma van, tömény csalódás, mást gondoltunk a rendszerváltásról

Wittinghoff Tamással beszélget Rab László

– Ezerkilencszázkilencvenegy óta budaörsi polgármester, van tehát tapasztalata arról, hogy milyen változások jellemezték az önkormányzati intézményrendszert az elmúlt három évtizedben. Kezdjük azzal, hogy vázoljuk fel, milyen lényegi különbségeket lehet felfedezni a rendszerváltás utáni és a mai közpolitikai helyzet között.

– '91 február 1-je óta töltöm be ezt a tisztséget, akkor választottak meg először, 32 év tényleg nagy idő. Alapjaiban változott meg minden. Nem gondoltam volna, hogy ilyen hamar elkopik a rendszerváltás utáni hurráoptimizmus, ami persze részemről egyáltalán nem azt a reményt jelentette, hogy egyik napról a másikra utolérjük Ausztriát. Aki tényleg ebben bízott, annak viszonylag gyorsan csalódnia kellett. A társadalomról, közéletünk állapotáról beszélek. Az akkori helyzetet az jellemezte, hogy voltak érdemi viták, és megvolt a remény arra, hogy a közbeszéd, a kultúra, a társadalom elindul egy olyan pályán, amivel előbb-utóbb fölzárkózik ahhoz a demokratikus jogállami hagyományhoz, ami Nyugat-Európában sok évtizedes múltra tekint vissza. Ami ma van, az tömény csalódás, és az ellenkezője annak, amit az ember a rendszerváltáskor gondolt.

– A rendszerváltás időszakára jellemző, hogy tiszta, világos pártképletek voltak, ami természetes, hiszen mégiscsak a többpártrendszer kiépítését célozta az ország.

– A rendszerváltáskor megvolt a közbizalom e tekintetben is. Mára a társadalom alapvetően csalódott a pártokban, miközben azért tudjuk, hogy a demokratikus jogállam a többpártrendszeren és a szabad piacgazdaságon nyugszik. Egyébként az Európai Unió sem volt arra fölkészülve, hogy a volt szocialista országokból, a keleti blokkból hozzánk hasonló furcsa képződmények is a részeivé válnak, és ezen országok politikai kultúrája sokszor nem hasonlít a régi tagállamokéra. Azt, hogy az újak, köztük a magyar kormány is, zsarolásos eszközökkel próbálják elérni a céljaikat, teljesen váratlanul érte az öreg Európát, gyakran még ma sem tud kellő erélyel reagálni ezekre a trükkökre. A Nyugat kezében nem voltak olyan hatékony eszközök, amelyeket a jogállamot lebontó és eközben gazdasági problémákkal is küzdő országokkal szemben alkalmazni tudtak volna. Mindez sokáig látványos tehetetlenséghez vezetett az unió részéről.

– Az elemzők szerint az a gond, hogy a rendszerváltás leszűkült arra a kérdésre, hogy az MDF vagy az SZDSZ foglalhatja-e el az erősebb pozíciót. Hogy látja ezt ön, aki egykor az SZDSZ-ben politizált?

– Bár az MDF jutott többséghez, de az közös felelősség volt, hogy MDF és az SZDSZ vezetése nem ismerte föl azt a problémát, hogy hosszú távra kellene olyan fundamentumot megteremteni, amelyet később nem lehet mindenféle kétharmados törvénymódosításokkal teljesen kiüresíteni. Ez tehát történelmi felelőtlenség volt, mert az Antall–Tölgyessy-paktum ugyan biztosította a kormányozhatóságot és a törvényalkotást, de nem gondoltak a jövőre. Mára sok volt MDF-es értelmiségi, a mérsékelt konzervatívok és sok régi SZDSZ-es liberális hasonlóan gondolkodik a jogállamról és a demokráciáról. És közösen vannak elképedve azon, ami a rendszerváltásból lett.

– Hozzátartozik az igazsághoz, hogy Horn Gyulának is kétharmada volt 1994-ben, és nem élt vissza vele.

– Ez igaz, de tegyük hozzá, hogy az MSZP–SZDSZ-koalíció idején a szabaddemokraták szerették volna négyötödös törvényhez kötni az alkotmánymódosítást, ami aztán elhalt. Hiba volt, mert ez segített volna abban, hogy ma ne legyenek ilyen állapotok. Kétségtelen, hogy az MSZP–SZDSZ-kormánynak megvolt a kétharmada, és nem akarta az alkotmányt lebontani, s nem akarta megszállni a kontrollálni hivatott szervezeteket.

– Együtt említi a kelet-európai tömböt, a volt szocialista tábort, de azt látjuk, hogy egyes országok nagyon ügyesen kihasználták az Európai Unióval való együttműködés lehetőségét, a szlovákok bevezették az eurót, a románok nagy lépésekkel haladnak előre, a kis balti országok pedig olyan infotechnológiai forradalmat hajtottak végre, hogy csodájukra jár a világ. Szlovénia és Horvátország jobban bele tud simulni az európai környezetbe, mint Magyarország, melyről nemrég a főszerkesztőnk egy vitában találóan azt mondta, nálunk geopolitikai lyuk képződött, és gyakran nem találjuk az okát.

– Amikor arra keressük a választ, hogy a „legvidámabb barakkból" hogyan lettünk sereghajtók, méghozzá úgy, hogy már csak Bulgária van mögöttünk, nem helyes, ha „csak" a pártokban keressük a felelősséget. Az okok a társadalomban rejlenek. Mindaz, amit látunk, Orbán Viktort is beleértve, csak a tünet. Az, hogy ez a rendszer létrejöhetett, alapvetően a társadalmon múlott. Amihez persze hozzájárult az, hogy a kormánypárt teljesen leuralta a médiát. A helyzet talán még a kérdésben megfogalmazottnál is rosszabb. Jártam a rendszerváltás után a kicsiny posztszovjet országban, Litvániában, lehangolóan elmaradott viszonyok uralkodtak, szegények voltak az emberek és nyomorogtak, a demokratikus hagyományok nyomokban sem léteztek. Ma, akárcsak a letteknek, eurójuk van, és teljesen olyannak mutatkoznak, mint egy nyugat-európai ország. Ez is oka egyébként annak, hogy most ők aggódnak a legjobban az orosz agresszió láttán, mert sok a veszítenivalójuk. Attól egyébként már Antall József is mindenkit óva intett, hogy azt gondolja, az orosz birodalom kelet felé való terjeszkedési szándéka megváltozik. És akkor hol voltunk még Putyin hatalomra kerülésétől! Szomorú azt látni, hogy abból az országból, amelyiknek a legnagyobb esélye volt arra, hogy ha nem is

azonnal, de néhány évtizeden belül utolérhesse társadalmi tekintetben a jogállamiságot követő demokratikus berendezkedésű országokat, ez lett. Gazdasági potenciál tekintetében is a legnagyobb esélyünk volt arra, hogy felzárkózzunk az európai átlagszinthez, ehhez képest most ott kullogunk a sor végén. Ez persze alapvetően a jelenlegi állampárt bűne, de az, hogy ez létrejöhetett, abban a társadalom felelőssége is erősen felvethető. Vita van értelmiségi körökben arról, hogy a média elfoglalása, amely hasonlatos a német Harmadik Birodalom gyakorlatához, a mai viszonyok között elegendő-e ahhoz, ahová jutottunk. Szerintem egy olyan világban, ahol sokkal könnyebb különböző kommunikációs csatornákhoz hozzájutni, abban, hogy ilyen szinten lehessen a társadalmat manipulálni és propagandával befolyásolni, a társadalomnak is jócskán van felelőssége.

– Azt mondja tehát, hogy a társadalom asszisztál a degeneratív folyamatokhoz. Amiben az a drámai, hogy a rendszerváltás nagy ügye a szovjet csapatok kivonulása volt, ami a függetlenség zálogának volt tekinthető. Harminc évvel később mindez Putyin- és oroszpártiságba torkollik. Ezt régi SZDSZ-es politikusként személyesen hogy éli meg?

– Igyekszem óvatosan fogalmazni, és nem oroszellenességről beszélnék. Mint ahogy az sem magyarellenesség, amikor a magyar kormányt bírálják Brüsszelben. Számomra nagyon értékes az orosz kultúra, a zene, az irodalom, de számos orosz sportolót is nagyon kedvelek. Sok orosz származású ismerősöm, barátom van, és látjuk azokat az értelmiségieket, akik elmenekülnek Oroszországból pontosan azért, mert mérhetetlenül nem értenek egyet az autokrata rezsimmel és a háborúval. Tehát mindazzal, amit Putyin jelképez. Ők hozzám hasonlóan gondolkodnak a világról. Az Ukrajnával szembeni agresszió és az, ahogyan Putyin a hatalmat gyakorolja az ellenzék lenullázásával vagy azokkal a törvényekkel, amelyek enyhébb változata Magyarországon is megjelent – gondoljunk például a civil szervezetek vegzálására – egészen elképesztő. Megdöbbentő számomra az is, hogy az a magyar társadalom, amelyik már többször megtapasztalta az orosz nagyhatalmi, birodalmi törekvéseket, asszisztál mindehhez. Itt vagyunk két nappal a 48-as forradalom és szabadságharc ünnepe előtt (az interjú március 12-én készült – a szerk.). Ha egykor az orosz cár nem küld ide egy jelentősen nagyobb hadsereget, mint az osztrák császári haderő volt, talán a szabadságharc is másképpen alakul. Magyarul, a végső döfést 1849-ben az orosz birodalom adta meg, ugyanúgy mint ’56-ban, amikor vérbe fojtották a forradalmunkat, bár az már a Szovjetunió bűne volt. Egészen elképedve nézem, hogy a magyar társadalommal ennek ellenére el lehet hitetni, hogy a forradalmat az ukránok verték le. A Szovjetunió birodalmi törekvéseibe nem fért bele, hogy Magyarországon 1956-ban önálló, szuverén államot lehessen kikiáltani. A társadalmunk mindezt feledve percek alatt áthangolható, és még azt is elfogadja, hogy az áldozattal, Ukrajnával szemben lehet uszítani. Az a retorika, amit Orbánék használnak – hogy ők a békepárti-

ak –, velejéig hazug. Hivatkoznak egyébként a pápára is, miközben Őszentsége a karácsonyi üzenetében világosan elmondta, szolidárisnak kell lenni Ukrajnával, és még az is elfogadható, sőt támogatandó, hogy fegyverekkel segítsék a szabadságáért küzdő országot. Azt tehát, amikor Orbánék háborúpártinak minősítik a függetlenségért küzdőket s az őket támogatókat, gyalázatosnak és a 48–49-es szabadságharc szembeköpésének tartom. Hogy is hangzik a *Nemzeti dal* ismert részlete? „Sehonnai bitang ember, ki most ha kell, halni nem mer, kinek drágább rongy élete, mint a haza becsülete." Magyarul: fegyvert fogott mindenki, az egész társadalom, hogy a feudális úri rendszerrel szembeszálljon, és polgári társadalmat hozzon létre. S ebben akkor döbbenetes módon a nemesség is partner volt. Tehát 1848-ban az egész magyar társadalom ugyanazt tette, mint most az ukrán nép. Két olyan ünnepünk van, amelyik beleégett az ország lelkületébe (Március 15. és Október 23.), mégis lehet a propagandával olyan hangulatot kelteni, ami mindezen értékekkel szembemegy.

– Vajon mikor és miért sérült meg ennyire a magyar társadalom önvédelmi mechanizmusa? Hogyhogy ennyire könnyen bedől az ország a propagandának?

– Az a kérdés, hogy volt-e egyáltalán ilyen mechanizmusa…

– Ha emlékeim nem csalnak, a nyolcvanas években még volt ilyen.

– Lehet, de nézzünk szembe azzal, hogy mi is történt voltaképpen a rendszerváltáskor. Nem szeretném a demokratikus ellenzék szerepét kisebbíteni, nem volt véletlen, hogy annak idején az SZDSZ-hez csatlakoztam, a Beszélő-kör vonzott, és az Iványi Gábor, Demszky Gábor és Solt Ottilia nevével fémjelzett Szegényeket Támogató Alap szellemisége is hatott rám. Ez a kör volt az, amelyik világosan kimondta, nemcsak forradalommal, hanem békés átmenettel is meg lehet változtatni a rendszert. A liberális, demokratikus értelmiségi kör, leegyszerűsítve az „urbánus" kör ugyanazt akarta, mint a konzervatív csoportok, demokratikus jogállamot, amelyik a Szovjetuniótól elszakadva az Európai Unió részévé válhat. Tegyük hozzá, hogy ebben a demokratikus ellenzéknek volt meghatározóbb a szerepe. De kétségtelen, hogy a rendszerváltás kiindulópontja a Szovjetunió megszűnése volt. Az orosz medve saját magával volt elfoglalva, széthullott utódállamokra, és egy pillanatban – Gorbacsov alatt – elengedte a volt szocialista országokat. Mindez pozitív fejlemény volt, noha Oroszországban sokan úgy élték meg, mint nálunk Trianont. Ha ez nem történik meg, a volt szovjet befolyás alatt lévő szocialista országokban nem ilyen gyorsan és nem ilyen békésen zajlott volna a rendszerváltás.

– Igaz lehet tehát az az állítás, hogy a magyarországi társadalmi folyamatok kiváltója mindig a nemzetközi helyzet alakulása.

– Nem független tőle, meghatározó. Kis ország vagyunk, ez a sorsunk.

– Na és most fokozódik-e a nemzetközi helyzet?

– Virág elvtárs a megmondhatója; természetesen igen. S megint azt halljuk, régi lemez, hogy a Nyugat

hanyatlik. De még valamit a társadalom immunrendszerének hiányosságairól. Az előzmények nagyon messzire nyúlnak vissza. Elég arra emlékeznünk, hogy a harmincas években és a vészkorszakban, a második világháború végéig a magyar társadalom milyen szinten volt közönyös, sőt ellenséges a zsidósággal szemben. A világháború során hatszázezer honfitársunkat ölték meg, és akkor a nyilasok rémtetteiről külön nem is beszélek. Akkoriban az volt a kivétel, aki jóérzésű, becsületes állampolgárként igyekezett azokon segíteni, akikkel szemben a gyűlölet éppen nagy lángon égett. Mindezt nem lehet hazug módon csupán a náci Németországra kenni, mert például a zsidók elleni törvényeket az elsők között éppen Prohászka Ottokár megyés püspök, neves közéleti szereplő követelte. Ma egyébként kiemelkedő személyiségként tartják számon, és katolikus iskolát neveztek el róla. Amikor jött a második világháború vége, akkor nem volt önkritika. Helyette a komplett magyarországi németséget tették felelőssé a ’45 előtt történtekért. Kétszázezer magyarországi németet űztek el, kitelepítésnek nevezve a gyalázatot. A nagyapámat 1945. április 4-én rúgták ki az állásából, mert keresztény középosztálybeli bankigazgató volt, ez pedig így együtt soknak bizonyult. Minden együtt állt ahhoz, hogy az új rendszer megtalálja a bűnösöket. Végül az 56-os forradalom leverése után rengetegen döntöttek úgy, hogy innen menekülni kell, mert nincs lehetőség jelentős változásra. Szóval itt rövid idő alatt legalább három esetben likvidálták a társadalom egy-egy meghatározó rétegét. Megsemmisítették, elűzték azokat, akik kiemelkedő szerepet töltöttek be a gazdasági és kulturális életben is. Olyan veszteségeket szenvedett el az ország, és olyan szinten vált megalkuvóvá a társadalom, hogy bármikor bármit meg lehetett és meg lehet vele csinálni anélkül, hogy jelentősebb ellenállást tanúsítana.

– Van-e valamilyen emléke a gyerekkorából a kitelepítésről?

– Egyszer a nagyapámat megkérdeztem, hogy a testvérei, a pap nagybátyám meg a tanítónő nagynéném miért a Várhegyi nevet viselik, ha ők testvérek. Elmesélte, nagyon féltek attól, hogy elűzik őket, ezért változtattak nevet. És hozzátette, az édesapjától a szép emlékeken kívül neki már csak a neve maradt meg, azt nem adja. Rácsodálkoztam erre, mert gyerekkoromban nem voltam még tisztában a történelem nagy mozgásaival, keveset tudtam az emberi gonoszságról, burokban nőttem föl. A tanulmányaim során annyiban befolyásolt a németséghez való tartozás, hogy megértettem, a társadalom hogyan mozgósítható a gyűlölet mentén. Megtanultam, teljesen mindegy, hogy kivel szemben nyilvánul meg a közösségi uszítás, nekem az áldozatok mellett van a helyem. Mérnök vagyok különben, szoktam is viccesen mondogatni, hogy volt nekem rendes foglalkozásom is. Vízellátással foglalkoztam, hálózatokat terveztem és szennyvíztelepek fejlesztésében vettem részt például a Balaton partján.

– Hogyan váltotta mindezt fel a politika?

– Kíváncsi ember vagyok, nagyon zavar az igazságtalanság, és nagyon nem szerettem azt a rendszert, ami-

ben éltünk. Mégse hittem sokáig, hogy a hazug rendszer összeomlik. Mondjuk azt se hittem volna, hogy lehet hazugabbat is csinálni. Megérintett, amikor elkezdtek megjelenni olyan írások a Beszélőben, amelyekkel egyetértettem, és olyan személyiségeket ismertem meg, akik hozzám hasonlóan gondolkodtak a világról. Fölcsillant a szemem, azt éreztem, hogy nem vagyok egyedül. A családban mondjuk nem volt kérdéses a szocializmusról alkotott véleményünk, de amikor elolvastam Kis János híressé lett mondatát a Beszélő 1987-es különszámában – „Kádárnak mennie kell" –, mindjárt érdekelni kezdett a politika. Miközben nem akartam politizálni, úgy gondoltam, mérnökként is tudom támogatni a számomra rokonszenvesen gondolkodó SZDSZ-t. Először Zuglóban, a szintén mérnök Mécs Imre által vezetett természettudományi tagozat munkájába kapcsolódtam be, mint kívülálló. Jött aztán az önkormányzati és az országgyűlési választás, én pedig aktívan támogattam Szuhay Pétert, az SZDSZ jelöltjét a kampányában. Ő biztatott később arra, hogy az önkormányzati választásokon vegyek részt. Óvatosan vágtam bele, nem gondoltam, hogy a szakmámat, melyre egész életemben készültem, föl fogom adni.

– Az új hatalom, a NER először a harmincas évekbeli modelleket kezdte követni, viszont a hatalommegtartási technika erősen hasonlít az ötvenes évek kommunista berendezkedésére. Az ellentmondást nem tűrő döntések sorozatának immáron jó egy évtizede elszenvedői vagyunk. Olyan az egész, mint a hadikommunizmusban, Orbán Viktor minden eldönt a Karmelita kolostorban, megszabja a liszt, a cukor és a gázolaj árát, és annyit lehet rá mondani, hogy haladjunk tovább, nincs itt semmi látnivaló.

– Nagyon jól megtanulták azokat a hatalomgyakorlási módszereket, amelyek a rendszerváltás előtt működtek. A pártállami technika lényege, hogy minden területen kézben kell tartani a hatalmat. A fontos kulcspozíciókat megszállták az állampárt emberei, látjuk, hogy a bíróságokra is igyekeznek komoly nyomást gyakorolni. Nem függetlenek a különböző hatalmi ágak, pedig ez a demokratikus jogállamiság egyik garanciája. A propaganda eszközei is hasonlóan működnek. Hozzáteszem, hogy emlékeim szerint a nyolcvanas évek vége felé a tévé hírműsorai sokkal tárgyilagosabbak voltak, mint a mostani propaganda. Ez gyakorlatilag nyílt hazugságokkal operál, tényeket hallgat el, a közmédia erőteljesebben propagandisztikus, mint a Kádár-rendszerben, pláne a végóráiban.

– A rendszerváltás nagy álma volt az önkormányzatiság is. Fontos kívánalom volt, hogy ne a központban dőljenek el a dolgok, Budaörsön a budaörsiek dönthessenek, Gödöllőn meg a gödöllőiek. Ez végképp illúziónak bizonyult. A Covid idején lehetett igazán jól látni, hogy már nyomokban nincsenek meg azok a lehetőségek, amelyek az önkormányzatok kezében maradtak. Kezdődött azzal, hogy az iskolákat államosították, később rátenyereltek a helyi adókra. A járvány idején azt láttuk, hogy az önkormányzat álljon helyt a polgárok életének védelmében, de anyagi eszközök nélkül, mert azok a kormány kezében vannak.

– Egyszerűen fogalmazhatunk úgy, hogy a kormány a saját hatalmi céljai eszközéül kezdte használni az önkormányzatokat is. Ahol kormánypárti vezetés volt, oda adtak támogatást, és az így elért eredményeket fantasztikus teljesítményeként állították be. Hozzáteszem, vannak olyan kormánypárti polgármesterek, akik kiállnak a településük érdekében. Sokszor hallom megszólalni Székesfehérvár polgármesterét vagy a Települési Önkormányzatok Országos Szövetségét vezető Schmidt Jenőt, a tabi polgármestert. Ők azért időnként eléggé sarkosan fogalmaznak. De ez nem sokat jelent, és a gőzhenger megy tovább. Viszont azoknak a településeknek, amelyek úgymond „rosszul" döntöttek, s nem kormánypárti képviselőket szavaztak be a képviselő-testületbe, a kegyúr nem juttat forrásokat. Inkább törvénytelenül elvonja a bevételeiket. Ez Budaörsre és a fővárosra is igaz. Az Alaptörvényt és az önkormányzati törvényt is megsértve működnek az elvonások. E két jogszabály az Önkormányzatok Európai Chartáján alapul, amely világossá teszi, hogy saját bevételből nem lehet elvonni. Budaörs esetében igaz az, hogy egyetlen fillér állami forrás nem jut a kötelező állami feladatok ellátására. Elvileg járna 2,6 milliárd forint, de közel négymilliárdot elvonnak, ami azt jelenti, hogy a saját bevételeinkből vesznek el több mint egymilliárd forintot, és ez ütközik a jogszabályokkal. Amikor ezt szóvá tesszük, azt kérdezik, miért nem fordultunk bírósághoz. Hát fordultunk, csak nem születik meg az ítélet – egy jogállamban ez is lehetetlen lenne. Hiába nyertünk első fokon, a másodfok azt mondta, hogy majd az Alkotmánybíróság dönt, de aztán az AB csak nem dönt, pedig kötelessége volna megnézni, hogy az általunk kifogásolt rendelkezés nem ütközik-e magasabb rendű jogszabállyal. De nem teszi meg, hisz tudjuk jól, hogy az Alkotmánybíróságban – amelynek őrködnie kellene az alkotmányosság felett – Fidesz-többségű delegáltak csücsülnek, ebből következően mit is várhatnánk tőlük?

– A központi hatalmat annak idején az kezdte idegesíteni, hogy például Budaörsnek és nagyvárosoknak sokkal több a bevételük, mint a szegény nógrádi falvaknak, és úgy próbálták mindezt korrigálni, hogy ahol sok a bevétel, elvonják, s odaadják a leszakadó régióknak.

– Ez helyes elv lenne, nem vitatkozom vele. Teljesen rendben van az, hogy az állam ott nyújtson többet, ahol a térség elmaradott. De nem látom azt, hogy Észak-Magyarországon, Szabolcsban, Borsodban jelentősen javult volna a helyzet, ellenkezőleg, sokkal erősebb lett a leszakadás és az elmaradottság a NER időszaka alatt. Nem igaz tehát az, hogy erre fordítanák az elvont forrásokat. Egyébként el tudnám fogadni, hogy Budaörs esetében, miután jobb helyzetben vagyunk a kis falvaknál, ne legyen állami támogatás. De negatív nem lehet a történet, mint ahogyan most az elvonások miatt megtörténik. Ugyanez volna az álláspontom az oktatási intézmények fenntartása esetében is, ott is azt látjuk, hogy a szakadék nő, az elmaradott térségek egyre jobban lemaradnak, az oktatást szétverték, és egyáltalán nem lett jobb azokon a helyeken, amelyekre korábban is jellemző volt az infrastruktúra- és pedagógushi-

ány. Egyre több olyan településről hallunk, amely korábban azt hangoztatta, milyen jó lesz, ha az állam többletforrásokat ad, de ma már ők is elhibázott döntésnek látják az „államosítást". Nem azzal vitatkozom, hogy az államnak kiegyenlítő mechanizmusokat kell működtetnie. Az a fő gond, hogy politikai alapon osztanak pénzt, és törvénytelenül vesznek el olyan településektől, amelyek a rendszerváltás után teremtették meg maguknak a kedvező gazdasági hátteret.

– Budaörs azért sokkal jobb helyzetben van a fekvése miatt, mint mondjuk Baktalórántháza.

– Valóban. Nem minden település tudja azt az utat járni, mint amelynek területét kettészeli egy autópálya. De ahol ilyen adottság van, érdemes az előnyeit kihasználni, aminek persze vannak negatív következményei is: nagy a zaj, zsúfolt a közlekedés. A fejlett kereskedelem viszont kétségtelenül javítja a helyiek életminőségét. Az önkormányzatiság lényege az önrendelkezés lehetősége. Ez az oktatásra is érvényes kellene hogy legyen. Ameddig Budaörs volt az autonóm intézmények fenntartója, az iskolák szárnyaltak, és a lendület máig tart, csak az a kérdés, hogy meddig lesz hozzá megfelelő mennyiségű és minőségű pedagógus, hiszen egyre nehezebb tanárokat találni, mert elkezdtek a versenyszféra felé kacsingatni. Az a megalázó helyzet, amibe belekényszerítették őket, elfogadhatatlan számukra, még úgy is, hogy Budaörsön önkormányzati forrásból az állami fenntartású iskolákban ösztöndíjrendszeren keresztül támogatjuk őket, magyarul bérkiegészítést kapnak. De a helyzet egyre kritikusabb. Egy értelmiségi akkor tud kiemelkedően teljesíteni, ha szabadon végezheti a munkáját. Minél nagyobb a szabadságfok, annál eredményesebb a tanítás. Kell kötelező tanterv, de ezt hozzá kell igazítani a helyi adottságokhoz, igényekhez. Nem véletlen, hogy ahol minőségi oktatás folyik, sokkal nagyobb a tanárok szabadságfoka. Ugyanez igaz a civil szervezetekre is. És magára az önkormányzatra is. Teljesen nonszensz például, hogy az építéshatósági jogosítványokat elvették az önkormányzatoktól. Látom, hogy a kormánypárti települések pontosan ugyanúgy szenvednek tőle, mint az ellenzékiek, mert nincs semmilyen hatásuk arra, hogy mi épül a területükön. Ez példátlan, ilyen egy normális országban nem fordulhat elő.

– Említette az oktatást és azt, hogy fizetéskiegészítést adtak a pedagógusoknak, hogy betömjék azokat a lyukakat, amelyeket az állami szabályozás előidézett. Létkérdés tehát, hogy a helyi oktatási és egészségügyi rendszer ne omoljon össze.

– Itt nem is az a fontos, hogy mi lesz a következő választásokon. Sokkal fontosabb, hogy azért vállaltuk ezt a munkát, hogy az itt élők számára a legjobb körülményeket biztosítsuk. Mellesleg az én gyerekeim is idejárnak iskolába. Elementáris érdekünk, hogy azokon a területeken, amelyeken az állam elvette a természetes önkormányzati feladatokat – szociális terület, építéshatóság, oktatás stb. –, próbáljunk olyan megoldásokat találni, amelyek mégis javítják a településen az életminőséget. Ha az ember csapnivalóan végzi a munkáját, és nem tud meg-

felelni a helyi elvárásoknak, akkor valóban gond lehet a következő választáson. Ördögi kör. Az állampolgár nem érti, s nem tudja azt, hogy ami az iskolában történik, miért nem önkormányzati ügy, s nem érti azt, hogy amit a településen építenek, az miért nem az önkormányzat hatásköre. Nem érti azt sem, hogy a szociális, gyámügyi problémákat miért nem a saját településének önkormányzatánál intézik. A polgár azt gondolja, hogy amikor bemegy a városházára, mindent el tud intézni. Sokan döbbenten szembesülnek azzal, hogy ez nem így van. Ha tartanánk egy közvélemény-kutatást, meglehet, 97 százalékos arányban az jönne ki, hogy a nagy többség úgy gondolja: a helyi ügyekért a helyi önkormányzat a felelős.

– A kormány a Covid idején vezette be azt, hogy különleges gazdasági övezeteket hoz létre, ami voltaképpen azért van, hogy kivegye az önkormányzat kezéből a lehetőségeket. Így járt Göd a Samsung akkumulátorgyárával, a beruházást átdobták a fideszes megyének, így golyózták ki a várost.

– És elvették a beruházásból származó helyi bevételeiket.

– Budaörsön volt-e ilyen próbálkozás?

– Szerencsére még nem, s talán nem is lesz rá mód, mert ilyen jellegű területek mifelénk nincsenek, s olyan lakossági tiltakozás lenne, hogy elriasztanák a befektetőt. De nem akarom a dolgot elkiabálni, és ötleteket sem szeretnék adni senkinek.

– Az elemzések gyakran utalnak arra, hogy az állami cél az önkormányzatiság kiüresítése. A kormány azt szeretné, hogy ne legyen az állampolgárban az az érzet, hogy az a fontos, ami helyben dől el, hanem az a fontos kérdés, amit Orbán Viktor dönt el péntek reggel a rádiós interjúja előtt.

– Egyszerűbb a dolog. Nem nagyon szereti a jelenlegi hatalom az ellensúlyokat. A veszélyhelyzeti időszakban meghosszabbították például a folyamatos rendeleti kormányzást. Orbán már költségvetést is módosított ősszel. Jó, hogy utána beviszik a parlamentbe, és a százharminc-egynéhány bátor ember megszavazza, de gyakorlatilag már a parlament is olyan szinten kiüresített, hogy elműködik így is. Nem kell az ellensúly, miközben a jól működő demokráciákban a kormányzat és az önkormányzatok pontosan így viszonyulnak egymáshoz, és természetesen a helyi érdekek is komoly szerepet játszanak.

– Az országos konfliktus mennyiben csapódik le a budaörsi képviselő-testületben? Milyen viták jellemzik az üléseket?

– Szerencsére a többséget az egyesületünk megválasztott képviselői adják (Budaörs Fejlődéséért Egyesület), akik között vannak liberális, konzervatív, szociáldemokrata szemléletűek is. Remek hivatali szakértők dolgoznak a háttérben, így gyakran fordul elő, hogy az előterjesztések még a fideszes képviselőktől is megkapják a támogatást. Persze vannak olyan napirendek, akár az oktatással, költségvetéssel kapcsolatosan, amelyek vitáján a fideszes képviselő szépen fölmondja a kötelezőt, az elvártat, az ember türelmesen vagy kevésbé türelmesen

végighallgatja, és megpróbál válaszokat adni rá. A Budaörsön élők jelentős része átlátja azt, hogy mi miért van Magyarországon, tud a sorok közt is olvasni, ahogy ezt már megtanultuk a szocializmusban.

– A budaörsiek ezt az egyesületet már a második választáson juttatták hatalomra. Mi a folytatás? Milyen várakozásai vannak a következő önkormányzati választások előtt?

– A Fidesz egy oltári gusztustalan és hazug érvekkel alátámasztott csapdarendszert hozott létre. Tavasszal lesznek az európai parlamenti választások, és azon a címen, hogy költséget spórolnak meg, egy napra tűzték ki az az EU- és az önkormányzati választásokat. Miközben jól tudjuk, hogy egy-egy nemzeti konzultációs kampány legalább annyiba kerül, mint maga a választás. A helyzet pikantériája, hogy tavasszal megválasztják a képviselő-testületet és a polgármestert, akik majd csak ősszel lépnek hivatalba, mert addig szól a jelenlegi testületek és polgármesterek mandátuma. Elmebaj, de nálunk ezt is meg lehet csinálni.

– Mi a céljuk ezzel?

– Az összefogást szeretnék ellehetetleníteni. Mert hogy lehet egyszerre úgy kampányolni az önkormányzati választásokon, hogy együtt indulunk, majd az EU-választáson azok a pártok, amelyeknek jelöltjeik vannak az önkormányzati választásokon, külön méretik meg magukat. Ördögi terv, meg kell adni. A cél változatlanul az, hogy az ellenzéki erők egymás torkának essenek, és ne tudjanak összefogni. De a kérdésre válaszolva, Budaörs tekintetében nem aggódom.

– Mi a véleménye egyébként az elmúlt évek összefogásairól. Volt úgy, hogy az ellenzéki szereplők nem fogtak össze, és felmorzsolódtak, máskor viszont úgy véreztek el az előválasztás után, hogy összefogtak. A végén megint felmorzsolódtak…

– Nem a végén, hanem már az elején. Meggyőződésem, hogy nincs más lehetőség, mint összefogni és közösen indulni. Még azt is meg merem kockáztatni, hogy egy közös jelölőszervezet lenne a kívánatos, ez tudna eséllyel a NER-rel szemben fellépni. De ebben mindenkinek őszintén kellene részt venni, a pártérdekeket háttérbe kellene szorítani, és fontos lenne egy olyan személyiség mögé beállni, aki nem osztja meg egyik oldalt sem, és mindenki oda tudna állni mögé tiszta szívvel. Ennek persze kevés az esélye, hisz most megint azt látjuk, hogy a Fidesz legnagyobb örömére az ellenzéki pártok újra leginkább egymással foglalkoznak. Itt, Budaörsön más a helyzet, nem kell vért izzadva küzdeni, hiszen az ellenzéki formációk már a második választást megnyerve, összefogva indultak egyesületként, úgy, hogy köztünk sok a köztiszteletben álló olyan civil polgár, aki ellen a pártok azért nem indítanak jelöltet, mert elfogadják őket. Önkormányzati szinten a civilségnek sokkal inkább megvan a jelentősége. A parlamenti választásokon a többpártrendszerben ezt nehezebb leképezni.

– A civilek ’19-ben az önkormányzati választáson kicsit előreszaladtak, számos településen tudtak nyerni. Akkor azt gondoltuk, hogy fel tudják frissíteni a sokszor áporodott levegőt, amelyet gyakran okozzák a lejárt szavatosságú pártemberek. De

aztán a pártok mégiscsak erősebbnek bizonyultak, s visszavették a kezdeményezést, a civil lendület megtört. Ma ugyanúgy keresik a helyüket a pártok szorításában, mint azelőtt.

– Érdekes ez, mert minél kisebb egy település, annál inkább eltűnnek a pártlogók. Budaörsön, Gödöllőn is ez a helyzet. A kérdést végül az dönti el, hogy vannak-e hiteles jelöltek. A pártokkal szembeni ellenszenv sok településen azt okozza, hogy inkább a civilek közül választanak. Nagy baj az is, hogy az ellenzéki pártok ennyire megosztottak. Emiatt a NER stabil helyzetben érezheti magát. Kíváncsi leszek a törökországi választásokra. Hat ellenzéki párt fogott össze, sok vitájuk van, de találtak egy olyan közös jelöltet, aki mögé felsorakoztak, s közös jelölőszervezettel indulnak. Egyébként rossz következtetés az, gyakran hallom ellenzéki oldalon, hogy a legutolsó választás kudarcából az következik, hogy nem szabad összefogni. Változatlanul hiszek az összefogásban. De valós összefogásra lesz szükség, intézményes és tartalmi értelemben is.

Czene Márta: Önarckép a kanapén

Hónapló

Dalos György

Két szomszédvár – Tűzeset Berlinben

Berlin–Budapest, 2023. március 12.

A két, nyomtatott változatban is megjelenő berlini irodalmi folyóirat, a *Lettre International* és a *Sinn und Form* közül igazából csak az előbbihez volt közöm. A *Lettre* eredetileg Antonin Liehm Párizsban élő cseh emigráns író édesgyermeke, francia nyelven jelent meg, és kelet-európai ellenzéki szerzőket közölt. Később, az 1988-as nyugat-berlini nemzetközi irodalmi fesztivál (Álom Európáról) napjaiban jelent meg a negyedévenként piacra kerülő többnyelvű változat, s ezekhez csatlakozott a magyar kiadás is, amelyet Karádi Éva gondozott. Miután ott lehettem az alapításnál, a német és a magyar kiadásban is megjelentek írásaim. Ezzel szemben a *Sinn und Form* számomra kívülről szemlélt irodalmi jelenség. Az 1949-ben, tehát az NDK alapításának évében megalakult, kéthavonként kiadott vastag folyóirat különleges státusznak örvendett: szemben más irodalmi periodikákkal, így a mára megszűnt *Neue Deutsche Literatur*ral (a keletnémet *Kortárs*sal) vagy *Sonntag*gal (a keletnémet ÉS-sel), a *Sinn und Form* nem volt közvetlen állami tulajdon, lapgazdája ugyanis az elvben független (Kelet-)Berlini Művészeti Akadémia. Emiatt inkább közvetett cenzúra alá esett, és afféle liberális kirakatként működött, amelyet az NSZK-ban is számontartottak. A német újraegyesítéssel és az újmédia megjelenésével mindkét orgánum hanyatlásnak indult, igaz, különböző mértékben. A bulváros kivitelű és gazdagon illusztrált *Lettre* még ma is 16 ezer eladott példánnyal, s ebből 8 ezer előfizetéssel dicsekszik, míg a *Sinn und Form* szemben az alapítás korabeli 20 ezerrel már csak a 3 ezret éri el.

Csakhogy a *Lettre* viszonylag magas példányszáma éppúgy nem fedezi a fenntartási költségeket és a szerzőknek kifizetendő tiszteletdíjat, ahogyan a *Sinn und Form*ot sem tartják el hűséges olvasói. A különbség annyi, hogy a vastag folyóiratot a berlini Művészeti Akadémia tartja fenn, amely viszont államilag finanszírozott „közjogi társaság", míg a *Lettre* egyre inkább a piacról igyekszik megélni. Ez utóbbi állítást akár múlt időbe is helyezhetnénk, minthogy a 2020–21-es pandémia több más kulturális intézménnyel együtt a nem támogatott folyóiratokat is az életveszély peremére sodorta. A szükséghelyzet egyúttal manifesztálta a két orgánum gyökeresen különböző státuszát. A vastag akadémiai folyóiratnak ugyanis automatikusan járt a Covid-segély, míg a sajtóterméknek számító, vagyis elvben árunak minősülő színes zsurnál nem számíthatott erre. Frank Berberich, a *Lettre* főszerkesztője most megelégelte a dolgot, és beperelte a *Sinn und Form*ot, azt állítva, hogy az „állami folyóiratként" megengedhetetlen versenyelőnyt

élvez az ő lapjával szemben. A berlini tartományi bíróság erre leállíttatta a *Sinn und Form* már nyomdakész számának megjelenését. A döntés jogilag szenzáció, politikailag még inkább az, hiszen a hivatalosan nem létező cenzúra szélsőséges formájára, a lapbetiltásra emlékeztet.

Én ebben a perpatvarban – amely több százezres napilapok és milliós virtuális felületek révén vált országos hírré – inkább Berberich álláspontját osztottam, pontosabban az ő szorongatott helyzetét méltányoltam a lebiztosított versenytárs fölényével szemben. Ugyanakkor nem tudtam elképzelni, miként teheti magáévá ezt az inkább érzelminek tűnő szempontot egy hűvös berlini bíróság. Mint német ügyekben laikus, Ilko-Sascha Kowalczuk történész barátomhoz fordultam felvilágosításért. Gyors válaszából megértettem a jogi hátteret: eszerint a Művészeti Akadémia ott követett el hibát, hogy működési szabályzatában nem tüntette fel folyóirat-kiadói tevékenységét. Márpedig a működési szabályzat, a statútum a német jogban szent és sérthetetlen, s ilyenformán a *Sinn und Form* mintegy illegálisan kerül az újságosstandokon a *Lettre* mellé – ha ugyan kerül oda még irodalmi sajtótermék egyáltalán. Merthogy a két szomszédvár harcában éppen ez a szomorú: végjátékkal van dolgunk, az irodalmi folyóirat, mint olyan, évtizedek óta a kihaló újságfajok vörös könyvében szerepel.

Néhány perccel az után, hogy barátom jogi kételyeimre megoldást talált, utóiratot küldött az alábbi kérdéssel: „Hallottad-e, hogy H.-nak leégett a háza?" A hír vérfagylalóan hatott rám. H. a hetvenes évek közepe óta barátom, irodalmi szövegeim német nyelvi változatának lektorálásában elsőként ő segített, s tette ezt az NDK-ban, amelynek titkosrendőrsége éber figyelemmel kísérte a működését. Lakása, a Prenzlauer Berg kerületi Paul-Robeson utcán, mondhatni, a Fal tövében helyezkedett el, s berlini útjaimon gyakran szálltam meg nála. Több mint negyven éve volt ez az otthona, két és fél szobás birodalma a lift nélküli, szép falépcsős házban, gazdag könyvtárral, amelynek javát a nyugat-berlini ismerősök által becsempészett művek alkották. Ez a ház égett le tehát Ilko barátom híre szerint, és én lázasan kerestem a friss berlini híreket és több újság online változatában rájuk is bukkantam. Eszerint csütörtökön este nyolc óra tájt ütött ki a tűz a padlástérben, száz tűzoltó egészen hajnali négy óráig oltotta, a harminc lakót azonnal evakuálták, mi több, három macskát is kimentettek az épületből. Áldozatok, sérültek nem voltak.

Első reflexként H.-t hívtam vezetékes telefonszámán, s csak miután hosszas csengetésre nem vette fel a kagylót, döbbentem rá, hogy ostobaságot műveltem. H. a negyedik emeleten lakik, közvetlenül a tetőtér alatt, nyilvánvaló, hogy az elsők között rohant le az utcára, mobilszámát viszont nem találtam. Végül közös ismerősünkhöz, P.-hez fordultam, aki azzal nyugtatott meg, hogy H. időben elhagyta a házat, ideiglenesen barátnője közeli lakásába költözött, igaz, csak azt vihette magával, „ami rajta volt, plusz a mobiltelefonját". Ezen azután őt magát is elértem, hangján éreztem a sokkhatást, és persze fogalma sem volt róla, mi lett vagy maradt meg otthonából. A tűzoltóság frissített jelentése szerint ez nem lehetett túl sok, mégpedig nem okvetlenül a tűzkár, hanem az oltás következményképpen. A veszélyeztetett helyszínre hatalmas mennyiségű vizet zúdítottak, s így ami nem

vált a lángok martalékává, az feltehetően tönkreázott. Hivatalos összefoglalás szerint az épület még sokáig lakhatatlan lesz. H. lakóháza tehát nem égett le, de ő maga immár több mint hetvenkét évesen elveszítette felnőtt életének színterét. Mi mehetett végbe abban a tetőtérben? Noha hivatalból a rendőrség is vizsgálódik, nem okvetlenül történt bűntény, akár egy véletlen rövidzárlat is okozhatta a szerencsétlenséget. Gyúlékony világban élünk, tőszomszédságunkban pusztító fegyverek egész városokat perzselnek hamuvá, bolygónk tűzveszélyes, földrengések, cunamik őrjöngenek, mintha az elemek felturbóznák az ember okozta rombolást.

Valaki feltette a német Facebookra Tarasz Sevcsenko (1814–1861) *Végrendelet* című híres versét, amelyben az ukránok szinte második himnuszukat csodálják: „Ha meghalok: tágas mezőn / vessétek az ágyam, / egy kurgánnak magasában, / édes Ukrajnámban, hol a füves messzeséget / véges-végig látom / és hallgatom, hogy a Dnyeper / mint zúg a lapályon. / Ha majd hallom, hogy özönöl / az ellenség vére, / ha majd ömlik Ukrajnából, / a tenger kékjébe, / akkor fel az égre szállok, / s a küszöbig, ott fent / hálát adni. Hanem addig / nem ismerek Istent." (Weöres Sándor fordítása.)

Valaki erre megjegyezte, hogy utálja az ilyen vérgőzös nacionalista szövegeket, mire irodalmárok és történészek védelmükbe vették Sevcsenkót, mondván, hogy az ukrán patriotizmus egy elnyomott nemzet azonosságtudatát tükrözi, amelynek a cári uralom alatt a nyelvét sem volt szabad használnia. Méltatlan dolog a „Kobzost", Ukrajna jobbágyfiúból nemzeti költővé emelkedett dalnokát mai mércével mérni. A 19. század elején, posztolt másvalaki, a romantikus hazafiság még nem ismerte a többértelműséget. Maga az ironikus Puskin is nagyorosz sovinizmusba hajlott, mihelyt Lengyelország került szóba, míg a lengyel Adam Mickiewicz Ázsiába sorolta a cári birodalmat. Ami pedig a vért illeti, ismertem be én magyar részről, Petőfi sem fejezte ki magát túl finoman, amikor azt jósolta, hogy az általa megálmodott forradalomban „saját vérük tavába fúlnak be / a szabadságnak ellenségei". Igaz, Lermontov már „furcsa szerelemmel" szerette hazáját, és nem átallotta „mosdatlan Oroszországnak", „urak és szolgák honának" nevezni. Heine még tovább ment. Egyfelől „ógermán rongynak" csúfolta a német zászlót, másfelől viszont honszerelmes meghatottság fogta el, amikor 1843-ban Párizsból jövet átlépte a porosz határt: „S legott a német gránicon / szívem verése gyorsult, / szememből is alkalmasint / egy kósza könny kicsordult." (Rónai Mihály András fordítása.)

Így folyt, csordogált a vita, amikor fent említett német történész barátom, Ilko-Sascha Kowaltschuk is tett valami megjegyzést a korai ukrán nemzettudat pozitív szerepéről. Mire egy addig a vitában részt nem vett Wolfgang nevű vagy álnevű figura ráförmedt: „Te csak menj vissza, Ilko, a te Ukrajnádba, mert neked Ukrajna közelebb áll a szívedhez, mint Németország." Ettől kezdve minden résztvevő a vélt vagy valós ukrán gyökerei miatt megtámadott Ilkót védte, s ez így is volt rendjén. Már-már jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy a németek még tudnak kulturáltan vitatkozni, amikor egyikük ekképpen rontott neki a támadónak: „Rohadt orosz troll." No, gondoltam, helyben vagyunk.

Hargitai Miklós

Észak, Dél, Kelet, Nyugat

Koppenhágába már október vége felé megérkezett a tél, és márciusig ott is maradt. Ebben arrafelé nincs semmi szokatlan: a város északon van, a nappalok rövidek, az idő többnyire borongós, és ha néhány pillanatra vagy mondjuk egy egész órára kisüt a nap, mindenki kiszalad a szabadba, hogy le ne maradjon a csodás égi jelenségről. A dánok a fény bűvöletében élnek. A függöny nélküli ablakokból annyit raknak a házakra, amennyit csak elbír a falszerkezet, a homlokzatokra, a kerítésekre és a kerti fákra fényfüzéreket aggatnak, az ablakokba lámpákat és gyertyákat tesznek – ezeknek kettős funkciójuk van: kívülről megkönnyítik a belátást, belülről meg azt az illúziót keltik, mintha odakint sütne a nap –, és december 21-én megünneplik, hogy hosszabbodni kezdtek a nappalok. Igazi dán specialitás esténként valamelyik külvárosi kertes övezetben, mondjuk Amagerben sétálgatni: a kivilágított otthonokban vacsorához készülődnek az emberek, az asztalokon kenyér, gyümölcs és nagy kancsóban valami gőzölgő ital, a könyvespolcot külön lámpa világítja meg, az ablakokon kiárad az utcára a fény és a nyugalom. És ez így megy hónapokon keresztül. Igazán kemény tél évtizedek óta nincs – mínusz egy-két fok előfordul, és ha fúj a szél, mint ahogy általában fúj, jóval hidegebbnek érezni, de a hó, ha esik, általában csak a házak árnyékában marad meg.

Dániában hagyományosan négy évszak van: rövid nyár – július elejétől augusztus közepéig –, hosszú tél és a nálunk megszokott időtartamú, de időben kissé eltolt ősz meg tavasz. Málagában ezzel szemben csupán két évszak váltakozik: novembertől februárig ősz van, utána meg nyár, egészen a következő novemberig, a kettő között legfeljebb egy-két hétnyi átmenettel. A két város úgy kerül (nem a valóságban, hanem itt, papíron) egymás mellé, hogy március elején családi ügyekből adódóan át kellett ruccannunk Málagából Koppenhágába néhány napra, és alkalmunk volt közvetlenül összehasonlítani a koppenhágai telet a málagai ősszel (vagy a tavaszt a nyárral, ahogy tetszik – mindenesetre a két, általunk megtapasztalt évszaknak semmi köze nem volt egymáshoz). Egy ilyen kirándulás, a fapados repülésnek hála, úgy történik, hogy az ember a málagai reptéren (20 fok, erős napsütés, viharos déli szél) felül a repülőre délután, aztán elnyomja az álom, és mire felébred, a gép már a koppenhágai (3 fok, északkeleti szél, és kora este is éjszakai sötétség) kifutón gurul. Kastrupról vezető nélküli metró visz be a városba, ahol az utcák úgyszólván néptelenek, de az ablakok világosak, és a messziről jött vendég nem érzi magát magányosnak, mert – bár ez szintén csupán illúzió – olyan érzés a lakásokba belesni, mintha bármelyik vacsorához terített asztalhoz odaülhetnénk. (Never, ahogy a művelt angol mondja: ha húsz éve Dániában élsz, dán barátaid akkor sem hívnak meg magukhoz.)

A dán főváros a tengerpartra épült, a koppenhágai repülőtér pedig annyira a parton van, hogy ha még egy kicsit kifelé tolnák, már a vízben lenne. És

ez még csak nem is a város legszéle, úgyhogy aki nem szeret metrózni, vagy nem tud megbirkózni azzal az akadállyal, hogy csak elektronikus jegy vásárolható egy alkalmazáson keresztül, az akár gyalogosan is besétálhat. A már említett Amager – tekintsük Koppenhága Zuglójának – nagyjából fél óra, a történelmi városmag plusz még egy fél: annyi, mintha valaki nálunk tömegközlekedéssel akarna eljutni Budáról Ferihegyre.

A márciusi tél azért részben már tavasz, skandináv kivitelben: esténként néha hullik egy kis hó, de nappal már érezni a nap erejét, ha éppen süt; az orgonákon pocakosra híznak a rügyek, a bokrok alján pedig szőnyegként terül szét a fehér hóvirág, a lila krókusz és a sárga téltemető. Minden sarkon virágokat árulnak – nem vágott virágot, hanem korán virágzó hagymás növényeket, leginkább jácintot, nárciszt és csillagvirágot (tulipánt valamiért alig látni). A dánok kiélvezik a tavaszt, akkor is, ha olyan, hogy nálunk még bőven télnek hívnák. Ha kiderül az ég, kiülnek a kertbe, kigombolják a mellükön a kabátot, a hátukat nekitámasztják a falnak, és újságot olvasnak napszemüvegben; elolvasnak minden sort, a világpolitikától az utánpótlássportig, és két cikk közben kortyolnak egyet-egyet a kerti asztalra tett kávéból, csak hogy minél később kelljen bemenni.

Málagában a fényt nem kell keresni, mert úgyis megtalál. Inkább az árnyékot keresgéled, amikor hazafelé jössz a partról: direkt úgy választod meg az útvonalat márciusban is, hogy a fák árnyékában haladhass. Az ablakokon fölösleges benézni. Egyrészt a fejmagasságnál jóval magasabban vannak, másrészt legalább az alsó harmadukat matt fólia takarja; előtte sűrű függöny, és a biztonság kedvéért még ott van a leeresztett redőny. A katolikus spanyol ember nem olyan, mint a puritán dán: nem mások előtt éli a magánéletét – keveset van otthon, de azt a kevés időt nem szívesen osztja meg mással.

A pálmafákról már levágták a tavalyi, elszáradt leveleket, a papagájfészkekkel együtt, de a madarak ettől nem zavartatják magukat: még el sem ment a darus kocsi, máris kezdik építeni az új gyerekszobát. A pálmák alatt a kerti medencénkbe beköltözött egy vadkacsapár. A medencéket itt nem engedik le télire – minek, ha úgysincs tél –, hetenként jön valaki, aki tisztogatja, de amúgy nem használja senki október óta, csak a kacsák. Valahol a közelben fészkelhetnek valamelyik öreg fán, de a fiókákat még nem láttuk – jobb is, ha rejtegetik őket, mert rengeteg a sirály, az pedig olyan, hogy a gilisztától a galambig bármit fölkap és lenyel, amit talál, nem válogat. A kacsák békésen fürdőznek a klóros vízben, fentről, az erkélyről nézve remekül mutatnak a medence kék háttere előtt. A házban lakó gyerekek esténként kenyérhéjat visznek nekik – csak olyankor engedik ki őket a spanyol szülők, mert előtte túl erős a napsugárzás.

A benalmádenai templomhoz meredek út visz fel a házunktól. A fügefák még levéltelenül, pőrén állnak a domboldalban, de a rügyek az ágvégeken kipattantak már, és lent a földön, mintha valaki sárga legókockákat öntött volna szét egy zöld szőnyegen, virágzik minden. A tavaszi esők már elmúltak: most van az a pillanat, amikor a zivatar után kivirágzik a sivatag. A meghatározó növény a lóhere: ugyanolyan, mint otthon, de csak a levele – a hosszú nyélen lógó, tölcsér alakú virágait mintha a mi kankalinunktól kérte volna

kölcsön. Furcsa, mert amúgy a lóhere a pillangós virágúak közé tartozik, ez a sárga tölcsér meg minden, csak nem pillangós. És sárga virágok lógnak az összes szúrós, mérgező, fűrészes levelű cserjén is: keserű illatuk hatékonyabban védi őket bármilyen kerítésnél. A bokrok alatt nyulak szaladgálnak, egyenként harapdálják ki a fűszálakat az állítólag szintén toxikus spanyol lóhere közül. A virágok fölött pillangók libegnek a szélben, a terméskőből rakott kerítések rései között pedig gekkók leskelődnek. Virágzik a mangó, a citrom, a narancs – miközben a tavalyi gyümölcsök egy része is a fákon van még –, az ég kék, a tenger egyszerre szürke és arany, a távolban Gibraltár sziklái és Afrika partjai ködlenek.

A tengerpart már benépesült, de az úri közönség egyelőre csak napozik, fürdőzőt még alig látni. A parti út mentén sorra nyitnak ki a boltok és a vendéglők. Itt nem emelkedtek az árak. Spanyolországban az egyik legalacsonyabb az infláció az egész EU-ban, ugyanannyiért lehet szobát foglalni most is, mint tavaly. Minden panziónak és szállodának törzsvendégei vannak. Aki egyszer járt erre, az többnyire visszatér.

A templom vasárnaponként megtelik: nagyböjt van, a húsvéti készülődés ideje. Csak egy mise van, a papra így is több település jut. Európában a katolikus klérus kiveszőben van, ott is, ahol a hit egyébként még él. Hogy mit fog csinálni a nyáj pásztorok nélkül, az rejtély. Az idős pap haja őszes, göndör, az arca olyan sötét, mintha Dél-Amerikából érkezett volna (könnyen lehet, hogy tényleg onnan jött, virágzik a transzkontinentális papimport, és a legtöbb dél-amerikai ország spanyol ajkú). Derűs, barátságos ember. Az úrfelmutatás előtt maga köré hívja a gyerekeket; csak az elsőáldozókat, de így is alig férnek el az oltár körül. Aztán a gyerekek kimennek a padsorok közé, és a felnőttek megölelgetik mindet, miközben szól a gitár, és a kórus énekel. Ez valami befogadási szertartás lehet, otthon még nem találkoztunk vele, de nagyon megindító. Mi nem veszünk részt benne. Nem törődnek velünk: a spanyol mise forgatagában könnyű egyedül maradni a saját gondolatainkkal.

A koppenhágai templom, a Simon Péterről elnevezett, bizonyos szempontból a másik véglet. Ahogy belépünk, a templomszolga – jól öltözött idősebb hölgy – azonnal hozzánk lép egy zsoltároskönyvvel, hogy be tudjunk kapcsolódni az énekbe. A lelkész és a segédlelkész, mint két tojás, magasak, eltökélt arcúak, a nyakuk körül fehér, ünnepi körgallér, spanyol grófok is lehetnének, de középkorú dán nő mindkettő. Búg az orgona, remegnek a templomablakok, teli torokból énekel a nép, a padon támaszkodó kezünk is érzi a hangokat. A dán evangélikus egyházban nincs munkaerőhiány, ellenben hívőhiány van: elszórtan ül a templomban a vasárnapi istentisztelet közönsége, de ha összeterelnék őket, egyetlen padban elférne mind.

Hazafelé két órát késik a gép, hajnali kettőkor érkezünk. Meleg van – Koppenhágában talán majd májusban lesz hasonló –, fúj a szél, a levegőben tengeri pára, virágillat és kutyaszag száll. Itthon vagyunk. Itthon? Azt mondják, akinek két otthona van, az sehol sincs igazán otthon. Akinek meg három (mert az ember, ha szerencsés, a gyerekénél is otthon lehet), arról már nem is mondanak semmit.

Parászka Boróka

Ellen-Erdély

Azt hittem, hangosabb tiltakozás, elégedetlenség lesz Erdélyben, amikor bejelentették, hogy Orbán János Dénes lesz az idei Kossuth-díjas. Számos vita volt a személye körül, mint ahogy a magyar állami díjak körül is. Sokszor lehetett olvasni az elmúlt években, hogy fontos erdélyi alkotókat mellőznek, mintha Erdély nem lenne rajta a kulturális térképen. Másokat pedig érdemtelenül kiemel a politika, bábként használ az erdélyi kultúrával szemben is. Orbán János Dénes ilyen, jól fizetett politikai báb. Régóta kényelmetlenné, vállalhatatlanná vált, sok-sok kritikát lehetett olvasni mindarról, amit a magyar közéletben betölt.

Most mégis, a Kossuth-díj kapcsán mélységesen mély csend honolt.

Talán már nincs értelme a vitáknak, mindenki belátta itt is, hogy ezek a díjak, ez a kultúrpolitika csak hatalmi megfontolások mentén működik. Tiltakozni éppoly értelmetlen ellene, mint amennyire értelmetlen komolyan venni, egyáltalán foglalkozni vele. Kialakult egy párhuzamos világ. Egy, amiben élünk, és az, ami a fejünk fölött zavarosan kavarog.

Orbán János Dénes évtizedek óta nem alkot, nem jelennek meg művei (legutóbbi penetráns székely vicceket tartalmazó gyűjteményes kötete nehezen nevezhető műnek). Tényleg láthatatlan az erdélyi horizonton.

Vele ellentétben viszont nagy vihart kavart és egészen elképesztő érdeklődést váltott ki Visky András *Kitelepítés* című könyve. Erdélyben és Magyarországon egyaránt – erre alig van példa. Gondos kiadói munka a megjelenés, a Jelenkor gondozta. Ugyanaz a Jelenkor, amely Selyem Zsuzsa és Tompa Andrea köteteit kiadta. Mire éreztek rá a kiadóban? Hogy az erdélyiség új perspektívája tényleg fontos és korszerű, horribile dictu népszerű lehet egy olyan korban, amelyben az erdélyiséggel minden lehetséges regiszterben, módon visszaéltek? Vagy egyszerűen csak jó kortárs magyar irodalmat kerestek és találtak a kiadói profilba, és ezeket pont itt találták meg? Hasonlóan nagy siker volt Vida Gábor legújabb kötete, az *Ahol az ő lelke* és az *Egy dadogás története*. Láng Zsolt *Bolyai* című regényére is jelentős figyelem irányult.

Próbálom elképzelni azt az olvasógenerációt, amely ezeken a regényeken nevelkedett, és abban a rezsimben él, amelyben Orbán János Dénes a Kossuth-díjas.

Két alkotó van, aki nem csak alkotóként aktív, de közéleti vitákban is egyértelműen részt vesz: Tompa Andrea és Selyem Zsuzsa. Mondhatnánk, hogy ez alkotói habitus kérdése, ki az, aki bírja a közviták hangnemét, atmoszféráját, az ezekkel járó energiaveszteséget. És aki vállalja, hogy közéleti szerepvállalásai esetleg visszavetülnek, ha csak rövid időre is, a művekre. Kockáztat, mindenképp. De azt hiszem, többről van szó. Egy-egy regényvilág, prózai mű bizonyos problémákat vethet fel, leszűkíti a perspektívát. Ezek

a rezsimek, amelyekben élünk, és az, amelyben ma a magyar irodalom is kénytelen túlélésre berendezkedni, sokkal több regiszterben, szinten, részletben gyakorolnak hatalmat. Permanensen vannak jelen az életünkben, a magán- és közéletben egyaránt. Erre a permanens hatalmi túlkapásra csak permanens reakciókkal, folyamatos válaszokkal lehet reagálni. Hacsak nem akarjuk, hogy megadja magát a demokratikus közösség a kifárasztásnak. Tompa is, Selyem is ezt értette meg, ezzel megy szembe. Akkor, amikor a demokratikus létmód, a hétköznapok demokratizmusa is kérdéses, alig ismert életforma, akkor a hasonló példák felbecsülhetetlenek, nélkülözhetetlenek.

Tulajdonképpen Orbán János Dénes Kossuth-díjával is ez történt: célba ért a kifárasztás. Már mindenki egyértelműnek, tudottnak véli, mi az, amit itt látunk. A legprimitívebb kulturális korrupció minősített esetét. És valóban az, ha végignézzük, hogyan vált díjazott költőnk reményteljes, körülrajongott kolozsvári pályakezdőből vendéglátóipari vállalkozóvá, hogyan szerzett meg irodalmi pályázatokat, támogatásokat, hogy azokat üzleti alapon befektesse – irodalomtól és kultúrától távol eső területeken. Hogyan szolgált ki egyre alantasabb politikai felkéréseket, vált egyszerű propagandistává, politikai janicsárra. Ez a legkínosabb és tényleg a legostobább történet, amivel a mai közéletben találkozni lehet, jó ízlésű ember nem fordít rá figyelmet.

De túl ezen ott van az a dráma, ami a magyar kultúrában Erdéllyel kapcsolatban történt. A sematizáló nacionalizmus kisajátítása áll az egyik oldalon. A másik oldalon pedig az ellenkultúra, ami megpróbálja a legváltozatosabb műfajokban, nyelven megmutatni, megszólítani az eltagadott, elrejtett és meghamisított Erdélyt.

Nem tudom, hogy ez a sokarcú Erdély, amely teljesen ellenáll a nemzetállami politikának, a jelenlegi kurzusnak, tényleg, sokak számára látható-e. Összeáll-e a kép azoknak, akik Vida Gábortól Tompa Andreán át Selyem Zsuzsáig végigolvassák a mai (erdélyi) irodalmat. Azt sem tudom, hogy ha végigolvassák, és össze is áll ez a kép, elég erős-e ahhoz, hogy fölülírja a hatalmi kontrollal meghatározott mindennapokat. Azokat a napokat, amelyekben fulladozni kényszerülünk.

Március 15-én kiemelt ünnepségek voltak Erdély-szerte. Külön ünnepelt az RMDSZ Csíkszeredában, külön díszmeghívottként szónokolt a magyar igazságügyi miniszter és pénzügyminiszter Sepsiszentgyörgyön és Kolozsváron. Váratlan módon a politikai törésvonalak is láthatóvá váltak. Sepsiszentgyörgyön és Kolozsváron hullámzott a brüsszelezés, ömlöttek a magyar nacionalizmus megszokott panelei. Csíkszeredában volt némi igyekezet a saját tartalom megfogalmazására, képviseletére. Elég nehezen ment, hasonló gesztus politikai szinten régóta nem történt. Talán megérett a Kelemen Hunor által vezetett RMDSZ-ben is, hogy nem vezet jóra a magyar kormány iránti teljes meg- és odaadás. Vagy taktikáztak: megadták a császári küldötteknek is, ami a császári küldötteké, és közben azért volt egy lélegzetnyi saját Erdély is. Bár egy villanás erejéig.

Már ha van erre esély. Az elmúlt években annyira egyszólamúvá vált az (erdélyi) magyar közbeszéd, annyira sematikussá, olyannyira rátelepedett minden témára a propaganda, hogy nehéz ebből visszatáncolni.

Annak a kortárs magyar irodalomnak, mely a hatalom ellenére hozott létre jelentős prózai alkotásokat, most nő meg a jelentősége. Ezekben a regényekben van elég erős példa ahhoz, hogy lehet a hatalom által leuralt témákról úgy beszélni, hogy az ne a fennálló rendet, hanem a történelmi valóságérzetet erősítse. Szép csendben, ez a kortárs irodalom visszavette a Trianonról való beszédet, árnyalta a nemzetről szóló retorikát, nagyon fontos példákat hozott arra, mi az önkényuralom, és hányfajta szerep követhető az önkényuralmi rendszerekben. Be fognak ezek a szövegek társadalmilag is érni.

Mint ahogy az is látható, mennyire nem működik a kisajátítás. Orbán János Dénes, Demeter Szilárd és a többi, Magyarországon kevésbé ismert kultúrnyüzsgő abból a széles körben elterjedt közhelyből indult ki, hogy a nemzeti kultúra leegyszerűsíthető, popularizálható és politikailag tetszőleges módon felhasználható. Így jutunk el a székely vicceket tartalmazó Kossuth-díjas gyűjteményig. Minden hamis ebben a történetben, nem csak a székely márkanév, aminek semmi köze nincs semmihez, ami székelyföldi. De a népszerűség ígérete is. Az emberek az elmúlt hónapokban nem a viccgyűjteményért álltak sorban, hanem Visky kötetéért. Valószínűleg azzal a reménnyel, hogy a *Kitelepítés* című regényből megtanulnak a leglehetetlenebb és legmegfosztottabb helyzetekben is szabadon és méltósággal élni.

Néhány nappal az állami díjak átadása és a március 15-i szónoklatok után botrány tört ki a kolozsvári magyar színház körül. Az évtizedek óta rajongva tisztelt direktor, Tompa Gábor antiszemita álhír- és összeesküvés-elmélet terjesztő előadót, Drábik Jánost hívta meg színházi fellépésre. Abba a színházba, amelynek jellegét, jelentőségét a *Kitelepítés* szerzője, Visky András dramaturgként alapvetően meghatározta. Nem csak azért döntött így a színházigazgató, mert ő is a trumpiánus propaganda odaadó híve és terjesztője. Hanem azért is, mert a hitelét vesztő alkotó hosszú ideje programszerűen, pontos érdekkalkulus mentén sodródik jobbra, szélsőjobbra. És valószínűleg tesz arra, amit egykori dramaturgja ír, alkot és képvisel – mondjuk a *Kitelepítés*ben.

Érzékenyen reagáltak az ügyre a kolozsváriak, egyik tiltakozás a másikat követte. Pedig tényleg nagy tétjük van ezeknek a megszólalásoknak: a legnagyobb presztízsű, leginkább támogatott erdélyi magyar kulturális intézményt érte a tömeges kritika. Ha úgy tetszik, közkincset.

De úgy látszik, van hozzá akarat, hogy ez a közkincs hiteles kulturális intézmény maradjon. Orbán János Dénes messze van, a mellére tűzött Kossuth-díj nem befolyásolja senkinek az életét Erdélyben. Ami a kolozsvári színházban folyik, az viszont igen. Itt konkrét célja, iránya lehet a politikai cselekvésnek.

Hübrisz persze azt gondolni, hogy a magyar kulturális élet leuralása, a képmutató magyarországi díjak, amelyeknek kedvezményezettjei erdélyiek, nem fognak kárt okozni Erdélyben. Abban bíznak, hogy arra jutunk, ez nem a mi felelősségünk, és beletörődünk a megváltoztathatatlanba. Hogy úgy tehetünk Erdélyben, hogy ez nem a mi felelősségünk, és beletörődünk abba, hogy nincs rá hatásunk. Megmarad ez a korszak annak, ami. Orbán János Dénes, Demeter Szilárd és a többi erdélyi kijáró, megszerző ember korszakának. A magyar önkény erdélyiek segédletével épült ki és vált elviselhetetlenné.

De kárt fog okozni, már nagyon sok kárt okozott. Vigaszt a tudat adhat, hogy van ellen-Erdély, van ellenállás. Nagyon tanulságos, hogy mindez merre halad. Sikerül-e mindezt megmutatni túl a könyvbemutatók közönségén. Hallhatók-e ezek a hangok azokban a vitákban, amelyeket eddig elfojtott vagy leuralt a hatalom. Minél koncentráltabb és elszántabb a politikai önkény, annál világosabb: emberhiánnyal, témahiánnyal küzd. Ma már nincs más, mint a hatalom akarása. Ezzel szemben egyre színesebb, többszólamúbb az ellenkultúra. Egyre több ember egyre több mondanivalóval egyre elszántabban szólal meg. Biztatóbb ez a hideg március a vártnál. A kérdés csak az, hogy ez a kulturális többszólamúság tényleg együtt hallható-e. Belátható-e a nagykép? Most látszik csak igazán, mekkora tétje van annak, hogy minél átfogóbban kövesse az ember az eseményeket, a megszólalásokat, a publikációkat. Ami a tönkretett sajtó és könyvkiadás korában jelentős teljesítmény. Farkasszemet néz most egymással az információtól, oktatástól, tájékozódástól megfosztani akaró hatalom és a bátor ember, aki tudja például, mi a kortárs erdélyi regény. És milyen a kortárs regényben az életünk.

Végel László

Ki lesz a nemzetáruló?

A Netflixnek hála végignéztem Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regényének Edward Berger rendezte filmváltozatát. A külföldi filmek kategóriájában Oscar-díjra jelölt film az ukrajnai háború árnyékában valahogy külön időszerűnek tűnik. Először is azon döbbentem meg, hogy mennyit változott a háborús világ. Remarque naplószerű regénye szerint – a film is ezt ábrázolja – a nyugati front négy éven át szinte egy métert sem mozdult, viszont több millió katona lelte halálát a véráztatta lövészárkokban. A lelkes német önkéntesek sem jutottak el Párizsig, miként a hadvezetőség ígérte, hanem minden illúziójukat vesztve életüket vesztették a fronton.

Manapság változott a háborúk jellege. Az ukrajnai orosz agresszió tanúsága szerint a háborúk sokkal kegyetlenebbek, hiszen nemcsak a lövészárkokban folynak, hanem elsősorban a civil lakosság ellen. Az orosz katonai stratégia a városok, a lakóházak, a színházak, az iskolák és az egyetemek romba döntését célozza. Azt nem tudom, hogy az orosz irodalomban mikor születik meg egy regény az ukrajnai orosz agresszióról és a „nácitlanításról", de merem remélni, hogy egyszer megszületik, mint ahogy a jugoszláviai háborúról a sok szentimentális háborús limonádé mellett születtek remekművek, mint például Miljenko Jergović *Szarajevói Marlboro* vagy pedig Darko Cvijetić *Schindler liftje*, amelyekben fontos szerepe van a civilek elleni hadműveleteknek, hiszen ebben a háborúban nagyon ritkán ütköztek meg a fronton a katonák, inkább a civil lakosságot kínozták és gyilkolták. Több mint két

évtized múltán a szerb irodalomban Rade Radovanović megírta regényét a koszovói eseményekről, azonban a szerző *Hahota az akasztófa alatt* című, ugyancsak naplószerű dokumentumregénye félig-meddig szamizdatnak számít, mert a szerbiai társadalom nem szándékozik tudomást venni róla.

Az Edward Berger rendezte *Nyugaton a helyzet változatlan* című film a regényhez viszonyítva új motívummal gazdagodott: a háború végére koncentráló film rendezője részletesen bemutatta a béketárgyalásokat. A „német perspektívából" készült filmben ugyanis az agresszor, vagyis Németország, jogosan kemény büntetésben részesül. Hogy a versailles-i béke mennyire volt igazságos, arról lehet vitatkozni, de az agresszor büntetése semmiképpen sem lehet vitatéma. Így történt mindkét világháborúban.

Az új európai, vagyis az ukrajnai háborúban azonban felmerül egy új mozzanat. Mindenki békét akar, de ezúttal kimondva vagy kimondatlanul, az áldozat lakol, a béke az agresszort jutalmazza. Ezt sugallják azok a javaslatok, amelyek a béketárgyalások feltételéül nem azt szabják meg, hogy az agresszor vonuljon ki a megszállt ukrajnai területekről. Egyesek ezt reálpolitikának, mások pedig az orosz birodalmi terjeszkedés elismerésének nevezik, de bárhogy is nevezzük, mindenképpen új erkölcsi normák elismerését jelenti, amelyek igazolása nemcsak ebben a háborúban lesz érvényes, hanem a békében is. Ne lepődjünk meg, ha mindezek után a mindennapi életünk egyre durvább lesz, amelyben az erősebb mindent visz.

Közvetve erről szólnak a jelenlegi koszovói „béketárgyalások", amelyek begyűrűznek a Đinđić-gyilkosságról folyó eszmecserébe is. Húsz évvel ezelőtt, 2003. március 12-én gyilkolták meg Szerbia akkori kormányfőjét. A gyilkosság végrehajtói ugyan börtönbe kerültek, ám a gyilkosság eszmei szerzői, politikai háttere mind a mai napig ismeretlen.

A gyilkosságot megelőző napok és hetek baljósak voltak. Előzőleg történt egy merényletkísérlet, de a munkatársai szerint Đinđić nem vette komolyan a fenyegetést. Meglehet, hogy ez igaz, Đinđićnek valóban voltak illúziói Szerbiáról, bár azok nem voltak megalapozottak, hiszen a közvélemény-kutatások népszerűségi listáján igencsak rosszul szerepelt, a közvélemény egy része pedig démonizálta személyét. A rendszerváltás hőse Jugoszlávia államfője, a hadsereg főparancsnoka, a nacionalista Vojislav Koštunica volt, aki korrupcióval, a hatalommal való visszaéléssel vádolta Đinđićet, továbbá kifogásolta, hogy a szerb kormány kiszolgáltatta Slobodan Miloševićet a hágai bíróságnak. A napi politikában ennél is továbbment. A titkosrendőrség tagjai teljes harci felkészültségben demonstráltak Đinđić ellen, amit Koštunica támogatott. Ha az orvosok fehér köpenyben vonulnak fel, akkor miért ne demonstrálnának a titkosrendőri egységek gépfegyverekkel és harckocsikkal, tette fel a kérdést az államfő. Mi történne, ha a vörössapkások megrohamoznák a kormányépületet, kérdezte Đinđić a kormányülésen a belügyminisztert. Nem áll rendelkezésünkre fegyveres erő, amely megvédene bennünket, hangzott a válasz.

Koštunica és Đinđić között a világnézeti különbség feloldhatatlan volt. 1992-ben Koštunica azért vált ki a Demokrata Pártból, mert nem eléggé nemzeti, ezért megalapította a Szerbiai Demokrata Pártot. Szembekerült

egymással a két párt, habár látszólag csak egy szóról van szó. Valójában akörül folyt a vita, hogy ki a nemzeti, és ki a nemzetietlen.

2000 októberében megbukott Milošević, 2001-ben felbomlott az ellenzék, anélkül, hogy elvégezte volna feladatát. Koštunica miniszterei 2001-ben kiléptek a Đinđić-kormányból. Đinđić EU-párti maradt, Koštunica EU-szkeptikus. Ez cseppet sem váratlan, hiszen 2000 őszén az újvidéki Szabadság téren és szerte az országban a tömeg nagyobbik része akkor tapsolt és éljenzett, amikor a szónokok a nemzetről beszéltek, a kisebbik csoport hívószava pedig a demokrácia volt. Milošević bukásának éjszakáján a naplómba (*Időírás, időközben, I.*) feljegyeztem, hogy „újra győzött a nacionalizmus". Đinđićnek az a hálátlan szerep jutott osztályrészül, hogy eltakarítsa a Milošević-örökséget, és időnként keserves kompromisszumok árán (ő vezette be az iskolákban a hittanórákat), de ezzel párhuzamosan fékezze a győztes nacionalistákat is. A hálátlan szerep vállalása keverte gyanúba, hogy nem elég nemzeti. A vád cseppet sem volt jogos. A fiatal, 68-as eszmékkel barátkozó anarchista Zoran Đinđić néhány év múltán baloldali maradt, de liberális eszméket vallott, majd a Demokrata Pártot a szociáldemokrácia felé fordította, ám a koszovói helyzet a kormányfő Đinđićet a nemzeti oldalra terelte. Meggyőződése volt, hogy Koszovó Szerbia integráns része, ezért a halála előtt levelet írt a nyugati államfőkhöz, amelyben Koszovó helyzetének tisztázását követelte. Abban reménykedett, hogy a Nyugat nem bünteti a demokratikus Szerbiát. A nyugati politikusok azonban nem vették komolyan.

Meggyilkolása után csoda történt Szerbiában. Utolsó útjára több százezres tömeg kísérte ki, s a népszerűtlen Đinđicből egyik napról a másikra szerbiai legenda lett. Mintha a tömegek 2003 tavaszán megsejtették volna, hogy az illúziók több évtizedre odavesztek. Egy dolog azonban az illúzió, és egy dolog a társadalom valóságos politikai elkötelezettsége. A Đinđić vezette Demokrata Párt rövidesen felmorzsolódott, a közélethez alkalmazkodva eszmei arcélét vesztett párt lett. Koszovó is – az EU is. Ez volt a demokrata szlogen, ami kevésnek bizonyult. Nem kellett egy évtized sem, hogy a szabad választásokon visszatérjenek azok a politikusok, akik ellen 2000 októberében Belgrádban félmilliós tömeg tüntetett. Aleksandar Vučić a hihetetlen népszerűségre szert tevő Milošević-nél és Koštunicánál is népszerűbb egykori szélsőjobb politikus, aki a Đinđić-legenda lerombolásán fáradozva letépte a Đinđić sugárút tábláját, és helyette a háborús bűnös Radko Mladić utcanévtáblát szögezte a falra, több mint tízéves tétovázás után Koszovó státusának ügyében szembesülni kényszerült a Milošević-féle örökséggel, a šešelji narratívával és Đinđić legendájával.

Mindeddig ügyes kötéltáncos módjára egyiket sem tagadta meg, és sikeresen egyensúlyozott a konfliktusokból kompromisszumokba és vice versa vezető úton, de ezúttal az Európai Unió és az USA részben az ukrajnai háború kontextusában választ elé kényszerítette. A francia–német tervezet ugyan *de jure* nem kötelezi Koszovó függetlenségének elismerését, azonban *de facto* ezt helyezi kilátásba.

A puha rendezési terv egérutat biztosít Vučićnak, aki bizonyos feltételekkel, mármint azzal, hogy Koszovó nem lehet tagja az ENSZ-nek, elfogadta

a tervezetet, mire szembesült a Đinđić-paradoxonnal. Most ő keveredett a nemzetárulás gyanújába. Az eddig általa is pártfogolt, egyre nagyobb befolyásra szert tevő Putyin-párti szélsőjobb egyre hangosabban nevezi nemzetárulónak Vučić államelnököt. A közhangulat is változott. Putyin az EU-nál is népszerűbb.

A nyugati politikusok remélik, hogy arra, amire a demokrata, de népszerűtlen Đinđić nem volt képes, képes lesz az autokrata, de rendkívül népszerű Aleksandar Vučić, aki máris meghirdette a Népi Mozgalom az Államért nevű mozgalom megalakítását. Bejelentette, hogy az elkövetkező időszakban az ország minden pontjára ellátogat. A mozgalom, állítja, nem kizárólagosan nemzeti jellegű, a Szerb Haladó Párt mellett részesei lehetnek mindazok a pártok, amelyek Szerbia érdekeit tartják szem előtt. A pártok mellett bekapcsolódhatnak a civilek, köztük az értelmiségiek és a munkások is. Az elnök meghirdette, hogy mozgalma sosem ismeri el a független Koszovót, tárgyalni kell, de ő sosem ír alá olyan papírt, amely elismeri a független Koszovót. Folytatódik tehát a hosszú iszapbirkózás. Azt senki sem meri megjósolni, hogyan végződik a több mint száz éve tartó Koszovó-konfliktus. Lehetséges-e úgy elismerni Koszovó függetlenségét, hogy az a szerb nemzet előtt titokban maradjon? Egyedül csak az biztos, hogy növekedett a szerbiai paradoxonok száma, hiszen éppen azok ellenzik legharciasabban a független Koszovó elismerését, akik üdvözlik a Krím és Donbász elcsatolását Ukrajnától.

Czene Márta: Már alszik

Majtényi László

Két tavaszi és közéleti bagatell

A magyar állam elhülyült, esetleg elvetemült – törvény születik a magyar életmód bejelentéses védelméről!

Február 28-án az igazságügyi miniszter benyújtotta „A panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról szóló törvénytervezetet”.[1]

Az erkölcsi és az intellektuális hanyatlás gyakorta kézen fogva jár. A magyar állam morálisan hanyatlik, erre példák hosszú sora hozható fel, és ezen túl folyamatosan hülyül is. Erről a fenti törvény idiómáit olvasva újfent megbizonyosodhatunk. Ezen ne csodálkozzunk, elég, ha Széchenyit hívjuk segítségül: „…ha az emberek, részint ösztönből, részint észszerű okoknál fogva az abszolút kormányformát kárhoztatják, ez legtávolabbról sem ellenszenvből történik, hanem azon természetes okból, mivel az önkény, mint a tapasztalás bizonyítja, rendesen karöltve jár az ostobasággal.”[2]

A mondott törvény szerint az a munkahely, amely legalább ötven személyt foglalkoztatásra irányuló jogviszony keretében dolgoztat, belső visszaélés-bejelentési rendszert köteles létrehozni.

Nézzük, miről van szó! A hosszú törvényben részletezett, egyelőre csak nem kötelezően bejelenthető kihágások közül talán a harmadik fejezetben tárgyaltak, vagyis ezek a legképtelenebbek:

1. „(A)zon tény kétségbe vonására irányuló tevékenység, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

Kezdjük ott, hogy a „kétségbe vonására irányuló tevékenység” önmagában is zagyvaság. Ha a mondat értelmét megtalálnánk, akkor azzal a problémával szembesülünk, hogy olyan rasszista megnyilvánulással – mivel a rasszisták nem így és nem erről beszélnek – soha senki nem találkozott, amely azt állította volna, hogy a romák nem államalkotó tényezők. A rasszista nem alkotmányjogi absztrakciókat tagad, hanem pl. a cigányok fegyelmezését, a cigánybűnözés felszámolását követeli, és ha emiatt feljelentik a visszaélés-bejelentési rendszerben, joggal mondhatja, hogy ő nem vonta kétségbe, hogy a romák államalkotó tényezők. *Tegyük hozzá, hogyha a demokrata az ebédszünetben előítéletes megjegyzést hall, nem feljelent, hanem vitatkozik.*

2. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásában hivatkozott, a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra uralma alatt elkövetett bűnök alól felmentő, továbbá e bűnöket, valamint az Alaptörvény U) cikkében foglalt bűnöket kicsinyítő módszeres tevékenység tilalmát vajon nem sérti-e, ha a kíváncsi munkatárs meghallgat egy akadémiai konferencián

[1] (T/3089).
[2] Széchenyi István: Ein Blick auf den anonymen „Rückblick”.

vagy valahol a médiában egy marxista előadást, és ezt a munkahelyi kávészünet idején szóba hozza. Tegyük hozzá, hogyha a demokrata a kávészünetben önkényuralmi megjegyzést hall, nem feljelent, hanem vitatkozik.

3. Ha valamely munkatárs az Alaptörvény I) cikke szerinti nemzeti jelképeink tiszteletének és használatának akadályozására irányuló cselekményt észlel, bejelentést tehet; avagy Švejk, a derék katona kalandjai a NER-Magyarországon.

Éppen Švejk is lehet ilyen munkatárs, aki egyébként is élénken érdeklődött a magyarok iránt. Ha az EU polgáraként Magyarországon élne, biztosan betérne valamelyik nemzeti-túlbuzgó ember kocsmájába, ahol nyomatként vagy fali díszként a Nemzeti Hitvallás mellett éppen ott lógna a magyar címer. Ha pedig Švejk ezt észreveszi és, „50 személyt foglalkoztatásra irányuló jogviszony keretében" működne valahol, akkor munkahelyén, kollégáit, harsányan térdét csapkodva, bizonyosan tájékoztatná arról, hogy a magyar címert és a nemzeti hitvallást is leszarták a legyek. Ez pedig bizonyosan „a nemzeti jelképeink tiszteletének akadályozására irányuló cselekmény" lenne. *Tegyük hozzá, hogy a normális ember, ha az ebédszünetben Švejk-történeteket hall, nem feljelent, hanem nevet.*

4. A törvény nem viccel, bejelentést tehetünk abban az esetben is, ha az Alaptörvény L) cikkével és az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdésével védett… házasság és család alkotmányjogilag elismert szerepe, a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelem és gondoskodás, valamint születési nemének megfelelő önazonossághoz való jogának kétségbe vonását észleljük a munkahelyünkön.

Az Alaptörvény hatályos szövege szerint: „Magyarország védi a házasság intézményét, mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi."

Mármost felhívnánk Varga Judit igazságügyi miniszter, a törvényírók, továbbá a magyar életmód papjai és papnői figyelmét arra, hogy az egész civilizált világban a háborítatlan magánélet egyike a legfontosabb alkotmányos értékeknek. Továbbá, nem túlzunk, a magyarok milliói másként élnek, mint amire az Alaptörvény szövege és a munkahelyi feljelentésre buzdító törvény unszolja őket. A magyarok tömegei nem házasságban élnek, reméljük, boldogan, és nem is a család alaptörvényben leszűkített fogalmáról beszélnek, ha éppen saját családjukról szólnak. Ráadásul rengetegen anyakönyvvezetői jóváhagyás nélkül élik családi életüket. Továbbá előfordul, hogy egyesek abban a hiszemben élnek, hogyha a nagyszülőként nevelik az unokáikat, az is család. Most, kéretik ne ájuljanak el, azonos nemű párok is élnek talán százezrével, ó borzalom, közös háztartásban, akiket ezért nem illendő fel-/bejelenteni. *Tegyük hozzá, hogyha a normális ember az ebédszünetben kisírt szemű munkatársától azt hallja, hogy elege van a házastársából, ezért otthagyta, őt nem feljelenti, hanem megvigasztalja. Ha pedig férfi kollégája újságolja, hogy barátjá-*

val végre összeköltözött, ehhez örömmel gratulál ahelyett, hogy feljelentő bejelentést fogalmazna.

Hogy a nemzeti újbeszélben a gyerekek születési nemének csizmája hogy kerül a munkahelyi asztalra, önmagában is rejtély. Azt azért leszögezzük, hogy azon túl, hogy értelmezhetetlen, mind között ez a legalávalóbb bejelentésfelkínálás. Arról van szó, hogy a munkáltatónál bejelenthetjük, ha azt észleljük, hogy a még csak nem is gyereknevelésre szakosodott munkahelyünkön, nem tudjuk, miként, észlelnénk, hogy a gyerek születési nemének megfelelő önazonossághoz való jogát kétségbe vonják. Ezt persze le kell fordítani érthető nyelvre, miszerint *az identitás megválasztásának jogát* kívánja a törvényíró valamiképp korlátozni, hiszen egy a millióhoz mért extremitást leszámítva, a Pesti Srácok-szerű képződményeken kívül senki nem beszél arról, hogy a régi szultáni udvarok óta bárkit akarata ellenére megfosztanának születési nemének megfelelő önazonosságától.

Ha a hülyeség és a rosszakarat fájna, akkor a Duna-parti neogót palota terei a hangos jajgatást visszhangoznák.

Márciusi pontok – 2023

Mivel korábbi forradalmaink, legalábbis ha a köztörténetet tekintjük, szerencsétlenül végződtek, látszólag jó okkal, mostanában még úgynevezett *szelíd forradalmat* sem kíván a magyar nemzet. Ha változást óhajtunk is, tenni érte nem akaródzik. Meg hát Orbánnal, Rogánnal, Pintérrel – ide és oda – elég jól megvagyunk. *Ahogy lesz, úgy lesz* – tartja a magyar ember. Sokat veszíthetünk. Forradalmaskodhatnak, ha akartak vagy akarnak rosszdolgukban a lengyelek, románok, kaukázusiak vagy az ukránok! Nekünk kényelmes az alattvalóság, a nemzeti együttműködés. Az Aranykéz utcában sincs robbantás, béke van. Dudorásszuk Brechttel: „Előbb a has jön, aztán a morál”!

A magyar középosztály törekvő tagjának hő vágya hozzájutni a belga vagy a skót által megunt autóhoz, eljutni nyáron három napra az Adriára, és a szétesőfélben drágán szuszogó gázkonvektor helyett megvenni végre az új fafűtéses cserépkályhát. A szegény közmunkáját félti. A fiatal tanár felszolgálói karrierről és hollandiai albérletről, a jurátus nem forradalomról, hanem dús végrehajtói vagy közjegyzői praxisról, a faluszéli roma kislány pedig cukros ételekről álmodik.

Noha tudom, a márciusi pontok manapság merőben időszerűtlenek, azért senkinek nem ártok azzal, ha elképzelem, milyenek lehetnének. Ha megint cél lenne az „Egyenlőség, szabadság, testvériség!” és „Bárkié is a dicsőség, a hazáé a haszon”.

Az ilyen márciusi pontok egyébként nem szoktak teljesek lenni. Amíg 1848-ban az ellenzéki ifjaknak minden ósdi volt, avult; mára pedig szinte minden, aminek köze volt a szabadsághoz, nagyon elromlott. A követeléslisták hosszúra nyúlnak. A ’48-as márciusi pontokból, noha sejthetjük, a márciusi ifjak közül többen gondoltak rá (a 12 pont negyedikje nem erről szól), például nem csupán az 1839/40. évi országgyűlés napirendjén már szereplő zsidó emancipáció hiányzott,[3] de hiányoztak a

[3] Komoróczy Géza: Mit kíván(t) a magyar

népképviseletről és a választójogról szóló követelések is, noha ezek ugyancsak régen részei voltak a hazai nemesi liberalizmus eszmekörének.

Akárcsak a jófej márciusi ifjak, ha e követelésekbe bele is értem, nem írok például külön a jogállam nélkülözhetetlen alapjáról, az önkormányzati demokrácia fokozatos elpusztításáról, az egyetemi autonómia felszámolásáról, a közoktatásról, az egészségügyről, a piacgazdaság alapelveinek sérelmeiről, az infláció okairól, a keleti zsarnokoknak udvarló külpolitikával okozott károkról, mert hát illetlen dolog ötven pontot írni. A forradalmiatlan valóságnak tett engedményként, a pontokat feltételes módban fogalmazom:

Petőfi-mém Gabor tweetjében (@gabormatesz)

Mit kívánhatna a magyar nemzet…

1. Követelhetnénk a rendeleti kormányzás megszüntetését, a parlamenti demokrácia helyreállítását. Az Országgyűlés működhetne újra parlamentként, ahol érvényesülnek a demokrácia írott és íratlan szabályai! Törvényalkotási tárgyakban demokratikus eljárásban csak az Országgyűlés dönthetne, és az ellenzéki pártok és az országgyűlési képviselők jogait tiszteletben tarthatnák! Biztosíthatnák az országgyűlés állandó bizottságainak demokratikus és szakszerű működését, lehetővé tehetnék országgyűlési vizsgálóbizottságok létrejöttét és szabad működését!

2. Követelhetnénk a politikai váltógazdaságot ténylegesen biztosító szabad választásokat! Szabad sajtó és a kormánytól független választási intézmények nélkül nincsen szabad választás. A megalkotandó demokratikus választási törvény törekedhetne a választójog egyenlőségére és a képviselet arányosságára! A levélszavazatok jelenlegi, a választójog egyenlőségét és a választások tisztaságát sértő rendszere helyébe a külhoni választók jogegyenlőségét biztosító szabályozás léphetne!

3. Az egykamarás parlament alkotmányos ellensúlyaként működhetne széles hatáskörrel rendelkező, független alkotmánybíróság!

4. Alkotmányos garanciarendszer óvhatná a bírói hatalom függetlenségét! Működhetne politikai befolyástól mentes, a bűnt részrehajlás nélkül üldöző ügyészi szervezet.

5. Kívánhatnánk a sajtó szabadságát! A közmédia nem a kormány szolgája, hanem független nemzeti intézmény is lehetne, amely a kormány ellenzéki kritikusainak nem kevesebb teret enged, mint a hatalom birtokosainak! A propagandaminisztérium által uralt heccsajtó, ideértve az állami televíziókat és rádiócsatornákat, felhagyhatna a romák, a menekültek, a szexuális kisebbségek elleni uszítással, a kormány politikai ellenfeleinek gyalázásával, valamint Putyin hódító háborújának támogatásával! Milyen szép lenne, ha a

nemzet – a zsidóktól? https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/KG_Mit_kivan.pdf

sajtószabadság elveivel összeegyeztethetetlen Közép-Európai Sajtó és Média Alapítvány egyetlen adóforint támogatást sem kapna!

6. A látszatintézményeket felszámolhatnák, helyreállíthatnák a hatalom ellenőreként működő, továbbá a szakmai, kulturális, oktatási, tudományos, egészségügyi, nemzeti intézmények függetlenségét! Lehetnének független ombudsmanintézmények!

7. Orvosolhatnák az alkotmányos jogok már megtörtént roncsolását! Helyreállíthatnák a szabadságjogok, például az információszabadság érvényesülését, visszavonhatnák a sztrájkjog ellehetetlenítését!

8. Megerősíthetnék az állam működésének morális alapjait! Lehetne érvényesülő polgári jogegyenlőséget biztosító, szociálisan érzékeny államunk! A roma közösségek a magyar demokrácia fontos tartalékai. Lehetne hazánknak politikai és kulturális autonómiával, továbbá oktatási és gazdasági programokkal megerősített demokratikus romapolitikája!

9. Az állam működésének súlypontjában a társadalmi élet szervezője, autonóm működések támogatója, a tőke társadalmi felelősségének érvényesítője, polgárai támasza lehetne, amely nem terjesztene ideológiákat, és nem a hatalom és uralom eszközeként működne.

10. Klímapolitikai célokat követő, felelős zöldpolitikai fordulatot hirdethetnénk, amelynek lenne önálló állami központja! Hatósági, adózási, gazdaságpolitikai eszközökkel a már működők korlátozása mellett akadályozhatnánk a súlyosan környezetterhelő gazdasági vállalkozások létrehozását!

11. Megszüntethetnék a *nemzeti konzultáció*nak nevezett, a közjog keretei között értelmezhetetlen propagandaintézményt! Lehetővé tehetnék a parlamenti demokráciával összeegyeztethető keretek között döntési és véleménynyilvánító jogkörökkel rendelkező népi részvétel fórumait, ideértve az e-demokrácia megoldásait is! Lehetne a jogalkotás, társadalmi viták biztosításával, nyilvános!

12. Meg lehetne szüntetni az államilag szervezett, az állam szívéből szétterjedő korrupciót! Az állami korrupció szervezőit, az európai források és a közvagyon tolvajait simán felelősségre lehetne vonni! Az állam törvényes lépéseket tehetne a lopott vagyonok társadalmasítására!

13. Állami szolidaritást lehetne vállalni a szabadságáért küzdő Ukrajnával!

14. Őszinte unióra léphetnénk Európával!

Révész Sándor

A meleg szeretet évszázada

Legitim öncél-e a földi boldogság? Hívő keresztény (muszlim, zsidó) számára semmiképp. Az Istennek való megfelelés mindenképp fontosabb szempont kell legyen, mint a földi boldogság. A halhatatlan földöntúli boldogság szempontja pedig erősebb, mint a mulandó földi boldogságé. A földi létnek így nézve nem önértéke van, hanem eszközértéke. Eszköz Isten kezében és eszköz, amely az örök élet boldogságába vezet.

Legitim öncél-e az egyén földi boldogsága? Ezt már nemcsak a keresztény (muszlim, zsidó) hit zárja ki, hanem az eszkatologikus társadalomépítő, jövőépítő, e világi édent építő ideológiák is. Akkor is, ha univerzális, emberiségléptékű, mint a kommunistáké, és akkor is, ha partikuláris, fajléptékű, mint a náciké.

„Előkelőek nem vagyunk, és pénzünk sincs elég,
És jól se mindig lakhatunk, habár ez illenék,
De új világot alkotunk mi éhgyomorra még,
S ez a legszebb mesterség.
Élesebb legyél a késnél,
Harcosabb a szenvedésnél,
Mert az ember másokért él,
S ez a legszebb mesterség."

Előkelő gimnázium többnyire jól szituált diákjai énekeltük ezt fél évszázaddal ezelőtt építőtáborokban, tábortüzek mellett egyéni földi boldogságunk legitim öncéljának tudatában. Bimbózó ifjúságunk hasadt tudatával.

Az éhgyomorral másokért élés pátoszát is magunkhoz ragadva éltünk magunkért és zabáltunk kamaszétvággyal egy olyan országban, amelyet az új világ alkotásának ürügyén tartottak távol az egyén földi boldogságát (de legalábbis anyagi jólétét) leghatékonyabban szolgáló világrendszertől, miközben a távol tartók honi helytartói azzal legitimálták magukat, hogy az adott történelmi feltételek között ők tudják szolgálni leginkább az itt élő emberek földi boldogságát (de legalábbis anyagi jólétét).

A mi hasadt tudatunk tehát megfelelt a kor hasadt tudatának.

Nem az a kérdés, hogy egy-egy rendszer mennyire szolgálta, szolgálja valójában valamely Isten akaratát (erre hittől függetlenül nem is lehet válaszolni), vagy mennyire építette, építi azt az új világot, melynek építésére hivatkozik, hanem az, hogy mennyire tagadta, tagadja ezekre hivatkozva az egyén földi boldogságát, mint legitim öncélt, melynek szolgálata magasabb rendű cél híján az állam elsőrendű kötelessége lenne.

Azokban az időkben, amikor a társadalom túlnyomó része politikailag névtelen volt, kirekedt a politikai kommunikációból, ez a kérdés nem merült fel. A feudalizmus századaiban a politika képében az egyház kommunikált a néppel egyoldalúan, s ennek a kommunikációnak a középpontjában természetesen eleve az Isten szolgálata állt.

Tömegtársadalmakban azonban, még diktatórikus kormányzás esetén is, még a jogaitól megfosztott tömeg is jelen van a közéletben, részese valamiképp a politikai kommunikációnak, valamennyire kilát a világra, és összehasonlításokat tehet, esetleg mozoghat is, lehet benne lázadó potenciál, a diktatúrán belül is erősíthet, gyengíthet különböző irányzatokat, és szükség van különböző legitimáló aktusokra, demonstrációkra tömegek részvételével. Elképzelhetetlen, hogy egy állam vezetése azzal álljon a polgárok elé, hogy ha egy másik rendszerben élnétek, ha ellenségeink győzedelmeskednének, akkor ezen a földön, ebben a jelenben jobban élhetnétek, szabadabban alakíthatnátok az életeteket, egyénileg boldogabbak lehetnétek, de annál rosszabb lenne nektek halálotok után, vagy ezzel letérnétek a jelenben bárhol lehetségesnél sokkal boldog jövőbe vezető útról.

Nem, ilyen kommunikáció nincs, nem is lehetséges. A Kádár-korszak pragmatizmusába sem fért bele annak explicit elismerése, hogy a nyugati típusú rendszerben az ország polgárai jobban és szabadabban élhetnének.

Vagyis a polgárok szabadságát valamilyen (földi vagy földön túli) magasabb rendű lét nevében korlátozó hatalom is pretendálja polgárai földi, egyéni boldogságának szolgálatát, elismeri az arra való törekvés jogosságát, ha nem is ismeri el azt öncélként.

Ilyen alapkérdésekhez vezet a homoszexualitás hatalmi kezelésének problematikája. Mert ez az egész problematika csak annyiban létezik, amennyiben az egyén földi boldogsága mint öncél nem legitim. Ha legitim, akkor a hatalomnak semmi dolga nincs azzal a ténnyel, hogy polgárok homoerotikus módon boldogítják magukat és egymást. Dolga csak azzal van, ha életkoruknál, helyzetüknél, állapotuknál fogva nem döntésképes, kiszolgáltatott embereket használnak erre fel, ha erőszakot alkalmaznak, ha a homoerotikus tevékenységet üzletszerűen űzik, ha valamilyen bűncselekményt, törvénysértést követnek el homoszexuális gyakorlatukkal összefüggésben.

Ez azonban még sincs egészen így. Mert nemcsak a hatalom korlátoz, hanem a társadalom is. A földi, egyéni boldogságnak mint öncélnak a társadalmi közegben sincs teljes legitimitása. A homoerotikus örömforrás legitimációja nyilvánvalóan sokkal gyengébb, mint a heteronormatív szexualitásé. A gyengébbség mértéke persze nagyon különböző térben, időben és a társadalom különböző rétegeiben.

A hatalom tehát mindenféle egyéb szemponttól függetlenül is viszonyulhat negatív módon a homoszexualitáshoz, egyszerű politikai ár-haszon elemzés alapján. Mondhatnánk, ezzel is polgárok földi boldogságát szolgálja, amennyiben a polgárok jelentős részének az is boldogságforrás, ha az ő normáinak megsértőit szankcionálják, diszkriminálják. Csak persze a másokra erőszakolt norma ugyanúgy mások sérelmével járó boldogságforrás, mint a másokra erőszakolt homovagy heteroszexuális aktus.

E tekintetben a homoszexualitás problematikája olyan, mint bármilyen más kisebbségi problematika. A nemzeti, nyelvi, vallási, világnézeti, életmódbeli stb. kisebbségeké. Ezek kezelése természetesen össze is függ

egymással. A „keresztény magyar faj tisztaságát” például egyszerre kell védeni nemzeti, nyelvi és vallási kisebbségektől, zsidóktól, cigányoktól, liberálisoktól, szocialistáktól és homoszexuálisoktól.

Ebben a keretben érdemes áttekinteni azt, ami a melegekkel történt Magyarországon, elsősorban Budapesten azóta, hogy a kiegyezés után újjászületett a belügyeiben nagymértékben szuverén Magyarország. Bizonyára nem véletlen, hogy az erről szóló monográfiát egy Amerikában élő történész írta meg, és először angolul jelent meg Chicagóban (Kurimay Anita: *Meleg Budapest 1873–1961*, Park Könyvkiadó, 2022, 408 o.).

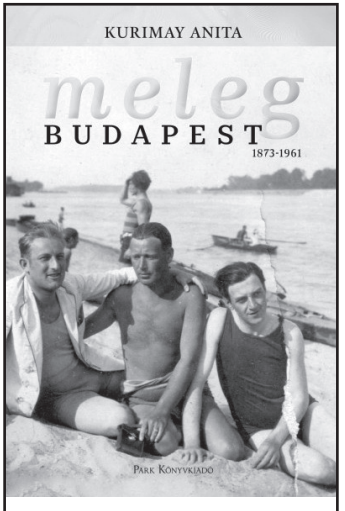

Kurimay Anita: Meleg Budapest, Park Könyvkiadó, Budapest, 2023. 3899 forint.

A 19. század vége felé voltak olyan országok (Franciaország, Hollandia, Olaszország), ahol nem büntették a felnőtt férfiak közötti, közös beleegyezésen alapuló és nem nyilvánosan bonyolított szexuális kapcsolatot; volt olyan ország, ahol ezt is és a nők közöttit is büntették (Ausztria). Magyarországon pedig a férfiak közöttit büntették, a nők közöttit nem. Pontosabban az 1878-ban elfogadott Csemegi-kódex 241. §-ába átültették a porosz törvénykönyv megfelelő paragrafusát, amely hivatalból kötelezően büntetni rendelte a férfiak közötti és az állatokkal folytatott „természet elleni fajtalanságot”, de a gyakorlatban a meleg férfiak rendszeres üldözéséről, büntetéséről szó sem volt.

A 241. § alapján egészen 1939-ig ritkán emeltek vádat, s még ritkábban hoztak ítéletet.

A leszbikus kapcsolatok pedig nem érdekeltek senkit. Azok a magántérben folytak, nők számára nem nyitottak homoszexuális szórakozóhelyeket, leszbikus nők közül szinte senki sem viselkedett „nőietlenül”, megkülönböztethető módon. A nőket a szexuális preferenciájuk nem mentette fel női mivoltukhoz kapcsolódó társadalmi feladataik, a feleség- és anyaszerep alól. Ez kötelesség volt, senki nem foglalkozott azzal a tisztán maszkulin közéletben, hogy a nők élvezik-e azt, amiből a gyerek lesz. A társadalmilag bevett intim barátnői viszony a nők vágyai iránti közöny fedezékében csaphatott át szexuális kapcsolatba. Belky János doktor az 1895-ben megjelent Törvényszéki orvostan kézikönyvében le is szögezi, hogy a nők közötti szexuális tevékenység „távolról sem bír azzal a morális és büntetőjogi jelentőséggel, mint a férfiak között űzött fajtalanság”.

A férfi és a női prostitúció is egészen más megítélés alá esett. A női prostitúciót egyrészt szükségszerűnek tartották, másrészt jó esetben megértéssel viseltettek a prostituálódott nőkkel szemben, úgy néztek rájuk, mint a társadalmi-gazdasági körülmények áldozataira. Továbbá egészségügyi és egyéb okokból is fontosnak tartották a női prostitú-

ció szabályozását. A férfiprostitúció esetében ilyen megértés a rendőrség részéről nem létezett. Őket csupán hideg, számító üzletembernek tartották, és a férfiprostitúciót soha nem is szabályozták, annak járványügyi veszélyeit nem vélelmezték.

A meleg férfiak megbüntetésére nemigen törekedtek, de nyilvántartásukra annál inkább. Az elsők között alakították ki Európában a 20. század első évtizedében a homoszexuális nyilvántartást, amely 1989-ig létezett, ha ugyan fel nem állította ismét titokban a posztkommunista Pintér Sándor rendőrsége vagy a számos titkosszolgálat egyike.

A homoszexuális gyakorlatot folytatók különböző típusait nem egyformán kezelték és ítélték meg. Egyrészt (jellemzően más országokban is) pozitívabban viszonyultak a férfias melegekhez, akik megtartották macsó identitásukat. Másrészt viszont az a vélemény erősödött meg, hogy ezek nem is „valódi" homoszexuálisok, nem olyanok, akik ezzel a „rendellenességgel", „betegséggel" születtek, hanem szituatív, alkalmi, tanult melegek, akiket semmi nem akadályoz abban, hogy megmaradjanak a „normális" szexualitásnál. A „valódi" homoszexuálisok a „paszszívak", akikbe behatolnak, akiket „szodomizálnak", akik valóban nem férfias férfiak, viszont nem tehetnek arról, hogy nem olyanok.

A rendőrség nyilvántartásában persze a homoszexuális férfiaknak csak a töredéke kerülhetett bele. Azoknak is csak az ötödét ítélték el, és az elítélteknek is csak a felét marasztalták el a homoszexualitásra vonatkozó paragrafusok alapján. Ezen ítéletek jelentős része sem kölcsönös beleegyezésen alapuló „fajtalankodásra" vonatkozott, hanem olyan esetekre, amelyekben szerepe volt az erőszaknak, a zsarolásnak, vagy amelyek kiskorúakat érintettek. A rendőrség azokra a zsarolókra volt kihegyezve leginkább, akik elcsábítottak meleg férfiakat, aztán megzsarolták őket, pokollá tették az életüket, nem egyszer öngyilkosságba kergették áldozataikat. Ebben az esetben a rendőrség kifejezetten a csapdába esett, zsarolásra érdemes, tehát jól szituált meleg férfiak védelmében lépett fel. A melegeket a tolvajoktól és egyéb bűnözőktől is kiemelten védeni kellett, hiszen a meleg áldozatok gyakran nem fordultak a rendőrséghez, mert a bűncselekmény körülményei leleplezték volna őket meleg mivoltukban.

A századelő Magyarországa büszke volt gyorsan magyarosodó fővárosára, a korabeli Európa egyik legnagyobb metropoliszára, amely rohamléptekkel fejlődött, modernizálódott, és eme modern nagyvárosi lét elemeként, jeleként tekintettek a város gazdag szexuális kínálatára és abban Budapest pezsgő, kiterjedt meleg szubkultúrájára, a melegek rendelkezésére álló szórakozóhelyekre. A város hírhedt rendőrkapitánya, Thaisz Elek kifejezetten pártolta a prostitúciót, egy madámot vett feleségül, és személyesen is érdekelt volt a szexiparban. Utóda pedig egyik jelentésében leszögezte: „nem várható el a rendőrségtől, hogy megszüntesse a prostitúciót vagy más »erkölcstelennek« bélyegzett szexuális tevékenységet, hiszen ezek egy modern nagyváros életének szükségszerű részei".

A 20. század első évtizedében már megjelentek és a polgári radikális progresszió fórumain, mindenekelőtt

a *Huszadik Század*ban kifejttettek a homoszexualitás dekriminalizálását pártoló nézetek. Többek között arra hivatkoztak, hogy semmi értelme egy olyan paragrafusnak, amelyet maga a rendőrség is szükségtelennek tart. Más kérdés, hogy a melegek nyilvántartását, nyomon követését a rendőrség nem tartotta szükségtelennek, hiszen az ismert, a köztéren jelen lévő melegek nyomon követésével, zsarolásával fontos információkhoz juthattak a bűnüldözők.

A szexualitás témaköre a 20. század elején tört be igazán a közbeszédbe. A tömegkultúra, a szórakoztatóipar virágzott, az utcai lapterjesztés engedélyezése után elárasztották a várost a filléres bulvárlapok. A szexuális tematika igen népszerű, tehát fölöttébb jövedelmező volt, s ezt az érdeklődés lényegében korlátozás nélkül ki lehetett használni.

Egy rendkívül tájékozott szerzőpáros, Székely Vladimir, a rendőri sajtóiroda kitűnő tollú vezetője [!] és Tábori Kornél, a magyar oknyomozó újságírás atyja hatalmas példányszámban, sok kiadásban megjelentetett könyvekben számolt be Budapest szexuális életéről, meleg szubkultúrájáról. Az ő könyveik évtizedeken át meghatározták az erről kialakult képet.

A homoszexualitás irodalmát megalapozó Richard von Krafft-Ebing élete vége felé, a 19–20. század fordulóján már eljutott addig az álláspontig, hogy a homoszexualitás nem patologikus jelenség, hanem a szexuális vonzalom egyszerű (kisebbségi) változata. Ebben azonban még nagyon sokáig szinte senki sem követte. A melegekkel leginkább rokonszenvező szerzők is anomáliának tekintették a homoszexualitást, és szerencsétlen, beteg embereknek a melegeket. Tábori és Székely is azt írja, hogy „a modern tudomány eldöntötte már, hogy a buzeránsok nem gonosztevők, hanem szerencsétlen idegbetegek, akik börtön helyett szanatóriumba valók".

Tábori és Székely nyomán gyökeresedett meg a társadalomban a „tisztes" és a „veszélyes" melegek megkülönböztetése.

Írásaikból az is kiderül, hogy a katonák különleges szerepet töltöttek be a férfiprostitúcióban. Miközben a „civil" férfiprostituáltakat mélységesen megvetették, a katonákat nem, és úgy tűnik, hogy ebben a megkülönböztetésben a közmegítélést követték. Egyrészt a rosszul fizetett bakák számára ez jó kereseti lehetőség volt, hiszen a meleg szubkultúrában fetisizálták a katonákat. Másrészt feltételezték, hogy a katona erős ember, erős lélek, annak „robusztus idegzete elbírja ezt a keresetet is", és meg tudja őrizni heteroszexuális identitását. A katonaprostituáltak voltak az egyetlenek, akik nemzetvédő szolgálatuk folytán megőrizhették tiszteletre méltó státuszukat.

A katonaság egyébként is kiemelt szerepet kapott a szexualitás témakörében, mert a nemi betegségek oly mértékben sújtották a Monarchia hadseregét, hogy az már a harci értékére is kihatott.

A Nagy Háború éveiben a fiatal magyar férfiak igen jelentős része hosszú időt töltött el nőktől távol, a hadsereg és a fogolytáborok homoszociális közegében, ahol elszaporodtak a homoszexuális kapcsolatok. A besorozott melegek a háború poklában is kifejezetten kedvező terepként élhették meg szexelési lehe-

tőségek tekintetében a katonai szolgálatot és a fogságot.

A kommün 1919-ben hatalmas fordulatot hozott a homoszexualitás megközelítésében. Miközben dúlt a vörös terror, és politikai perekben terrorítéletek születtek, a társadalommegváltó reformok hirdetői hirtelen tág cselekvési lehetőséghez jutottak. A kommunista-materialista szemléletnek megfelelően tudományosan feltárható gazdasági-társadalmi okokat kerestek minden jelenség mögött. Az embert pedig a tudomány eszközeivel, a megfelelő társadalmi környezet kialakításával teljes mértékben átformálhatónak, megjavíthatónak vélték. Az addig elnyomott, de legalábbis marginális új tudományágak, a pszichológia, a szociológia, a pszichoanalízis központi szerepbe kerültek. A hatalmat nem érintő ügyekben a megtorlásról a megelőzésre, a büntetésről a rehabilitációra, az átnevelésre, a társadalmi integrációra került a hangsúly.

A prostituáltak és a melegek is ennek alanyai lettek. Illetve lettek volna, ha lett volna idő bármire is 133 nap alatt. A homoszexualitást dekriminalizálták, de feltétlenül gyógyítandó betegségnek tekintették. Nem is büntették, nem is fogadták el, hanem átformálás tárgyainak tekintették a melegeket.

Ennek megfelelően a rendőrségen belül létrehoztak egy Kísérleti Kriminológiai Osztályt, ahol intenzív és szabad tudományos tevékenység folyt. Rövid idő alatt háromezer esetet vizsgáltak meg és írtak le. Hosszú-hosszú interjúkkal, kérdőívekkel, alapos pszichológiai vizsgálatokkal feltárták a melegek élettörténetét, származásukat, rokonságukat, a közeget, amelyben felnőttek, a sérüléseket, abúzusokat, traumákat, amelyek szocializációjuk során érték őket, stb. stb.

Az egész átnevelési láz és a házasság intézményének radikális átalakítása annak a célnak a jegyében folyt, hogy minél egészségesebb, minél szaporább magyar társadalmat biztosítsanak a kommunista jövő számára, átvéve az eugenetika és a szociáldarwinizmus téziseit.

A kommün alatt a magyarországi férfiak, ha dolgoztak és nem fertőztek, legálisan kiélhették vágyaikat. Először a magyar történelemben.

Kurimay Anita a kommünről szóló rész végén leszögezi: „A homoszexualitás ezen elismerése és védelme rövid ideig tartott volna. Paradox módon ugyanaz az ideológia, amely rövid távon elnéző volt a korábbi politikai rendszerekben szexuális deviánsoknak tekintett emberekkel szemben, hosszú távon sokkal komolyabb büntetést szabott volna ki a normától eltérő viselkedésért. […] úgy képzelték, a jövőben eltűnnek majd azok a gazdasági-társadalmi és személyes körülmények, amelyek a legtöbb meleg ember szexuális irányultsága mögött meghúzódnak."

Ezt a jövendölést a kommunisták vezette országok történelme messzemenően alátámasztja. A tolerancia helyét a könyörtelen represszió veszi át, amint kiderül, hogy a „tudományos" emberformálás nem működik, hogy a szexuális orientáció nem olyan „fluid", amilyennek ideológiai alapon tételezték, és amint érvényre jutnak a pártállami rendszer stabilizálódásával a kispolgári magánéleti normák. A magyarországi pártállam újjáalakulásakor harminc évvel később már nem is volt ilyen toleráns

szakasz, hiszen akkorra a mintául szolgáló Szovjetunió ezen már rég túlesett.

A Nagy Háború előtti Magyarország a predemokratikus, hanyatló liberalizmus világa volt, a kommün utáni pedig az antiliberális, antiszemita „keresztény-nemzeti" szellemé, amelyben a fajvédőknek és az olasz fasizmus, majd a nácizmus híveinek jelentős befolyásuk volt. Mindebből a keresztény egyházak által a legsúlyosabban elítélt és a totalitárius diktatúrákban hevesen üldözött homoszexualitás erőteljes kriminalizálása következne.

De nem következett.

A húszas években négy hosszú éven át az érdeklődés homlokterében állottak a kurzus legprominensebb női reprezentánsait érintő perek. 1923 és 1927 között cikkek százai jelentek meg róla nagy példányszámú lapokban.

Az egyik érintett Tormay Cécile volt, aki a kurzus elejétől, a *Bujdosó könyv* megjelenése óta a legnépszerűbb és legtekintélyesebb értelmiségi nő volt a kurzus híveinek körében. Horthy Miklós kormányzó szoros baráti köréhez tartozott, ő szerkesztette az első számú keresztény-nemzeti folyóiratot, a *Napkelet*et, és ő volt az alapítója és elnöke a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSZ). Ez volt „a" magyar nemzeti nőmozgalom, félmillió taggal, több mint félezer szervezettel szerte az országban. Ez propagálta leghangosabban a keresztény családmodellt, ez hirdette, hogy a nőknek otthon, a családban van a helyük, a családon belül kell kiegészíteniük az urukat, az a dolguk, hogy uruk közéleti törekvéseit támogassák, biztosítsák hozzá a stabil magánéleti hátteret.

Tormay Cécile maga volt ennek a szerepideálnak az ellenpólusa. Soha nem ment férjhez, nem szült gyermeket, a közélet középpontjában élt, és meglehetősen férfias jelenség volt. Tormayt széles körben olyan nagy étvágyú, nőfaló női Casanovának ismerték, akitől a férjek joggal féltették a nejüket.

Zichy Rafaelné Pallavicini Eduardina grófnő szintén prominens alakja volt a kurzus mögött álló nőszervezeteknek. Több ilyet vezetett. Többek között ő volt a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségének és a Magyar Irodalmi Társaságnak az alapító elnöke, valamint a Magyar Vöröskereszt elnökhelyettese.

Neki volt férje is, öt gyereke is, de a húszas évekre a házassága és a házasélete már teljesen kiürült. A férje, Zichy Rafael, maga is buzgó házasságtörő, megpróbált úgy kiszabadulni a házasságából, hogy felesége Tormayval folytatott leszbikus viszonyára hivatkozva kezdeményezte a válást. Nem bízta a véletlenre a dolgot. Lyukat fúratott felesége szobájának mennyezetére, mikrofont rejtett el a csilláron. Így figyeltette a feleségét a család portásával (is).

A bíróság figyelmen kívül hagyta az orvosszakértők véleményét, elutasította Zichy összes tanújának vallomását arra hivatkozva, hogy azok alacsony sorból való, ennélfogva kevés hitelt érdemlő emberek, és egyébként is a felperes alkalmazottai. Az első pert követte a második, amelyben rágalmazás és hamis tanúzás címén végrehajtandó szabadságvesztéssel sújtották Zichy Rafaelt és a legfontosabb tanúkat.

Zadravetz István püspök titkos naplójában leírja: Horthy Miklós uta-

sította őt arra, hogy lépjen közbe a bíráknál, és érje el, hogy a vádlottakat mindenképpen ítéljék el rágalmazásért. Az ítélet megszületése után a kormányzó kijelentette: „Ez az ítélet egyes-egyedül az én erős közbelépésemre történt." A bíróság nyilvántartásból eltűnt minden releváns peranyag a tanúvallomásokkal együtt.

A két hölgy tekintélye, társadalmi súlya jottányit sem változott. Ugyanúgy viszonyultak hozzájuk a „keresztény-nemzeti" táborban, mint a per előtt, noha nemigen kételkedhetett benne józan ésszel senki, hogy a kurzus kirakatába állított két hölgy leszbikus viszonyt folytatott egymással.

A leszbikusokról továbbra sem vett tudomást a közélet, a rendőrségnek pedig eleve nem is kellett, mivel ekkor is csak a férfiak homoszexuális gyakorlata sértette a törvényt, de azzal sem törődtek többet ebben az antiliberális időszakban, mint 1918 előtt a liberálisban. A szélsőjobboldal se nagyon foglalkozott velük. Még akkor sem, amikor Németországban már koncentrációs táborokba hurcolták őket.

A rendőrséggel együttműködő orvos, dr. Szántó Jenő 1934-ben a Belügyminisztérium egyik hivatalos, szélesebb olvasóközönség elé nem kerülő lapjában leírhatta, hogy „[m]ódot kell adnunk tehát ezeknek [a homoszexuális férfiaknak] is arra, hogy ösztönéletüknek eleget tehessenek mindaddig, amíg nem bántják vagy veszélyeztetik az egyén vagy a közösség jogait, amíg nem érintik az állam érdekeit, és amíg nem sértik megbotránkoztató módon a többség erkölcsi érzékét".

A rendőrség feladatává a közerkölcs védelmét tették, ami a nyilvánosság előtt történő dolgokra vonatkozott. Azok ellen léptek fel szigorúan, akik a nyilvános viselkedés (konzervatív) szabályait sértették. Ami a nyilvánosságon kívül, a látszat mögött történt, keveseket érdekelt. A rendőrőrsön találhatta magát bárki, aki olyan szót ejtett ki a száján vagy olyan mozdulatot tett, amely a rendőr szerint alkalmas lehetett arra, „hogy mások jó ízlését és erkölcsi érzékét sértse". Arról nem is beszélve, hogy ha valaki kérés nélkül megszólított „egy tisztességes hölgyet".

A prostitúciót is úgy szabályozták újra, hogy az minél kevésbé legyen látható.

A látszat őrzése, a nyilvános terek ellenőrzése nagyjából le is kötötte a rendőrség energiáit ebben a hatalmas társadalmi feszültségekkel és veszélyekkel teli korszakban.

Az erőszakkal nem párosuló, 18 év alatti személyt nem érintő meleg kapcsolatok ügyében a legritkább esetben indult eljárás, és azokban is enyhe ítéletek születtek, ha egyáltalán.

A harmincas években a világgazdasági válság alatt és után robbanásszerűen nőtt a homoszexuális férfiprostitúció. Ezzel azonban nem foglalkoztak, erről nem beszéltek, noha a két világháború közötti időszakban Európában Magyarországon volt a legmagasabb, vagy legalábbis az egyik legmagasabb a nemi betegségben szenvedők aránya, de a fertőzésveszéllyel csak a heteroszexuális prostitúcióval kapcsolatban foglalkoztak.

Lényegében közmegegyezés volt arról, hogy a homoszexualitásról nem beszélnek, azzal nem foglalkoznak, amíg nem muszáj. A hatalomnak is, az ellenzékének is, a melegeknek is így volt a legjobb.

A Horthy-korszakban nem a kurzus retorikájának ellentmondó tények és tettek, hanem az azoknak ellentmondó látszatok ellen harcoltak, hiszen a hatalomhoz és a kurzus reprezentánsaihoz kötődő tények és tettek sem feleltek meg a „keresztény-nemzeti" ideológiának. Ezért voltak ugyanolyan engedékenyek a melegekkel szemben, mint a liberális korszakban, ha azok nem sértették a látszat őrzésére vonatkozó közmegegyezést.

Az Anschluss, a Harmadik Birodalom szomszédsága, a világháború, az abba való magyar belépés megváltoztatta a helyzetet. Megszűnt a homoszexualitással kapcsolatos tolerancia.

A nácikkal való harci szövetség, a fajvédelmi szempontok előtérbe kerülése, az „erkölcstelen, szexuálisan deviáns" zsidók képének kialakítása nyomán felerősödött a melegek addig nagyon lanyha üldözése.

A Belügyminisztérium Államvédelmi Központjának vezetője levélben fordult a Honvédelmi Minisztériumhoz azzal a kéréssel, hogy a homoszexuális nyilvántartásban szereplőket hívják be munkaszolgálatra. Ez jelzi a melegek radikális és tömeges üldözésére irányuló szándék komolyságát, de a hadsereg ezt a kezdeményezést elhárította, mert elborzasztotta őket az a lehetőség, hogy melegek tömegei jelenjenek meg a hadseregben. Hiszen az első világháborúban enélkül is nagy gondot okozott a homoszexualitás terjedése a seregben.

A nyilas-hatalomátvétel után olyan családjogi törvénytervezet született, amely az állam kizárólagos hatáskörévé tette volna a házasságok engedélyezését. A monogám házassági életre kötelezték volna a nőket és a férfiakat is. A gyermektelen házasságokat semmisnek nyilváníthatták volna, és kiirtották volna a „szexuális deviancia" minden formáját sterilizációval és kasztrálással. A nyilasok immár a nőkre is ki akarták terjeszteni a homoszexualitás totális tilalmát.

A nyilasoknak azonban csak pár hónap jutott, nem volt idejük semmire.

A pártállami diktatúrának azonban volt.

Az ötvenes években a házasságon kívüli és nem monogám kapcsolatok valamennyi formáját ellentétesnek ítélték a szocialista erkölccsel, a szocializmus érdekeivel. A homoszexualitással kiváltképp ez volt a helyzet, és már nemcsak társadalmi keretek között vagy a párton belül lehetett büntetni, hanem bíróságilag is.

A homoszexualitás a tőkésosztály erkölcsi és fizikai degeneráltságának az eredménye a pártállam eredeti ideológiája szerint, és szemben áll a szocialista férfiról, munkásról alkotott képpel.

A homoszexuálisokat olyan hévvel kezdték el üldözni az ötvenes évek Magyarországán, ahogy addig soha. A melegek üldözése ekkor vált szisztematikussá. A homoszexuálisokat következetesen kizárták a pártból, már persze ha a szexuális orientációjukra fény derült. Többek között zsarolhatónak, ezért potenciális árulónak, kémnek is tartották őket.

1949 és 1962 között nagyjából nyolcszáz esetben indítottak büntetőeljárást „természet elleni fajtalanság" vádjával, és a bíróságok a korábbiaknál sokkal súlyosabb ítéleteket szabtak ki.

Az egyik tárgyaláson a bíró kifejtette, hogy a „vádlott cselekménye fokozott társadalmi veszélyességgel bír, mert az ilyen cselekmények a tetteseknél nemcsak az erkölcsi és az akaraterőt ássák alá, hanem szükségképpen maguk után vonják a testi erő leromlását is… Felépülő társadalmunkban e bűncselekmények elterjedése termelésünk csökkenését is eredményezné s ez a betegség szinte ragályként hat a fiatalságunkra. Ezt kell mindenáron megakadályozni." 1944 előtt elképzelhetetlen lett volna, hogy hivatalos személy ekkora baromságokat állítson a homoszexualitásról.

A rendőrség már akkor is letartóztathatott valakit, ha csak a gyanúja merült fel annak, hogy homoszexuális kapcsolatot keresett.

A vádlottak jellemzően a munkásosztály soraiból kerültek ki.

Az 1956 utáni években még nem csökkent a homoszexuális perek mennyisége, de jelentősen enyhültek az ítéletek, és változott a homoszexualitás megítélése is. Immár nem antiszocialista viselkedésnek, hanem (ismét) betegségnek minősítették.

Véget ért az állampárti diktatúra eszkatologikus korszaka. A hatvanas évektől már nem kívánták megforgatni a világot, nem akarták átalakítani a régi világ embereit szocialista emberekké, csak a pártállami rendszert igyekeztek fenntartani és ennek érdekében a feszültségforrások és konfliktusok minél nagyobb részét kiiktatni. Ehhez nem kellett a „tisztes" melegeket üldözni, az ekkor már a konfliktusok felesleges szaporítását jelentette volna.

Így az egyik véglet átcsapott a másikba. 1961-ben, a Csemegi-kódex hatályon kívül helyezésével kikerült a törvénykönyvből a „természet elleni fajtalanság". Ellenben a homoszexualitás rendőrségi, államvédelmi kihasználása továbbra is fontos volt a diktatúra számára. A homoszexuálisokat ezután is nyilvántartották, a melegség társadalmi stigmájától való félelmet kihasználták, és a közerkölcs megsértése, közbotrányokozás címén továbbra is eljárással fenyegethették a melegeket. Még akkor is, ha egyáltalán nem a nyilvánosság előtt szexeltek. Molnár Gál Pétert is így zsarolták besúgóvá. A homoszexualitást mint zsarolási potenciált messzemenően kihasználták.

A homoszexualitás témakörét a Kádár-korszakban csend övezte. Fel sem merülhetett, hogy a melegeknek joguk van identitásuk, párjuk, érzelmeik nyilvános vállalására, kapcsolataik hivatalos regisztrálására, családalapításra.

Arra a kérdésre, hogy legitim öncél-e az egyén földi boldogsága, 1989 előtt a csend volt a válasz. Azóta pedig az ellentétes válaszok harca dúl.

Csepeli György

Tekintetek játéka

Olvasásra vagy meghallgatásra szánt szövegekkel találkozva a képzeletünkre kell hagyatkoznunk, melyet igájába fog a szöveg szerzője. Ő látja azt, amit mi nem látunk, de leírása, elmondása alapján látunk, intenzív totalitásban érzünk, tapasztalunk, mintha ott lennénk, ahova a szerző tekintete viszi a mi tekintetünket.

A megfilmesítés új tekintetet visz be az író és az olvasó tekintetei közti játékba. Az író által megírt történéseket dramatizálva a rendező a maga választotta színekben színészekkel játszatja el a forgatókönyvíró által megírt szerepeket, aminek látható eredménye végül óhatatlanul más lesz ahhoz képest, amit magunk képzelnénk el. Egy regény, egy novella a megfilmesítésben veszít az írói nyelv ereje által a lehetővé tett gazdagságból, mely a befogadói képzelet alapja. A rendezőt korlátozza a láthatóvá, hallgatóvá tétel kötelme, melynek megvalósítása során le kell mondania az irodalmi szöveg sokféle értelmezésében rejlő lélektani tartalékról. Eltűnnek az utalások, a figurák írói jellemzésének finomságai, zárójelbe kerül az irónia, a humor, a befogadó tudatában megszülető szövegen túli szöveg.

Kérdés, hogy a megcsonkított komplexitásból marad-e annyi, ami miatt érdemes egy irodalmi mű megfilmesítésére vállalkozni, különösen akkor, ha a megfilmesítés tárgya jól ismert, közmegegyezésesen elismert remekmű. Xavier Giannoli rendező és Jacques Fieschi forgatókönyvíró úgy döntött, hogy Balzac *Elveszett illúziók* című regénye megérdemli a megfilmesítés kockázatát. Döntésük eredményét 2022-ben a Francia Filmakadémia hét kategóriában is díjazta az Oscar-díj francia változatának megfelelő César-díj kiosztóján. A film teljes joggal a legjobbnak járó elismerést aratta a fényképezés, az adaptáció, a díszletezés kategóriáiban. A legjobb mellékszereplőnek járó elismerést Etienne Lousteau szerepének alakításáért Vincent Lacoste kapta, s a főszereplő, Lucien Chardon szerepét játszó 25 éves Benjamin Voisin vehette át a legígéretesebb színésznek járó szobrot.

A regénybe Balzac beleírta fiatalkora minden reményét és csalódását, maró gúnnyal jellemezve mindenkit, akibe csak akkoriban belebotlott, fantasztikus érzékenységgel és erővel jellemezve a vidéki és a fővárosi élet közötti szakadéknyi különbséget, amit hőse, Lucien végül nem tudott áthidalni.

Másfelől amit látunk, bőven kárpótol a regényélmény intenzív totalitásának elmaradásáért, hála a regényben leírt történések közül ügyesen megválogatott jeleneteknek, az egyes jelenetek közötti cseppet sem zavaró összekötő szövegeknek, s a színészeknek, akik valósággal belebújtak a történet szereplőinek bőrébe, elhitetve a nézőkkel, hogy amit látnak, az a restauráció korának Párizsa, ahol elválaszthatatlanul együtt kavarog

az erkölcsi szenny és az esztétikai szépség.

A filmben Lucien körül forog az egész párizsi társaság, melynek férfi tagjai nem bírják megbocsátani, hogy tehetségesebb és szebb, mint ők, a nők pedig fogyasztanák, mint a fagylaltot, ha nem szeretne végletesen egy bulvárszínésznőt, Coralie-t, aki Racine darabjában is sikert arathatott volna, ha Lucien ellenfelei meg nem buktatják.

A filmen látható történéseket követve mintha csak a regényt olvasnánk, megjelennek előttünk a restauráció sajtó- és színházi világának sötét figurái, a mohó, törtető, pénzéhes fiatalok és a cinikus öregek. Remek a politikai polarizáció megjelenítése. Lucien eleinte a liberálisok között találja meg a helyét, de sikeréhsége a királypártiakhoz viszi át. Valójában egyik politikai irányhoz sem tartozik, nem hisz semmiben, minden árulásra kész, s a történet végén védtelen marad a nála hatalmasabb erőkkel szemben. Szerelmese, mintha csak Puccini operájából lépett volna elő, tüdőbajban meghal. A regényben csak elképzeljük, de a filmben látjuk a megrázó jelenetet, melyben Coralie mésszel leöntött teste Lucien szeme előtt tömegsírba kerül.

A nagyszámú színészgárda minden egyes tagja tökéletesen azonosul a regényben leírt nyüzsgő, testi örömöket gazdagon kínáló, alattomos társas világ által konstruált szerepekkel. Benjamin Voisin Lucien szerepében tökéletesen játssza a félszeg, romlani sosem rest, de alapjában véve mégis romlatlan fiatal férfit, akinek testi szépségét Balzac szerelmes szavakkal magasztalja, mintha ő, s nem Coralie szeretné. A nők szintén nagyszerűek. Cécile De France Louise de Bargeton szerepében a párizsi nagyvilági társaságban a szemünk előtt veszti el Angoulême-ben élvezett kiváltságos státuszát, mely Luciennek akkor és ott a szerelem teljességét ígérte. Jeanne Balibar játssza Bargetonné nagyvilági barátnője, D'Espard-né szerepét, aki viperamosollyal vizslatja a számára semmit nem jelentő vidéki fiút. Párizsban az angoulême-i káprázat semmivé válik, s látjuk, amit Lucien is lassan látni kezd, ahogyan a kisvárosiak szemében szépnek és ragyogónak látott Bargetonné jelentéktelen, ösztövér testté válik, aki csak a császárkorból itt maradt udvarlója szemében lehet már vonzó.

A film igazi meglepetése Gérard Depardieu, akinek páratlan tehetségét láthatóan nem tépázta meg az orosz elnök diktatórikus rendszere melletti kiállás, amire tökéletesen rímel a Depardieu által alakított írástudatlan könyvkiadó visszataszító külseje, tökéletes elvtelensége és kapzsisága.

A film kiválóan sikerült, de szükségképpen nem ad többet, mint a zseniálisan megírt regény. Balzac sok száz oldalas műve nemcsak remek, fordulatos, élvezettel olvasható történetet mond el, egyúttal pontos szociálpszichológiai képet is ad az értékek zűrzavaráról, mely törvényszerűen berobban a feudalizmusból nem teljesen kilábolt kapitalista társadalmakba, alaposan megnehezítve a vidék homályából a főváros fényeibe törekvő karrierista fiatalemberek tájékozódását. Ezeket a fiatalembereket, mint az író írja, valósággal megigézte „a nemességnek és alantasságnak, az

árulásnak és gyönyörnek, a nagyságnak és a szolgaságnak a keveréke", mely a párizsi élet színpadán nap mint nap a szemük elé tárult.

A film alkotóit feltehetően az a felismerés indította a Balzac által leírt történet megfilmesítésére, hogy rájöttek, ma már aligha talál olvasóra egy több mint ötszáz oldalas regény. Ugyanakkor az alkotók felismerték, hogy a hitek, elvek, meggyőződések zűrzavara, ha más okokból is, de ma éppen úgy itt van a világban, mint Balzac idejében, s úgy ítélhették meg, hogy a könyvnél számosabb közönséghez juthat el az író üzenete, mely szerint aki magasra tör, mint a mélyről jött Lucien, az ma sem lehet biztos abban, hogy megéri-e mindenkit elárulnia azért, hogy bekerüljön a szépek és a gazdagok világába, akik az első adandó alkalommal kivetik maguk közül. Érdekes párhuzam kínálkozik ezen a ponton Dosztojevszkij hősével, Rogyion Raszkolnyikovval. Harminc évvel később ő is vidékről jön a fővárosba, őt is isteníti nővére, akit nemes érzelmű, tisztességes barátja vesz feleségül. Raszkolnyikov ugyanúgy lelkesedik Bonaparte Napóleonért, mint Lucien Chardon. Mindketten elbuknak, de teljesen másképpen. Bár személyiségük hasonló, a társadalom, mely lidércnyomásként nehezül rájuk, tökéletesen más. Az Oroszországban még csak készülő kapitalizmus Franciaországban már kibújt a feudalizmus hernyójából, de visszamaradtak reminiszcenciái, s ez adja a mozgásteret a regény szereplői számára.

A Szentpéterváron élő Raszkolnyikovot egy „dédelgetett eszme", a kegyetlen, igazságtalan világ erőszakos megváltásának gondolata viszi tévútra, s belőle gyilkos lesz. Lucien Chardon Párizsban nem akarja a világot megváltani, őt csak a saját személyét sújtó igazságtalanság háborítja fel, esze ágában sincs, hogy mindenkit nemessé tegyen, egyedül a maga nemesi címének elismertetéséért küzd. Veszít, ám nem kell száműzetésbe mennie, mindössze hazamegy a kisvárosi reménytelenségbe, ahonnan feljött a fővárosba, Mindkét fiatalember szerfelett jóképű, de Raszkolnyikov nem vizslatja magát a tükörben, nem törődik a külsejével, míg Lucien a legjobb szabóknál varratja frakkjait, ingeit, melyek kiemelik arányos, szép teste karcsúságát, a legjobb cipőkészítőknél rendeli csizmáit. Lucien munkaeszköze a teste, melynek se a nők, se a férfiak nem tudnak ellenállni.

Érdemes megnézniük a filmet azoknak, akik fiatal korukban olvasták a regényt, s most találkozhatnak egykori önmagukkal. A mai fiatalok, akik nem olvasták, könnyedén magukra ismerhetnek.

Elveszett illúziók. Francia–belga történelmi dráma, 149 perc, 2021. Rendező: **Xavier Giannoli**. Forgatókönyv: **Jacques Fieschi** és **Xavier Giannoli**. Operatőr: **Christophe Bencarne**. Szereplők: **Benjamin Voisin**, **Cécile De France**, **Vincent Lacoste**, **Jeanne Balibar**, **Gérard Depardieu**.

Kőrizs Imre

Értékbecslés

Amikor a *Béke Ithakában* című regényét írta, és az Odüsszeusz történetét feldolgozó könyvhöz ókortudományi szakirodalmat olvasott, Márai a lexikonok használatát puskázásnak nevezte. Igaza volt: egy adattár csak puszta emlékeztető, száraz kivonat – igazi műveltség az, amit az ember olyan könyvekből szerez, mint Széchenyi Ágnes Schöpflin Aladárról szóló nagyszerű monográfiája.

Az egyszerre rendkívül alapos és szinte minden oldalán letehetetlenül érdekes könyvből mindjárt az elején kiderül, hogy a címszereplő felesége, Maderspach Irén ugyanabból a régi nemesi családból származott, mint annak a Buchwald Franciskának a férje, akinél az emigrációba induló Kossuth Lajos „az utolsó előtti magyarországi estéjét" töltötte, és akit aztán Haynau parancsára nyilvánosan megvesszőztek. (A férj szégyenében öngyilkos lett, a feleség emlékét, ma Budán utca őrzi.) Amikor egy esti társaságban előkerült Schöpflin feleségének nemesi címere, férje felütötte a *Költészet és valóság*ot, és felolvasta Goethe szavait, amelyekkel arról a Johann Daniel Schöpflin professzorról emlékezett meg, aki a magyar kritikus ükapjához hasonlóan a német–francia határon fekvő Rastattban született, rokonságukhoz tehát nem férhet kétség.

De ez családtörténet, és természetes, ha egy monográfia szerzője ilyen irányban is tájékozott. A könyv olvastán viszont azt is megtudjuk, hogy a nemzeti klasszicizmus gondolatának kidolgozója, Arany kevés pertu barátainak egyike, Gyulai Pál mit mondott egyetemi tanítványának, a *Nyugat* későbbi mecénásának, Hatvany Lajosnak Ibsenről: „kellemetlen író". Kiderül, hogy – a nem mindig megbízható emlékezetű, de a konkrét ügyben bizonyára elfogulatlan – Dénes Zsófia szerint „a »kis zöldkorcsmákban, budai vendéglőkben« rendezett Nyugat-vacsorákon Kaffka Margit helye nem az írók között volt, hanem a feleségek asztalánál". Széchenyi Ágnes ugyanakkor józanul – más összefüggésben, de ugyancsak a nők helyzetéről, a női választójogról szólva – óv az elhamarkodott véleményalkotástól, vagyis hogy pálcát törjünk olyan jelenségek fölött, amelyeknek a korban egyszerűen nem volt alternatívájuk: „az anakronizmus csapdáját (…) kerülni kell a számonkérésénél, a nők politikai jogaira vonatkozó nemzetközi egyezményt például csak 1953-ban fogadta el az ENSZ."

A monográfus tehát kéziratos és nyomtatott, levéltári és könyvtári forrásokra, gépiratokra, a szép- és szakirodalmi művek mellett korabeli filmfelvételekre, fényképekre, jogszabályokra vagy akár pénzügyi bizonylatokra kiterjedő, szerteágazó kutatásai során számos érdekes tényre bukkant, és ezeket szívesen meg is osztja olvasóival. Így tudjuk meg az első magyarországi polgári házasságkötésről, hogy „olyan vonzó látványosság volt, hogy az érdekelt felek mellett képviselők, városatyák, írók és újságírók körében ment végbe, de amely után a résztvevők rög-

tön az egyházi esküvőre siettek". Tudomásunkra jut, hogy az első európai egyetem, amely 1864-ben áttért a koedukált oktatásra, a zürichi volt. Hogy az 1904-ben alapított – a nyertesek, köztük 1996-ban éppen Szabó Magda nevét szándékosan a Goncourt-ral egy napon közzétevő – francia Femina-díj zsűrijében csak nők ülnek. Hogy a *Ködös problémák* című „regényes kép"-et szerzője, Beksics Gusztáv „a feleségével közösen akarta megírni", ám az asszony, a Bogdanovich György néven önálló publikációs tevékenységet folytató Bogdanovich Krisztina, időközben meghalt. Széchenyi Ágnes monográfiájának egyik járulékos érdeme, ami ráadásul csak így, ezeket a *fun fact*eket listázva tűnik fel: hogy milyen magától értetődően érvényesít sajátosan női perspektívát.

Ami a fényképet mint forrást illeti: irodalomtudományos szakmunkákban ritkán olvasni olyan leírást, mint amely Schöpflin egy ismeretlen eredetű, „rajzzal kiegészített, publikálatlan" fényképéről szól. A könyv 299. oldalán megtekinthető ábrázolás a fiatal kritikust „rabbinak öltöztetve, imaköpenyben, kis pajesszal, kipában" mutatja, a képet pedig stílszerűen egészíti ki egy héber betűkkel írt, de valójában magyar nyelvű szöveg, amelynek biztosan kiolvasható része a következő: „lófasz a seggedbe".

Érdemes volt Széchenyi Ágnesnek előbányásznia Németh Andor műveiből a „kánon" szó szemléletes szinonimáját: „tekintélykonstelláció". Érdekes, hogy Adyt a *Nyugat*nál nem versenként fizették, hanem havi fixet kapott. Hogy Schöpflin emlékezete szerint a költő járása „lassú és energia nélküli" volt, és hogy szexuális vonatkozásban „csoda dolgokat lehetett róla […] hallani, egy-egy átlumpolt éjszaka után".

Biztos, hogy a könyvnek nem minden olvasója tudta, hogy Drasche-Lázár Alfréd miniszteri tanácsos, majd államtitkár neve már hat regény és két novelláskötet címlapján, valamint egy színmű fölött is olvasható volt, amikor 1920. június 4-én – Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszterrel együtt – a trianoni békeszerződés alá is kénytelen volt odaírni. A könyv teljességigényére jellemző, hogy átlagosan minden oldalára jut egy-egy felvillanó új név, Ábrányi Emiltől gróf Ühritz Amadénén és a román uralkodó Carmen Sylva néven publikáló feleségén át Zsolt Béláig. A Franklin Társaság egy életen át volt Schöpflin munkahelye. Ennek – mint megtudjuk, matematikus végzettségű – vezérigazgatója, „feje és mindenhatója" Kőnig Gyula volt, aki az elbeszélés folyamán háromszor kerül szóba, mindannyiszor futólag. Egyszer pedig, egyetlenegyszer még az egyik fia is feltűnik a könyvben. Hivatását, e lapokon csupán egy pillanatra átlengő létének jogosultságát az a tény adja, hogy ő, „György, a később megvakult irodalmár is bent ült a szerkesztőségben". Ez azért fontos, mert Schöpflin ezek szerint a főnök fiának a támogatására is számíthatott, de a közlés nem csupán a monográfus extenzív totalitás iránti vonzalmáról tanúskodik, de az olvasóban némi bizonytalanságot is okoz azzal, hogy Kőnig György beosztása és szeme világának későbbi elvesztése között, pusztán ezek egymás melletti említése révén, sajátos összefüggést sejtet.

A művelt nagyközönségnek alighanem az is újdonság, hogy a harmincas-negyvenes évek legtekintélyesebb

irodalmi elismerése, a Baumgarten-díj kitüntetettjei névsorának összeállításában a kultuszminisztériumnak vétójoga volt, „főképpen ha »nemzetpolitikai és közerkölcsi szempontból« aggályosnak találta a döntést". Az Alapszabálynak ezzel a felhatalmazásával egyébként a kormány sem az érett Horthy-, sem a korai kommunista korszakban nem volt rest élni, az előbbi esetben például Kassák Lajos, az utóbbiban Szabó Magda rovására. (A díjat aztán hamarosan meg is szüntették.)

Érdekes adat, hogy 1944-ben Schöpflin a Franklin szerkesztőjeként a „*Csáth Géza összes novellái* c. kötetet korrigálta", és csak egyetérteni lehet a szerzővel abban, hogy ha a könyv „megjelent volna, talán az egész Csáth-recepció más irányt mutatna". (Csáth-kötetet végül csak pontosan húsz évvel később, 1964-ben adtak ki először.) Széchenyi Ágnes, aki nemcsak Schöpflin műveinek sajtó alá rendezője, hanem magától értetődő természetességgel az egész életmű messze legjobb ismerője is, jó érzékkel párolja le a kritikus ars poeticáját, amely ma is teljesen érvényes: „Nekem, ha olvasok valamit, mindig az az első kérdésem, mi volt az író szándéka: mennyiben érte el – a művet belülről, önmagából lehet csak helyesen megítélni, nem az én olvasói praeconceptióim vagy elfogultságaim szerint." Az irodalmat aggályosan személytelenítő – és sokszor nem éppen friss levegőre tárt ajtók és ablakok mellett működő – tudományos műhelyekben nevelkedő kritikusok ma nem az író szándékát, hanem a mű kikövetkeztethető belső törvényszerűségeit kutatják, de a lényeget tekintve a kettő nyilván ugyanaz. És persze azon túlmenően – illetve még azelőtt –, hogy azt vizsgálnánk, hogy a mű mennyire éri el a maga elé kitűzött célt, hogy mennyire teljesíti be a kikövetkeztethető tervet, érdemes tisztázni, hogy ez a terv mennyire magas színvonalú, és – ne féljünk ettől se – mennyire érdekes.

Mielőtt a könyv részletes, érdemi és szakmai szempontú értékelésébe bocsátkoznám – „értékbecslés": egy helyütt ezzel a szóval foglalja össze a kritika szerepét Schöpflin –, kénytelen vagyok felhívni a figyelmet egyes fogyatékosságaira is. A néhai svéd miniszterelnök nem Olaf, hanem Olof Palme volt, az Olaf ugyanis a keresztnév norvég alakja. Illyés könyve címének helyes formája *Hunok Párisban* (s-sel és nem zs-vel), Márton László Fehér Juditról szóló szavaihoz pedig nem társul könyvészeti jegyzet, ezért az olvasónak magának kell kiderítenie, hogy az egykötetes nőírót újrafelfelfedeztető *Asszonyok* című kötethez írt utószóról van szó.

A „cum beneficio inventarii" jegyzetben megadott jelentése – „a leltár előnye alatt áll" – nem segít az adott mondat megértésében. A fogalom ugyanis a római jog sajátos intézményére utal, nevezetesen arra, hogy az örökös az örökség tényleges elfogadása előtt tájékozódhatott arról, hogy mit is örökölne. A kérdéses helyen Ignotus, a *Nyugat* alapító főszerkesztője beszél arról, hogy a hivatalosságnak a lap iránti elutasítása idővel ugyan engedni látszik, de amennyiben megbocsát, elnéz és elismer, ezt még mindig csak „módjával, fenntartásokkal, cum beneficio inventarii" – azaz óvatosan, feltételesen – teszi.

A következő mondatban ez olvasható: „Nem én voltam az első, nem

is az egyetlen, én csak pars fui, de pro toto mondom, hogy lesz megint Magyarországon irodalomtörténet." A lábjegyzet – apró betűtévesztéssel – ezt írja: „»par dui, de pro toto«: rész az egész helyett". A „de" viszont itt nem része a frázisnak, nem latin szó, hanem magyar, vagyis a mondat jelentése a következő: „én csak pars fui (rész voltam), azonban pro toto (az egész helyett) mondom…" A „nullius libri" kifejezés nem azt jelenti, hogy „»egykönyvű«, azaz egyoldalúan tájékozott ember" (mert az az „unius libri" volna), hanem a szóban forgó helyen Fejtő Ferenc azt sérelmezi, hogy Schöpflin, miközben irodalomtörténetében „gyöngekönyvű" vagy még kötettel sem (vagyis „nulla könyvvel") rendelkező „jobboldali jellegű" esszéistákról is ír, a *Szép Szó* munkatársait – Németh Andort, Ignotus Pált és magát Fejtőt – mellőzi.

A kötet bőséges szakirodalmából nekem csak egy tétel hiányzik. Kétszáz oldalon át nem tudtam eldönteni, hogy Széchenyi Ágnes ismeri-e Horváth Zoltán *Magyar századforduló* című egészen kitűnő kötetét, míg a 208. oldalon olvasható 599. lábjegyzetben nem találtam egy belőle származó idézetet. Ez azonban csupán egy másik műben szereplő idézetből vett közvetett hivatkozás, a szerző ezért Horváth könyvét, finom eleganciával, nem is veszi fel bibliográfiájába. A könyv alcíme ugyanakkor (*A második reformnemzedék története 1896–1914*) egyértelművé teszi, hogy tárgya szorosan a Schöpflin-monográfia témájába vág, ráadásul szemlélete olyan átfogó, tájékozottsága olyan széles körű, előadásmódja olyan eleven, hogy az Széchenyi Ágnest és Horváthot – az utóbbi könyvének 1961-es dátumával magyarázható, bár mindvégig laza szemléleti korlátait leszámítva – valósággal rokon szellemeknek mutatja.

És végül két formai megjegyzés: az internetes forrásokra való hivatkozások után a jegyzetben mindig ott szerepel az „utolsó letöltés" dátuma is. A magam részéről becsületszóra is hajlandó vagyok elhinni a szerzőnek, hogy legalábbis a kézirat leadásának idején tényleg létezett az adott weboldal. Az ilyen datálást még az *Irodalomtörténeti Közlemények* sem követeli meg, csak abban az esetben, ha – mint például egy gyarapodó adatbázis – „az internetes forrás jelzés nélkül, rendszeresen frissül".

A másik a szögletes zárójelek elburjánzása, amelytől a jelen folyóirat gyakorlata sem egészen érintetlen. Nem az ilyen módon jelölt kihagyásra gondolok: […] – bár szerintem a hagyományos zárójel is teljesen megfelelne a célnak –, hanem arra, amikor a kettőspont után idézett mondat első nagybetűje helyett szögletes zárójelbe tett kisbetű áll, például így: „[t]alpra magyar", ami olyan, mintha szegény Petőfi eredetileg azt írta volna, hogy „alpra". Ilyenkor szerintem nyugodtan el lehet hagyni a zárójelet, a gyanakvó pedánsak pedig privátban ellenőrizhetik, ha akarják, hogy kis vagy nagy t-t írt-e a költő.

És most a könyv részletes, érdemi és szakmai szempontú értékelése!

Széchenyi Ágnes monográfiája, amelynek címe Kosztolányi Schöpflinre vonatkozó egyik megjegyzéséből származik, tökéletes anyagismerettel, széles körű társadalmi kitekintéssel, rendkívüli alapossággal és érdekfeszítően megírt munka.

Mondanom sem kell: megismerjük belőle Schöpflin családi hátterét, szellemi fejlődésének állomásait, társadalmi nézeteit, valamint természetesen irodalomkritikai felfogását és ilyen tárgyú műveit, amelyekben, még az olyan nagyobb lélegzetű könyvekben is, mint amit Adyról vagy a modern magyar irodalomról írt, a leginkább „a kisműfajok" az „esszéportré" a „tollrajz" mesterének és mindvégig „pályakövető" kritikusnak mutatkozik. A kötetben olvasható, mindeddig közöletlen anekdota szerint Kosztolányi egyszer Schöpflint, aki épp egy elgázolt kalapját próbálta helyrepofozni, arra buzdította, hogy hagyja úgy, ahogy van: „most legalább van valami fazonod". De a Kolozsvári Grandpierre Emil szerint nem is írónak, hanem „katonának, nyugalmazott búr ezredesnek, vagy angol őrnagynak" kinéző Schöpflin szikár stílusa nem jelentett szürkeséget, amit a kritikusnak ezek a Pekár Gyuláról írt sorai is jól mutatnak: „Csekély számú hívei annyira túlmagasztalták, nagy számú ellenségei annyira lebecsmérelték, úgy érzem, rehabilitálom, ha megírom róla az igazat – illetőleg azt, amit igaznak gondolok."

A könyvből kiderül, hogy a falusi születésű, majd középiskoláit Pozsonyban végző, kétnyelvű (német és magyar) Schöpflin számára micsoda formatív élményt jelentett a nagyváros, azaz Budapest. A könyvnek fontos mellékszála a zsidóságnak a korabeli kultúrában játszott szerepe. Ennek megítélésében Schöpflin mindig józan és elfogulatlan, talán csak egyetlen más szellemben született, viszonylag korai, 1907-ben levélpapírra vetett megfogalmazása van „a New York-kávéházbeli irodalom"-ról, „egy a kultúrába frissen belepottyant faj forrongó vívódásá"-ról, ami azonban – mások helyenként hasonló és Schöpflin későbbi eltérő megnyilvánulásainak ismeretében – inkább látszik futó kortünetnek, mintsem valami kiérlelt meggyőződés lecsapódásának.

Jellemző, hogy a monográfus tudósi pillantását nem homályosítja el a tárgyszeretet, és a maguk helyén Schöpflin tévedéseire is felhívja a figyelmet. Kétszer is rögzíti például, hogy „József Attila jelentőségét nem ismerte fel" (bár később Nemes Nagyét, Pilinszkyét és az akkor még költő Szabó Magda tehetségét igen), hogy irodalomtörténetében „minduntalan társadalomtörténeti magyarázattal látja el (…) az irodalmi műveket", és hogy ugyanott „a Nyugat mellett megszülető folyóiratokat (…) alig említi", mert „cserbenhagyja korábban kiválóan működő érzéke", sőt, a könyv a „legújabb korhoz érve (…) elemeire esik szét".

Egy jelentős tudományos munkához méltóan a kötet, szinte mellesleg, további utakat is figyelmébe ajánl a kutatásnak. Széchenyi Ágnes számításai szerint Schöpflin összesen hetvennégy női szerzőről írt bírálatot. A következtetés: „kritikái meggyőzően mutatják, hogy velük egy írónő-nemzedéki fordulat kutatását is meg lehetne alapozni".

Egy apró megfigyelésből is lehet távlatos figyelmeztetés: „megjegyzendő, hogy a folyóiratok kötésekor számos intézményben leválasztották a »feleslegesnek« gondolt reklámoldalakat, s így csonkán kötötték be az évfolyamokat. Számos példa van az egyes számok címoldalainak kivételére is. Gyakran a folyóirat címoldalának méretéhez sem igazodtak

a kötések. A reklámok, azaz a lapok anyagi hátterének, a hirdetéseknek és így a folyóirat célközönségének – egy ma kurrens témának – a kutatása így nagyon nehéz." Máshol arra emlékeztet, hogy az Illyés szavával népleírónak nevezett szociografikus irodalom első jelentős műveinek alkotója, Nagy Lajos még mindig „nem kapta meg az irodalomtörténetben munkásságának kijáró helyet".

Kedves Olvasó, ha nem éppen egy kitűnő regényben vagy novelláskötetben vagy elmerülve, akkor most azonnal félreteheted azt a könyvet, mert sokkal nagyobb élvezet érdekes és fontos témáról olvasmányosan megírt, osztályon felüli szakirodalmon pallérozni a műveltségedet, mint ha pusztán „elég jó" szépirodalmat olvasnál – végtére is te nem vagy kritikus.

Széchenyi Ágnes: Ő a magyar kritika. Budapest, 2023, Osiris. 548 oldal, 5980 forint.

Pető Iván

Történelem, utópia, disztópia

A magyarok által Felvidéknek nevezett, többségében szlovákok lakta terület a trianoni béke után a Magyar Királyság része maradt. Horthy kormányzósága alatt folytatódott, sőt brutálisabbá vált a világháború előtti nemzetiségi politika. Egy nemzet, egy nyelv, egy vezető az erős társadalom megteremtésének feltétele – így hangzott az irányadó norma. A kisebbségeket, szlovákokat, zsidókat stb. a stabilitás, a hagyományos értékrend legfőbb veszélyeztetőjének tekintették. A szlovákokat már nem szlovákul beszélő magyar alattvalónak tartották, hanem erőszakosan magyarosították. A nagyhatalmakat nem érdekelték a szlovák sérelmek, az önállóvá vált Csehország az áldozatokat hibáztatta saját sorsukért. A legtekintélyesebb szlovák, a meteorológus, csillagász, pilóta Milan Ratislav Štefánik, aki a világháború idején a francia hadseregben tábornoki rangra emelkedett, nemzete megmentése érdekében felszólította nemzettársait, teremtsenek új hazát. A Tátra és a Duna pokoli katlanából vándoroljanak ki Francia Polinéziába, Tahitira, a déltengeri földi paradicsomba, ahol szabad nemzetként élhetnek. Előzetesen tisztázta, befogadják őket, már csak azért is, mert Tahitin csökken a népesség, aminek okairól nem beszéltek. Štefánik korábban már járt ott, francia megbízatással meteorológiai megfigyelőállomást hozott létre. A felhívására indult, nagy megpróbáltatásokkal járó exodus első szakasza 1922-ben zárult le, elkezdődött Új-Szlovákia megteremtése Tahitin.

Az 1976-os születésű szlovák író, Michal Hvorecký eredetileg 2019-ben megjelent könyve a fentebb röviden leírtakra, az előzményekre és

a folytatás néhány elemére épül. Alcíme szerint alternatív történelem. Az alaptörténet minden (na jó, minden közép-európai) olvasó számára nyilvánvalóan fikció, konstrukció. A történelmi regény „szabályainak" megfelelően valós és kitalált személyek, helyzetek keverednek, az olvasó nem feltétlenül tudja megkülönböztetni, mi a tény, és mi a kitaláció. A kivándorló szlovákok reményei szempontjából Tahiti a könyv címének megfelelően utópia, de a szónak itt eleve ironikus felhangja is van. A könyv írásához, megjelenéséhez képest közeli jövőbe helyezett világ, sőt már a Tahitira érkező szlovákság helyzete is messze van az elképzelt tökéletes társadalomtól, ennyiben inkább disztópiáról beszélhetünk. Nem lenne indokolatlan, ha irányregényt vagy tézisregényt említenénk, de a tézisekbe sűrítés közhelyekhez vezetne.

A történet 1923-ban indul, amikor a Tahitira érkezés első évfordulós ünnepén Štefánik lezuhan repülőjével. Mivel Magyarországon alig ismerik Milan Ratislav Štefánik nevét, indokolt jelezni: nem egyszerűen valóságos személy volt, hanem a szlovák nemzet legnagyobbjai között tartják számon. Szerepe Csehszlovákia megteremtésében Benešével, Masarykével mérhető. A szlovák olvasó jórészt felismerheti, hol tér el a szerző a valóságtól. Tudhatja például, hogy nem 1923-ban, hanem 1919-ben zuhant le repülőjével, és persze nem Tahitin, hanem Pozsony mellett. De az eset vagy a hős monumentális síremlékének a leírása pontos, azzal, hogy utóbbi szintén nem Tahitin, hanem a szlovákiai Brezó városkánál található. Egybevág a szlovák közismerettel a könyv abban is, hogy Štefánik halála körül összeesküvés-elméletek születtek. Hvorecký esendő emberként rajzolja meg portréját, ennek megfelelően elfogadja a repülőbaleset racionális magyarázatát (rossz egészségi állapot, valószínű rosszullét, műszakilag indokolhatóan sikertelen úgynevezett átstartolás), de Új-Szlovákiához is hozzátartozik a Közép-Európából átmentett hagyomány: a nemzet nagyjainak legendájával sokak számára összeegyeztethetetlen a véletlen halál (vagy öngyilkosság). A gyilkossággal gyanúsítható ellenség mindig kéznél van, a szlovákiai és tahiti Štefániknál egyaránt a franciák, mert nem hódolt be, a „hazai" cseh változatnak Tahitin nincs értelme.

A fantázia szülte szlovák exodus leírása sok vonásában hasonlít az első világháború utáni kétmilliósra becsült görög–török és a kétszázezresre taksált török–bolgár lakosságcserékről szóló beszámolókra, de ugyanígy a második világháború utáni Szlovákiából elűzött közel kétszázezer magyar kiebrudalásáról, illetve a lengyelországi, magyarországi és csehszlovákiai németek kitelepítéséről szóló történetekre is – hiszen a modern kori kényszerű népvándorlások sok közös jegyet mutatnak.

Az író az egész történetet Štefánik – néven nem nevezett – dédunokájával mondatja el. A már Tahitin született nő azért lett történész, a helyi nyelv szerint rauti, történetmesélő, mert izgatta, ki volt valójában az államalapító Štefánik, az első szlovák, akinek a kultuszát az állam teremtette meg, így mítosza túl hamar jött létre. A dédapáról 2020-ban elkészült műve azonban (amit tehát Hvorecký a saját könyve megjelenése utánra datál) támadások kereszttüzébe kerül. A vádak szerint nem

jutott el egy világos és nemzetközpontú végkövetkeztetéshez, elfogadhatatlan, hogy egy maradéktalanul pozitív személyiséget bírál. Egy kritikusa a médián keresztül többször felveti: Soros pénzeli? Felbőszített egyenruhás ifjúk a könyvből máglyát raknak, táblával jelölik meg a szerző házát, miszerint külföldi ügynök, közben azt skandálják: „Mi vagyunk itthon! Istenért és a hazáért! Szlovákiát Tahitin!" Mindez – olvashatjuk – „[…] a közszolgálatin is lement, pontosabban az állami propagandatévében", és élőben közvetítik a weben, nézettségi rekordokkal. A könyvbeli elbeszélő megállapítja: „[…] a múltról újra a politikusok döntöttek. A kormányok elsődleges igyekezete a történelem kisajátítása lett." Még ugyanebben az évben, tehát 2020-ban egy magyarországi konferencián fejti ki nézeteit a közép-európai népek egyik átkáról: a történelem a magyar és a szlovák társadalmat is megbetegíti, „[…] a történelmet az emberi elme legveszélyesebb produktumának tartom. […] értelmetlen vágyakra és álmokra ösztönöz, megrészegíti a nemzeteket, hamis emlékeket ébreszt, felerősíti a rossz beidegződéseket, feltépi a sebeket, […] egész nemzeteket hajszol a megalomániába." Mielőtt sértegetések közepette elzavarják a konferenciáról, azt még elmondja: a tahiti és magyar történészeknek együtt kellene harcolni az előítéletek ellen, a szlovákok elűzésén már nem lehet változtatni, de lehet emlékezni, becsületes, kritikus hozzáállással szembe lehet vele nézni.

2020-ban, ismétlem, Hvorecký könyvében ez jövő, a dédunoka felkeresi a Felvidéket is. Örömmel tapasztalja, hogy az ott maradt szlovákok nemcsak az épületeket, hagyományokat igyekeznek megmenteni, de a nyelvet is – persze titokban. Magyarországot egyébként ekkor már a jogállamiság rendszeres megsértése, az állami szintű korrupció, a demokratikus kötelezettségek figyelmen kívül hagyása miatt kitették az EU-ból, amit a hatalom úgy állít be, nem hagyták, hogy Soros György nevessen a végén, így megszabadultak a brüsszeli zsarnokságtól, ami az örök nemzet nagy győzelme.

Štefánik dédunokája történelmi művének meghurcoltatása után úgy dönt, inkább regényt ír arról, mi lett volna, ha a szlovákok nem mennek el Tahitira. A regény, amelyben 2020-ban a szlovákok többé-kevésbé a korábbi Felső-Magyarország területén, saját független államukban élnek, a *Tahiti* címet kapja, Utópia nélkül. Az olvasó egy pillanatra labirintusba kerül, hol vagyunk, melyik könyvet olvassuk? De aztán a néhány oldalas kitérő után visszatér a kivándorlásos történet, illetve előzményei, sajnos a „ha a szlovákok nem mennek el Tahitira" regény szála elfelejtve.

Terjedelmes rész foglalkozik az első világháborút követő párizsi békekonferenciával és Štefánik akkori életének bemutatásával. Ahogy mondani szokták, az írónak itt szinte mindenkiről és mindenről van néhány rossz szava – nagyobbrészt megalapozottan. Az ismert elemeken annyiban csavar egyet, hogy a csehszlovák képviselet helyett önálló cseh és külön szlovák delegáció szerepel, Štefánik az utóbbi tagja. Így megállapíthatja: „A szlovákok abszurd veszekedések közepette, szégyellnivalóan felkészületlenül érkeztek meg Párizsba. A katolikusok

már előre kijelentették, hogy nem fognak az evangélikusokkal tárgyalni […]". A nagyon felkészült magyarok álláspontját Apponyi Albert fogalmazza meg: az idegen és elmaradott fajokat felemeljük a saját szintünkre, megnemesítjük őket. Ez egybecseng a nagyhatalmak ázsiai, afrikai népekről vallott nézeteivel. A nagypolitika közismert elemeiről, a nagyhatalmak és képviselőik viselkedéséről a könyv szintén fanyar, keserű hangon beszél: „Sokan abban bíztak, hogy a nemzetközi problémák jóakarattal megoldhatók, de Štefánik ezt nem tudta elképzelni, mert a történelem folyamán olyan még soha nem volt." Az idő múlásával végképp megszűnt hinni abban, hogy a tárgyalások eredményeképpen bármi is jobb lehet annál, ami addig volt. Világosan látta, a kis nemzetek képviselőinek csak statisztaszerepet szánnak.

Štefánik Párizsban összebarátkozik Thomas Edward Lawrence-szel (ismertebb nevén arábiai Lawrence), akit sért, hogy az araboknak tett ígéreteit semmibe veszik. A két csalódott ember a párizsi éjszaki életben talál némi vigaszt. Štefánikot nem kimondottan makulátlan nemzeti idolnak látjuk. Nem csak Párizsban keresi az érzéki gyönyöröket, dédunokája megemlíti, sok gyereket nemzett, nők csábítója és tönkretevője, pénzügyei is zavarosak. Nem értett egyet az állam és az egyház szétválasztásával, a nők választójogának bevezetésével, az állami lét egyetlen garanciáját az erős hadseregben, a vasfegyelemben látta, úgy vélte, az állam megalakulásakor katonai diktatúrára van szükség, később, a stabilizálás után az alkotmányos monarchia az ideális.

A szlovákok tahiti életéről viszonylag kevés szó esik. A trópusi bajokon kívül az idők során megtizedelte őket a közeli francia nukleáris kísérletek sugárhatása, de a megmaradtak így-úgy boldogulnak, jellemző, hogy némi szlovák népi motívummal bővítve, átvették a helyiek tetoválási kultúráját.

A könyvet nyilván másként olvassák a magyarok, és másként a szlovákok, megint másként a „semleges" harmadik nemzethez tartozók. De a néhány meghatározó, sziporkázó ötlettel, helyenként szórakoztatóan valamennyiük számára érthetően szembesít a mű egynémely 20. századi és mai történelmi bűnnel, egyebek között a nemzeti mítoszra épülő politika veszedelmeivel vagy az első világháborút lezáró békerendszer felelőtlenségeivel. Hozzátartozik mindehhez, hogy az „eszmei mondanivaló" sokszor didaktikus tézis, a nagy ötletek egy idő után elfogynak, a történetmesélés laposabbá válik. Nem szívesen ír le olyasmit az ember, hogy mit hiányol egy fikciós műből, mégsem állom meg: Hvorecký fantáziájával jobban kibontható lett volna a Tahitin élő szlovákok élete és ezzel összefonódva a „ha a szlovákok nem mennek el Tahitira" regény szála, ami együtt teremthette volna meg az ironikus nemzetkaraktert, a téziseken túlmutató szembenézést a történelmi mítoszokkal, röviden: az alternatív történelmet.

Michal Hvorecký: Tahiti Utópia. Trianon után – a szlovákok (és a magyarok) alternatív történelme. Fordította: **György Norbert**. Budapest, 2022, Európa Könyvkiadó. 220 oldal, 3999 forint.

Stuber Andrea

Minek van hatalma fölöttünk

Ahány író, annyi írói világ. És ahány olvasó, annyi viszony az író világához. Bartis Attilával én történetesen úgy vagyok, mint Ady Endre saját magával: „Észak-fok, titok, idegenség, lidérces, messze fény". Az erdélyi születésű író súllyal és jelentékenységgel bíró regényeinek fej- és léleknehéz főhőseit csodálom tán, de nem értem. Olykor türelmetlenséget, máskor tartózkodást váltanak ki belőlem. A vívódásaik, a tipródásuk, a függéseik, a mindig mélybe bámuló dialógusaik. Egyszer azonban egy színházi előadásban egy színész megérzékített számomra valami fontosat egy Bartis-hősből, *A nyugalom* főszereplőjéből. Abból a regényből film- és színházi változat is született. A marosvásárhelyi Nemzeti Színház Tompa Miklós Társulatának bemutatóját Radu Afrim rendezte, s Bányai Kelemen Barna formálta meg a zárt, nyomasztó világú anyaregényből elénk lépett Veér Andort. Játéka kifejezte, milyen rettenetes, elviselhetetlen dráma a testiség leküzdhetetlen ereje. Ha a nemi vonzódás az ember életének sorsformáló tényezője.

Eszembe jutott ez most is, amikor *A vége* című 2015-ös Bartis-regény színpadi adaptációja került közönség elé a Radnóti Színházban. A fotográfus hősnek, a beszédes nevű Szabad Andrásnak apjával való viszonyát monitorozza a történet, generációk távlatában, történelmi és családi determináltságban. Közben Szabad András a szerelmével, néhai feleségével, Évával való kapcsolatában szexuális élmények képeznek csomópontokat. Ami akkor is markáns vonulat a színpadon, ha a lányos arcú, felfénylő mosolyú Lovas Rozi felkiáltójelszerűen piros ruhákban is sokkal inkább hat szolid, megértő, ismeretlennek maradt nőnek, mint tékozló asszonynak vagy femme fatale-nak. Talán azért jöttem rögtön a szerepet szakszerűen megfogó Lovas Rozival, mert legszívesebben a színészekhez szaladok az előadás kapcsán. Akik jobbára végig jelen vannak: amikor épp nem ők vesznek részt a dialógusban, a maguk alakjában, akkor is feltűnnek a díszletben, figyelik a többieket.

Egy hatszáz oldalas regény teljes egészét átformálni színdarabbá mármár sziszifuszi munkának mondható, s Mikó Csaba derekasan abszolválta a feladatot, ragaszkodva a regény mondataihoz. Ugyanakkor ettől az ambíciótól óhatatlanul kapott némi tartalomjegyzék-jelleget az előadás. Felvillanások, jelenettöredékek, snittek, gyors váltások. Kibontatlanul maradt helyzetek, tovaúszó érzéskezdemények, illusztrálásra kényszerülő színészek. Belefogunk valamibe, ám szinte azonnal sietünk tovább, hiszen így is fél tizenegyes színházi este ez. Tekintve, hogy a regény színrevitele eleve bátor és elszánt tett – Kováts Adél igazgató a kortárs magyar szerzők műveinek szentelte az idei évadot a Radnóti Színházban –, jó döntésnek bizonyult a fiatal tehetségként számontartott, vizualitásban erős Nagy Péter Istvánra bízni a rendezést. Ő a diplomázása óta eltelt három évben kivívta magának a „vetítős" jelzőt, mert nem is akadt talán

olyan munkája – ideértve a Radnóti-ban színre vitt *Don Carlos*át és *451 Fahrenheit*jét is –, amelyben ne használt volna kamerát, filmes eszközöket. *A vége*ben viszonylag visszafogott e tekintetben, az elején, a család bemutatásakor látunk korábban felvett mozgóképeket, amelyeken megjelenik a Szabad András játszó László Zsolt – akinek mostanában idős szamurájra hasonlít a fizimiskája –, mégpedig az apja és a nagyapja képében.

A Szabad András játszó László Zsolt – ez azonban nem pontos kifejezés, mivel a színpadi verzióban három színész ábrázolja a hőst három különböző életszakaszában. Három rész-Szabad, egy-egy harmadnyi Szabad oszthatja fel egymás közt a figurát. Katona Péter Dániel adja a fiatalt, csodálkozó szemmel, alatta sötét szemealjjal. Porogi Ádám mint főönmarcangoló vonul végig a fotográfusi pályán és az emberi kapcsolatok terepén, László Zsolt pedig jobbára összefoglal és narrál. Valamint ő jeleníti meg a tisztessége okán börtönviselt Apát. Ő is indítja az előadást, László Zsolt, egy igen látványos képben: a sötét falakra szerelt lámpacsíkok fényorgonaszerűen világítanak, s a színész úgy borul sötétbe, úgy tűnik el a sziluettje, ahogy a szerepe az előadásban.

A produkció hangulatgazdag dekorativitásában része van a Dargay Marcell és Csizmás András szerezte zenének is, de mindenekelőtt talán a díszletet jegyző Schnábel Zita érdemének tudható be. Feltehetően megihlette őt a főhős foglalkozása, és alighanem az is, ahogyan Bartis Attila elmélkedik a regényben magáról a fotografálásról, a mibenlétéről, a képkomponálásról, a kiválasztott pillanat megörökítéséről. („[Az írást] mindenki úgy csűri-csavarja, ahogy nem szégyelli. De a fényképnél nincs mese. Ezért döntött az Úr végül a fotográfia mellett. Ezért készítette az első képet maga Jézus Krisztus. Egészalakos kontaktot, önmagáról. A fotográfia az egyetlen, ami személyesen az Úristentől való" – mondja *A vége*ben Reisz, a fényképész. „Tulajdonképpen semmi nincs olyan közel a halálhoz, mint a fényképezés" – állítja később {a középső} Szabad András.) Schnábel Zita díszletében igen szép képek teremtődnek meg: doboznyi szobadíszlet ablaka mögött álló, elmagányosodott szereplőről, füstködből kibomló emberekről, cserépkályha melletti otthontalan otthonról, világító sisakú űrhajósról és így tovább. S a színházi fotósok rögzíthetik is ezeket a szép képeket.

A dolog természeténél fogva a főhősökön kívüli szereplőket „fregolizó" színészek virítják; hol ilyen, hol olyan alakban mutatkoznak. Energikusan, precízen és helyenként gyorsöltözéssel váltanak egyik figuráról a másikra. Ez kétségkívül hálásabb feladat, mint a háromba hasított főhős bármelyik szelete, és például Pál András on – aki muzikális csettintgetésekkel kíséri magát – vagy Bata Éván jól látszik is, hogy színészi örömükre szolgál a mozgékony epizodistaság. Bata Éva a neki jutott nőalakok változatosságában gyönyörködhet és gyönyörködtethet. Közelit is kap, kivetítve, amint egy tévéműsor riportereként Szabad Andrást mint sikeres, befutott fotóművészt interjúvolja.

Kiemelkedik a tablóból Kováts Adél, aki az összes rábízott asszonynak képes körülhatárolt karaktert vagy mélységi dimenziót adni. Ő az Apát gyöngéden féltő, a fiát okosan szerető Szabadné, akit főként ruhát tereget-

ni látunk, egy emlékképben még úgy is, a háttérben, hogy közben Kováts Adél a színpad előterében áll. Különösen emlékezetes alakítása Szendrey Éva grófnő, kócos ősz hajfürtökkel, bájjal, bölcsességgel, malíciával. De lefegyverző akkor is, amikor az érett asszony Keresztes Dalma képében, decens kétrészes fehér fürdőruhában merészen ismerkedik Porogi Ádám Szabad Andrásával a Lukács fürdőben. Berényi Nóra Blankának kisebb feladatok jutnak. A legkedvesebb jelenségnek Gagarinként hat: a CCCP feliratú világító űrhajóssisakja körül a rugósan ráapplikált golyóstoll fickándozik, ügyesen megképezve a súlytalanságban hányódó írószerszámot.

A férfiszakaszt Bálint András egészíti ki brezsnyevien túlburjánzott szemöldökkel a titokzatos helyű és múltú dr. Zenta szerepében. Az, hogy Bálint András, a Radnóti Színház korábbi igazgatója több alakban is mintegy atyai jóindulattal viseltetik a főhős(ök) iránt, illeszkedik ahhoz, hogy jobbára az utána következő generációkkal játszik együtt a Nagymező utcai színpadon. Része még a színészcsapatnak Rusznák András, aki a megbízhatóság tömbszerűségével alakítja Szabad András barátját, Erdős Kornélt.

Fotográfusnak lenni ma minden bizonnyal más státusz és más praxis, mint volt néhány évtizede, a digitális korszak előtt. Hiszen egy ideje már bárki bárhol és bármikor fényképet készíthet a zsebéből előkapott telefonnal. Talán el sem képzelhető az a fajta munka, vagy hobbi, vagy művészi kifejezőeszköz, amely a komponáláson és az exponáláson túl technikai szakértelmet, laboratóriumi körülményeket, filmtekercsekkel, vegyszerekkel és nagyítópapírokkal való pepecselést is követelt. A képet előhívni piros fényben kell. Ez az előhívás piros fényben valamelyest megtörténik átvitt értelemben a Radnóti Színház színpadán. De *A vége* vége mégiscsak az, hogy amit a kép mutat, az homályos, elmosódó és megfoghatatlan.

A vége. A Radnóti Színház előadása. Író: **Bartis Attila**, **Mikó Csaba**. Szereplők: **László Zsolt**, **Porogi Ádám**, **Katona Péter Dániel**, **Lovas Rozi**, **Kováts Adél**, **Rusznák András**, **Berényi Nóra Blanka**, **Bata Éva**, **Pál András**, **Bálint András**. Dramaturg: **Sándor Júlia**. Díszlet: **Schnábel Zita**. Jelmez: **Pattantyús Dóra**. Rendező: **Nagy Péter István**.

Csengery Kristóf

Szent egykedvűség

A szavak tettek. Ha ez a Wittgenstein-mondat igaz, akkor bizonyára a fordítottja is az: a tettek szavak, a cselekedet beszél a néma cselekvő helyett. Nem emlékszem arra, hogy *Grigorij Szokolov* (1950) az elmúlt egy év legfontosabb nemzetközi történéseiről bármilyen nyilvános fórumon véleményt mondott volna – aki figyelemmel kíséri pályáját, tudja, nem nyilatkozós fajta –, de tavaly augusztusban az orosz muzsikus spanyol állampolgár lett. Ezt a lépést a *wishful thinking* alapján sokféle-

képpen lehet magyarázni, és bár a magyarázatok egy része talán félreértés vagy téves feltételezés, az már eléggé egyértelmű tény, hogy a bécsi Konzerthausban 2022. március 13-án adott szólóestjének teljes bevételét Ukrajna védelmének céljaira adományozta. Eddig is jó volt hallgatni zongorázását, most még jobb.

A klasszikus muzsika világhírű előadói némiképp hasonló gyakorlat szerint bonyolítják le hangversenykörútjaikat, mint a pop- vagy rockzenészek. Adott egy turné, amely sok hónapon át tart, és annak van egy műsora, amely vagy teljesen állandó, vagy mutat némi variabilitást. A popvilágban *setlist*nek hívják a listát, amely a koncerten elhangzó dalok sorrendjét rögzíti, s amelyhez tartják magukat. Aki áttekinti Szokolov fellépéseinek sorát, láthatja, hogy tavaly októbert követően a zongoraművész olyan műsorral járta Európa városait, amelynek első felében Purcell-művek szólaltak meg, a másodikban egy Beethoven-variációsorozat és három Brahms-intermezzo. Néhány hónap után ez a program annyiban változott, hogy változatlanul megmaradt az első rész Purcell-összeállítása, de a másodikba egy Mozart-szonáta és szintén Mozart *h-moll Adagió*ja került. Ezzel a második műsorral lépett fel a zongoraművész 2023. március 17-én a Müpában is.

Tehát Purcell és Mozart. Az első részben az egyik, a másodikban a másik, és persze a végén a kisebbfajta újabb koncertet kitevő ráadások. Az angol barokk és az osztrák bécsi klasszikus szerző neve első hallásra furcsán hat egymás mellett. Összeillenek? Fontolgatás nélkül válaszolhatjuk: a legteljesebb mértékben. Természetesen nem az a mélyebb tartalmat nélkülöző külsőség kapcsolja össze őket, hogy mindketten csupán harminchat évet éltek. Ennél jóval fontosabb, hogy mindkét muzsikus saját korának legnagyobbja, rövidke élete során mindkettő hatalmas termékenységgel dolgozott, mindkettőjüket rendkívüli műfaji sokoldalúság jellemezte, de ezen belül mindketten a zenés színpad területén alkották a legjelentősebbet. És persze mindkettőjüknek értékes és terjedelmes billentyűs életműve van, amelyből bőségesen lehet válogatni.

Természetesen sem Purcell, sem Mozart művei nem a mai zongorára készültek. A Purcell-opusok legnagyobbrészt csembalóra, a Mozart-darabok mindenekelőtt a zongora elődjére: fortepianóra. Ugyanakkor mindkét termés nagyon jól érzi magát a modern zongora hangzásközegében: mind Purcell csembaló-, mind Mozart fortepiano-művei maguktól értődőn, közlékenyen, választékosan szólnak hozzánk korunk Steinway hangszerén. Szokolov kiváltképp alkalmas arra, hogy tagolt, pontos, választékos, kifejező játékával a lehető legtöbbet és legjobbat hozza ki a régi zene és az új hangszer találkozásából: megfigyelhettük ezt már sokszor Bach-, Rameau- vagy Couperin-produkcióit hallgatva. Most sem volt ez másképp.

A hangverseny első részét kitöltő Purcell-zenék összeállítását különleges önálló kompozíciónak tekinthetjük. A következő művek hangzottak el: *G-dúr Ground in Gamut*, Z. 645; *2. (g-moll) szvit*, Z. 661; *A New Irish Tune (Lilliburlero)*, Z. 646; *A New Scotch Tune*, Z. 655; *Trumpet Tune, Called The Cibell*, Z. T. 678; *4. (a-moll) szvit*, Z. 663; *Round in D minor*, Z. T. 684; *7. (d-moll) szvit*, Z. 668;

g-moll chaconne, Z. T. 680. (A számok előtti Z betű a Purcell műjegyzékét elkészítő, éppen száz éve született amerikai muzikológus, Franklin Bershir Zimmerman nevének kezdőbetűje, a Z. T. pedig az olyan művek száma előtt áll, amelyeknek nincs sztenderd Zimmerman-számuk – tehát amelyek filológiailag valamilyen okból problematikusak.) Ez a soktételes válogatás, miközben három teljes, többtételes szvitet is tartalmazott, maga is leginkább egy nagy, sajátos szvitként volt értelmezhető: olyan terjedelmes, összefüggő műként, amelyet az előadó, Szokolov állított össze Purcell zenéjéből, s amelyben feltűnő egység uralkodik. A ciklikus kompozíciók és az egyedülálló tételek között kevés energikus vagy vidám zene akadt: a többség nyugodt, melankolikus, szemlélődő vagy meditatív atmoszférájú volt. Hozzátehetjük mindehhez, hogy a „Purcell-szvit" egységes benyomását az is erősítette, hogy Szokolov az egész soktételes válogatást egyvégtében játszotta: nemcsak hogy nem volt felállás, meghajlás és taps az egyes művek között, de egy-egy darab vége után lélegzetnyi szünet nélkül szólalt meg az újabb, egyetlen epikus zenei monológ részeként.

Mindez a homogenitás hiányként is megnyilvánult: a hosszú válogatás nélkülözte a változatosságot. A tételsor, bár kétségkívül nem csupa egyforma zene követte benne egymást, mégis sajátos egyhangúság érzetét keltette. Hozzájárult mindehhez, és fel is erősítette a monotónia érzetét, hogy Szokolov az előadói eszközöket is szűk sávból válogatta, és takarékosan bánt velük. Mindvégig visszafogottan játszott: elegáns, pontos, kimért muzsikálása fegyelmezett, töprengő, filozofikus volt. Sem élénk színeket, sem erős dinamikákat nem alkalmazott. Mérsékelt középtempók, moderált hangerőfokozatok sorjáztak csúcspontok és fokozások nélkül, a színskála hallatán pedig azt mondhattuk magunkban: itt valaki szürkére fest szürkével.

Olyan nagyságrendű művész esetében, mint Szokolov, a zenélés természetes erényeiről – sokféleség a karaktervilágban, színgazdagság, változatos dinamika – való lemondás nem történhet véletlenül, ellenkezőleg: csak akkor van értelme, ha tudatos döntés eredménye, és koncepciót szolgál. A kritikus tehát, hallgatva a Purcell-válogatás tételeit, azt a kérdést tette fel magában: mi ennek a zenélésnek a sugallata? Milyen világot kíván megjeleníteni, milyen hangulatot kíván érzékeltetni? A válasz önként adja magát: egy sajátos melankólia, töprengés, meditáció, beletörődés lelkiállapotát. A szent egykedvűséget. Az emelkedett, tiszta, átszellemült elfogadást, amely szembenéz az örökkévalóval és változtathatatlannal, és nyugodtan megbékél vele. A Purcell-tételek oly módon történő kiválogatását, ahogyan a műsorban egymás mellé kerültek, és sajátosan „ingerszegény" előadásmódjukat tovább értelmezte a második rész, a Mozart-félidő záró száma is, a *h-moll Adagio* (K. 540). Ez a mély és mélabús, titokzatos zenei Hamlet-monológ – még mozarti viszonylatban is kivételes jelentőségű, kései remekmű 1788-ból – tömény bölcselet, a fájdalom és pesszimizmus filozófiája zenében elbeszélve. Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy a darab jócskán tartalmaz retorikus mozzanatokat. Valaki beszél (magában vagy másokhoz, ki tudja?), érvelve fejteget

valamit, ugyanazt, amit a Purcell-tételek, csak talán a következtetés, amit levon, kevésbé nyugodt, kevésbé elfogadó, lemondóbb, sötétebb (még akkor is, ha a befejezés H-dúr). Egyszóval a műsor Mozart-fejezetének záró száma megerősíteni látszik a Purcell-tételek hallatán megfogalmazott üzenet-dekódolási kísérletünk hitelességét.

És a Mozart-rész első száma, a *B-dúr szonáta* (K. 333/315c)? Hát, ez bizony történetesen kilóg a sorból, nem húzható rá az „egykedvűség" hangulati diagnózisa, mert ez kiegyensúlyozott mű lírai középtétellel, valamint életvidám, színes, karaktergazdag saroktételekkel – és Szokolov is így játszotta. Ugyanakkor ennek a derűs és vitális „kontrasztanyagnak" a jelenléte nem változtat azon, hogy a koncert túlnyomó része mégiscsak a „szent egykedvűség" lelki, szellemi és intellektuális terében szólalt meg: a Purcell-tételek sora és a *h-moll Adagio* egy megszenvedett bölcsességű, elfogadó filozófia melankóliáját képviselte a műsorválasztás és az interpretáció eszközeivel.

Grigorij Szokolov zongoraestje. Müpa, március 17.

Vadas József

Marótival Velencében

Cikkünk apropója egy vaskos művészeti kiadvány, amely maga is műtárgy. Pompás könyv, csak a belső margót lehetett volna nagyobbra méretezni, hogy a szöveg ne szoruljon a gerincbe. Mint a bronz nemespatinája, törtzöld a kemény tábla elöl és hátul, továbbá a két előzéklap és a fejezeteket bevezető négy választóoldal. Illetve a lapokon az élmetszés, ami szintén a múlt századelőt idézi. Noha annak idején inkább aranyat használtak hozzá, találó a színválasztás. Mert ez a volumenizált papírtól pihekönnyű, ily módon egyértelműen mai produktum Maróti Géza személyében a korszak reprezentáns díszítőszobrászának állít emléket. Bronz Géniuszai koronázzák meg a magasban a Zeneakadémia homlokzatát, a Gesamtkunstwerk művelőjeként mindazonáltal összművésznek tekinthető. Gyönyörűen mintázott, mesterien faragott, készített bútort, üvegablakot és enteriőrbe falképet, rendezett iparművészeti kiállításokat. Még épületet is tervezett. A könyv tárgya fő műve, szavai szerint „a velencei Magyar Műcsarnok". A biennálé magyar pavilonja, ahogyan a korszak feelingjét megjelenésével is közvetítő elegáns könyv írójaként Boros Géza beszél róla.

A *Mozgó Világ* olvasójának nem kell a szerzőt bemutatni. Művészettörténész és a Velencei Biennálé magyar irodájának vezetője – írta róla P. Szűcs Julianna két évvel ezelőtt, amikor a városban szerzett szakmai

élményeit, ahogy fogalmazott „100 bejegyzését" közreadó karcsú eszszékötetét méltatta. Mondván: hivatali munkája során szerzett és új kontextusba helyezett széljegyzeteivel nem kívánt sem a tudománnyal, sem az útikönyvekkel, sem a szépirodalommal versenyre kelni. Azt is hozzátéve, hogy ezek a lényegében képek magyarázatára szorítkozó írások a pavilon történetéről készülő monográfia melléktermékei.

Jelentem: az elkészült monográfia nem csupán elegáns kiadvány, mint fentebb szó volt róla. A színes illusztrációknak és a fekete-fehér archív fotóknak köszönhetően egyszersmind olyan képeskönyv, amely ritkán vagy sosem publikált dokumentumok közlése révén még a szakemberek számára is számos újdonsággal szolgál. Hasonlókat mondhatunk magáról a szövegről, amely nem kronologikus, inkább élményközpontú feldolgozása a témának. Nem elégszik meg azzal, hogy az első velencei biennáléra 1895-ben került sor, gyönyörűen kalligrafált színes meghívóját is közreadja. Magyarország – Ausztriát megelőzve – már 1901-től részt vett az eseményen, aligha függetlenül a nem éppen felhőtlen olasz–osztrák viszony akkoriban még mindkét fél számára érzékeny történelmi előzményeitől. Részletesen beszámol Boros Géza arról is, hogy az első nemzeti pavilont a belgák építették, közel a központi kiállítócsarnokhoz; másodikként néhány évvel később és tőlük nem messze mi követtük őket. Egy háromszintes, csapott kontyolt tetejű, alápincézett épülettel, amelynek középpontjában tízszer tizennyolc méteres, felülvilágítós nagyterem helyezkedett el, kisebb helyiségek karéjában. Tervezésére az olaszok javaslatára Maróti Géza kapott megbízást, aki az 1906-ban általa rendezett milánói magyar iparművészeti kiállítással keltett hangos nemzetközi szakmai visszhangot. Reprodukción láthatjuk az első tervet, amely a projekthez ezt követően csatlakozó gödöllői művésztelep alkotói, illetve Koronghi Lippich Elek (civilben költő, hivatalból a kultuszminisztérium osztályvezetőjének) közreműködése nyomán 1909-es megépültéig nem keveset változott. A főhomlokzatra előbb egy ötágú életfára emlékeztető motívum került, amelyet a végső változaton hun-magyar ikonográfiai program váltott fel. Nagy Sándor a bejárat fölötti oromzat üvegkompozícióin Attila lakomájának jeleneteit örökítette meg, Körösfői-Kriesch Aladár az épületszárnyak falára *Isten kardja* és *Aquileia ostroma* címen egy-egy mozaikképet készített. Programműveknek tekinthetők, minthogy egyszerre kapcsolódtak Attila személyével Velencéhez, illetve a finn–magyar nyelvrokonság tudatosulása nyomán fokozatosan legendává foszló hun–magyar mondavilág révén a magyar őstörténethez. Megelevenítése a városnak tett gesztus mellett merő patriotizmus; a Gyáni Gáborra hivatkozó szerző meggyőzően érvel amellett, hogy a nemzeti szuverenitás érzékeltetése egészen más jelentéssel bírt az Ausztriával akkor még társbérletes Monarchia időszakában, mint 1918 után vagy akár mostanság. Alighanem ugyanezért és nem holmi magyarkodásból került tizenhat kalotaszegi fejfa az épület előtti sétányra.

A negyedik közreműködő a szobrász Telcs Ede volt; a zenetörténet

korszakait megidéző allegorikus domborművekkel, amilyeneket korábban a milánói kiállításra, majd a Zeneakadémia épületéhez mintázott. Reliefsorozata a pavilon szellemi karmesterének a muzsika iránti elementáris vonzalmáról tanúskodik, az úgymond „dacból" létesített zeneszobával egyetemben. Ezen túlmenően a művészetnek az életünkben betöltött magas rendű, mindenható szerepét kívánta velük Maróti a világ tudtára adni. Nem érte be a gödöllőiek már említett munkáival; maga is aktív szerepet vállalt a művészet csarnokaként értelmezett ház szinte zabolátlan kidekorálásában. A keskeny ablakokra Mackintosh stílusában színes üvegtáblákat, az épület tetőgerincére plasztikus galambokat, homlokzatára madaras üvegmozaikot, a belső terem falára a honfoglaló magyarokat nomád harcosokként ábrázoló gipsz domborművet készített; ez utóbbiakat jobbára szórványaikból ismerhetjük. Az elveszett eredetikért Boros Géza az alkotó más munkáinak régészként és filológusként felkutatott részleteivel kárpótol bennünket. Archív fotókon mutatja be, hogy a nagyterembe vezető dongaboltozatos folyosót Maróti ugyancsak gazdagon cifrázta. Miként a félköríves bejáratot, amely a pavilon legfőbb és igazi attrakciója. Már a milánói installációnak egy ilyen gipszből mintázott hatalmas félköríves diadalív volt a nyitánya; Velencében ezt a hangsúlyos látványelemet érlelte tovább, illetve kiviteleztette a Zsolnay-gyárban sárgászöld árnyalatban ragyogó kerámiából. A kapubéllet díszítéséhez két motívumot használt. A búzakalász volt az egyik; az ország akkor még Európa éléskamrájának számított. A másik a számunkra ugyancsak szimbolikus jelentőségű Szent Korona palástjának háromszög alakú oromdísze. Közvetlenül egyikből sem következik holmi magyar mitológia. Búza másutt is terem, a corona graeca kora középkori bizánci munka, az eredetileg pávaszemes háromszögek sorának farkasfog- vagy cikcakkmotívuma jellegzetes art deco stíluselem. Az épület összképében sincs semmi kifejezetten magyaros; Ludwig Hevesi, a korszak magyar származású, vezető osztrák műkritikusa szerint a pavilon „[k]inézete teljesen európai". Történelmi távlatból is igazat kell adnunk neki. A magas tetős, főhomlokzatra komponált épület az angol Arts and Crafts mozgalom vidéki hagyományokra alapozott villaépítészetének az egész kontinensen mintaként szolgáló megoldásait idézi. Ez a hatás éppen úgy kimutatható a pályakezdő Le Corbusier korai svájci munkáin, mint a festő Akseli Gallen-Kallela maga építette műteremházán. Ez utóbbi nyomán a vernikuláris szecesszió leghitelesebb képviselője Finnországban Eliel Saarinen volt, az 1900-as párizsi világkiállítás szenzációjának számító nemzeti pavilonnal. Társa nálunk a munkásságát utóbb Erdélyben kiteljesítő Kós Károly. Budapesten egyszer találkoztak is, de a tevékenységük közötti szellemi közvetítő szerepét a finn építész első számú magyarországi barátja, Maróti Géza töltötte be. A könyv említi, hogy pályakezdőként a fiatal Kós közreműködött a velencei pavilon tervezésében. Ugyancsak Boros Géza szól arról, hogy a finn pavilon ugyan egészét tekintve más konstrukció, mint amilyen a velencei magyar csarnok, a bejáratuk

közötti rokonság azonban több mint nyilvánvaló. Tanulsága Kós néhány évvel későbbi zebegényi templomán szintén felfedezhető.

Maróti Géza nem tartozik a magyar művészet gyakran emlegetett ikonjai közé. Külföldi munkái neki nem hoztak hasonló nagyságrendű itthoni megbízásokat, magyarán nem lett próféta a hazájában. Az 1902-es torinói és az 1906-os milánói bemutatót követően a húszas években még rendezett néhány kortárs magyar iparművészeti kiállítást – a szakmának rendszeres nemzetközi fórumot teremtő Monzában. De átütő siker valójában csak idegenben kísérte tevékenységét. A reflektorfénynek, ami a lombard fővárosban vetült rá, nem csupán a velencei pavilon tervezését köszönhette. Egy olasz építész közvetítésével jutott a magyarországiaknál összehasonlíthatatlanul nagyobb szabású munkákhoz. 1908 és 1921 között belsőépítészeti terveket készített az épülő mexikói színházhoz, amelyben opera-előadásokat is rendeznek. Közülük több megvalósult: az épület Róth Miksáék által kivitelezett üvegkupolája és üvegfüggönye, valamint a színpadnyílás mozaikja, illetve a kupola körüli szoborcsoport. Eliel Saarinent már az első világháború előtt, majd utána is többször meglátogatta Finnországban; intenzív kapcsolatuk dokumentuma *Szférák zenéje* című márvány domborművének gipszváltozata, amely az építész ma múzeumként funkcionáló egykori hvitträski műtermében látható. Azután sem szakadt meg a barátságuk és a szakmai kapcsolatuk, hogy a Chicago Tribune székházára meghirdetett nemzetközi építészeti pályázat második díjazottjaként Saarinen a súlyos gazdasági nehézségekkel küszködő Finnországból 1923-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol a Chicago melletti Bloomfield Hillsben letelepedve az általa szervezett Cranbrook Academyt vezette. Hívására utazott Maróti a húszas évek derekán Amerikába; megfordult természetesen az iskolában is, mellette pályázatokon indult. A Rockefeller Centerhez készített mozaiktervek sajnos nem valósultak meg, az ehhez készült kartonokat a budapesti Iparművészeti Múzeum őrzi. Ugyanakkor Detroit és Chicago több épülete tanúskodik eredményes működéséről. A könyvben a Fisher Building előcsarnokának színesben reprodukált előcsarnoka szemlélteti akkor már egyértelműen az art deco felé orientálódó falképfestészetének erejét. A honvágy azonban a harmincas évek elején hazahozta. Ezt követően a származása miatt számára egyre nehezebben elviselhető politikai viszonyok miatt 1941-ben bekövetkezett haláláig visszahúzódva élt zebegényi házában, amely saarineni szellemben fogant még a század elején, nem lehetetlen, hogy Marótié mellett a finn építész keze nyomát is viseli.

A monográfia részletesen bemutatja, hogy nem alakult sokkal kedvezőbben legismertebb munkájának, a velencei pavilonnak a sorsa sem. A gyors kivitelezésnek és Maróti építési tapasztalatlanságának egyaránt szerepe lehetett abban, hogy állapota a nedves tengerparti klímában hamarosan romlani kezdett. A trianoni ország – legyünk megértők – érthetően nem sokat törődött a rendbetételével. Szerencsére csak ideiglenes felújításokra telt az erejéből, mert így megmenekült a totális

átépítéstől. Aztán jött az újabb háború, leereszkedett a vasfüggöny; szinte romhalmaz lett a műcsarnok, részben takarásként került elé 1956-ban az Alvar Aalto tervezte finn pavilon. A Kádár-rendszer nemzetközi konszolidációjakor vált reálissá rendbetétele. A szecesszió akkor még nem élvezett a maihoz hasonló megbecsülést; Benkhard Ágost egyszerűsítő modernizációjának érdeme ugyanakkor, hogy miközben kiállításokra alkalmassá tette az ingatlant, elfalazással igyekezett megmenteni a megmaradt értékeket. Ezeket sikerült megtalálni és feltárni a rendszerváltást követő rekonstrukció során. Az épület az elődeinek maximális tisztelettel adózó Csete György nyomán nyerte el a népies szecesszió jegyében fogant arculatát; jurtaszerű tetőzetével ugyanakkor a helyreállító építész maga is rajta hagyta erős egyénisége kézjegyét a legendás épületen. Boros Géza tisztességes szerző; nem hallgatja el, hogy ezzel a megoldással ki mindenki és miért nem ért egyet. A korábbi kritikai észrevételeket, a dicséretek mellett a kifogásokat is részletesen dokumentálja. Mivel tőlem is többször idéz, elfogult olvasójaként két apró gikszert észrevételeznék. Saarinen intézményének Cranbrook Academy a neve, és nem School, mert olyan is létezett Bloomfield Hillsben. 1925-ben pedig nem expó volt Párizsban, bár sokan annak tartják, hanem a Nemzetközi Iparművészeti és Ipari Művészeti Kiállítás. Csak sajnálhatjuk, hogy szervezési és pénzügyi anomáliák, politikai megfontolások miatt Magyarország nem vett részt rajta, és Maróti Géza oda szánt pavilonja nem valósulhatott meg. Sok más mellett erről is olvashatunk ebben az információkban és dokumentumokban revelatív kötetben.

Boros Géza: A Magyar Pavilon a Velencei Biennálén. Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum. Budapest, 2022. A könyvet tervezte: **Juhász Veronika**.